

EESTI LOOMING

S i s u :

Jaan Lõo: Vabadussõjas langenuile, luuletus. **Ants Oras:** Teelahkmel, artikkel. **Valev Uibopuu:** Kolm miniatüüri. **Arvo Mägi:** Väli maailm. M. Underi värsipeeglis, artikkel. **Aino Kallas:** Luuletusi. **Karl Ristikivi:** Kodumaa muld. **Hilda Esko:** Kaks kevadet, luuletus. **Eduard Ole:** Kristjan Raua vaimsest pärandist, artikkel. **Arvi Moor:** Kirves, humoresk. **E. V. Saks:** Ühe mehe tee, novell. **Raimond Kolk:** Kaks luuletust. **Aino Kallas:** Väikseid portreesid. **Hilda Esko:** Viimne valss, luuletus. **Lilli Kaelas:** Oskar Kallise elust ja loomingust, artikkel.

R i n g v a a d e :

Aino Suits: Eestin Runotar. **Ilmar Laaban:** Sürrrealismi perspektiive. **Aleksander Kaelas:** Bibliofiilseid väljaandeid sõjaaegses Eestis. Varia.

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS
HELSINGI 1944

EESTI LOOMING

II

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS

Toimetanud:

**A. ORAS, K. RISTIKIVI,
E. V. SAKS, G. SUITS,
V. UIBOPUU.**

Vabadussõjas langenuile.

Kodu päästa, kodu lunastada
sammusite sõja surmarada,
pakastalve valendavas lumes,
suve põvva sondumises, sumes.
Sõja õnne vahelduvas keerus,
lahingute lõõmas, surmaneelus
ustavaks te jäite isamaale.
Ah, ei ole meil Valhalla saale,
kuhu panna teie kujud, pildid,
kinnitada kuldsed nimekilbid.
Lihtsama teil, tänutundes,
püstitame mälesamba,
kodu marmorist — graniidist
põlisema rahnuramba.
Tulevpõlvil tunnistagu
temas kustumata tähed,
kes on Eesti kodu kaistes
manalasse läinud mehed.
Teie teod, teie nimed,
legendaarsed vaprusimed,
kasvatavad kangelasi uusi,
et ei enam idakaru,
läänekotkas julgeks lüüa
Eesti rinda oma aplaid küüsi.
Uhkelt, ülevalt kui
koju jõudnud Kalev
seistusite äkki
kodu rüüstajate
üllunute ees.
Terendute nõnda igipõlvi
rahva mälestuste
kuldses kees.

1918.

Seniavaldamata käsikirjalisest luuletuskogust.

Teelahkmel.

Tagasivaade.

Alles kui praegu, oma ajaloo kõige süngemal aastail Põhja Sõjast saadik, meenutame oma lühikese iseseisvuseajastu saavutisi kõigil kultuurialadel, märkame, kui hämmastavalt kiire ja rikas on olnud meie õitseng. See innustus, mis meid õhutas ikka uutele pingutustele otse pärast Vabadussõda, ei raugend kogu tolle tagantjärgi vaadates nii õnneliku aja kestel, kuigi selle tuli mitte kogu aeg ei olnud võrdselt puhas. Küll oli meil juba enne iseseisvust oma vaimne füsiionoomia, kuid selle jooned olid siiski veel mitmeti ebamääraseks. Alles pärast 1918. aastat hakkasime kujunema tõeliseks rahvuslikuks individuaalsuseks, algul pisut kaootilistena, hiljem ikka selgejoonelisemalt. Ning just viimastel aastatel enne praegust, meile nii saatuslikku maailmasõda sai meie vaimne pale ikka kindlama ilme. Olime valmis andma oma täiskaalulist lisandit rahvaste vaimsele ühisvarale. Palju otse esmajärgulist oli olemas, veel hoopis rohkem ilmsesti tulemas.

Me ei tea, mida lähimigi tulevik toob — pääle võitluste, kaotuste ja kannatuste! Teame ainult, et niipea kui taas saavutame vähimadki eeldused edasitöötamiseks, tuleb viskuda töösse veel suurema õhinaga kui kunagi varem. Igaüks meist peab tegutsema veel teravamalt vastutustundega, veel tulisema andumusega, et lasta kerkida sellel ehitisel, mille kallal igaüks omal viisil oleme näind endistel aastatel vaeva — vaimse Eesti hoonel.

Kuid enne kui asuda selle töö jätkamisele, arvatavasti väga valusasti kärbit jõududega, on meil põhjust järgi mõelda tehtud töö üle. Selle kärsitus ei sattund alati õigele suunale. Sellel heledal õitselepuhkemisel ei puudund omad närvutavad tuuled.

Võib-olla kõige väärtuslikumad omadused, millega meie intelligents üle kahe aastakümne tagasi asus täie hooga arendama oma rahvuslikku kultuuri, olid selle intellektuaalne otsivus, selle valmidus probleeme näha ja iha neid lahendada, selle vastuvõtlikkus ja süvenemistung. Need jooned, mis olid juba väga selgesti ilmnend »Noor-Eesti» põlvel, hingestasid ka selle otseseid pärijaid, või vähemalt väga suurt osa neist. Ma ei kavatse praegu peatuda teadlastel, ent kui vaadeldagi ainult kirjanikke, siis ilma nende kvaliteetideta oleksid kujutlematud Gustav Suitsu, Friedebert Tuglase, Marie Underi ja A.H. Tammsaare saavutused. Nad ei puudu

lüh. 8, lüh. II.

Sünniõn krahv, kes-
dagagi vastollu. Tunnusta-
des elu „labasemaid näh-
teid“ nõuab ta süsbi nen-
de absoluutselt surmava-
ksimist meie kirjanduses. Ka
jääb arusaadavaks, mida
mõtleb kirjutiise autor laia-
delt hulkaadelt ammendatava
inspiratsiooniall, samal ajal
kui inspireerijate matust
sildse respektarida ei tarvit-
sevat.

lüh. 6, lüh. III.

Shu S. J. kirjeldab aegulidat
või mõisaõrjade olukorda, süs
paistab ta lugejale näkku
karmi halastamatut tõe. Ta
ei ilusta midagi ega püüa
sünni kätkestada mürgid
vaimeid ja hingelisi elamu-
si, kus need absoluutselt pun-
duvad. See oleks võtta, kui me
ome mõistust „koolitame“ ja
aisteid „peenendame“ sellise
et silmi kinnipigistada inim-
likelede pahete ja viletsuste
juures. Selline jõubumus hinge-
lised peenestamisest võib meid

lüh. 7, lüh. III.

Kirjutiise autor ei saa e-
da „väljaspoolt paustu-
tavat tervist“. Süsida
tuleb aga, kas autorit meid
ei tuleks lüügitada meie
kirjandusest tervise pu-
rustajate hulka, kes me
tirdavast meha kida se-
mida nad olapoliitilistelt
kivaks ei pea, kirmata
selle kirjandusest vää-
tusest. Kas kogu see kirjuti-
u ole kantav vaid omaaeg-
sloom ja ka praeguse sünni
pagulasbonna elude, so-
sidaalse tellimuse“ tübedel?

lüh. 7, lüh. III.

Millise õigusega võime
tõendada K. S. Hindrey, kuma
ja „Meniki“ etteast ja H. kes
samuga „linera joel“ klassi-
fikseerida „sotsiaalse tellimuse“
järgi tehtud fabrikatsioon-
just viimati nimetatud teo-
ses liivane palgu eluläheda
sunnid ja usutavamaid su-
pe, kui seda sunnib and-
K. S. H., kelle loodud tegelase
an nagu mürgid astraalbuge-
või süs hoopis baltisatosa su-
kujude järele loodud oodliva
sund. Et see münn, tõendab

misle ise pühedades peris.
A. J. on annud väärtuslike li-
sandi meie elukirjandusele
kirjeldades inimesi mu naga
nad enda igapäevases elus
tegelikult an, m. Heaga mu
naga neid kohutavana juu-
res kujutleda võib. A. J. teost
väärsus seisebki just selles,
et need on vabad romantismi
võlvõindust.

ilmutamise puhul avaldati
selle raamatu üle protesti
meie saksluse eestvõt. L. J. a
- Lutheri kiriku - ringkonn
dadest. Nüüdsest loit
su punkt eestlase teos ba
tiotseluse linge. Samal ap
võiti L. A. H. Urmas ja Meie
meie ringkonnis sügava rahul-
dustundega vastu.

täiesti ka Henrik Visnapuul tema loomingu kõige õnnelikumal ajajärgul, kuigi tema intellektuaalne kandejõud polnud suur ja ta inspiratsiooni esimene terav löke vaibus liig varakult. Meil ei olnud oma rahvuslikku filosoofilist traditsiooni ega fikseerund maailmavaadet, kuid selle eest olime ka minevikust koormamata ning valmid kõike uurima ja kõike proovima. Individualistlikena, kriitilistena, tugeva kalduvusega skepsisse, olime valmis ümberhinnanguiks, uute teede otsimiseks, omade lahenduste leidmiseks.

See ei olnud mitte sel määral teadlik programm kui vaistuline hoiak ja kirg. See ei ole meil suutnud luua filosoofilisi süsteeme ega uut suurejoonelist maailmapilti. Kuid see on kindlasti kannustand loovaid vaime kirjan-duse alal. Kui hoopis kehvemana ei tunduks Tammsaare kuuju, kui temas ei oleks nii suurel määral seda küsija ja otsija loomust, seda tahet ise jõuda lahendustele, neid mitte valmitena vastu võtta, vaid nad ise leida või otsingul hukkuda. Suitsu luules on seesama hoiak loond rea ununematuid intellektuaalse, sotsiaalse ja emotsionaalse igatsuse laule täis millegi saa-vutamatu visiooni, mille poole kisub ja pingutab iga tema olemuse kiud. Ka Underit on eriti tema hilisemas loomingus kogu aeg õhutand seesama tung. Ükski neist kirjanikest ei ole suutnud leppida juba olemasolevaga, laskuda mugatsevasse, lõtvuda idüllikasse, vaid nemad kõik on tungind pioneeridena tundmatute maade poole.

Sedasama näeme mitmelgi palju nooremal. See on joon, mis on eralda-damatu Betti Alveri poeedipalgest. Temagi on üks neist, kes ei saa und ega rahu, kui vaim neid kisub otsinguile. Ühelgi meie luuletajaist pole usk mõtte, mõttekujutuse ja sisetungi jõusse olnud nii suur kui temal. Tema luule on alaline heitlus lõpliku ilmutuse pärast, see ei lepi kompromissidega, vaid käib oma tee lõpuni. Sellega ja tema ainulaadse vormitundega on sele-tetav, et tema nägemused, mis vahel võtavad kosmilise ulatuse, ei haju laiali, vaid viivad meid dramaatilise hooga mingi suure, kuigi ehk veel leidmata jääva lahenduse poole. Ning needsamad tõukejõud tiivustavad Heiti Talvikut.

See, mis neis kirjanikes elas ja elab, ei ole steriilne või puhtanalüütiline intellekt. See on püüd tungida läbi nähete kireva, mitmekesise, voogava loori ja leida selle tagant mingi kindel, kõrgem punkt, — mingi selline, millelt vaadatuna maailm tunduks suure, avara, harmoonilise maasti-kuna. Kuid vaevalt ükski neist on tahtnud sulgeda silmi kibedate vas-tuoksuste ees. Valdav enamik neist on neid teravalt, isegi meeleheitlikult väljendand, on nendega võidelnud ega ole sallind seda laiska rahu, mida annab vaimne kompromiss ja relvade mahapanek.

Minu arvates on see meie kirjanduse kõrgeim ja eestilisim tüüp. Kuid eesti intellektuaalsus, eesti skepsis on vahel tootnud ka vähem rahuldavaid vilju. Eelmainit kirjanikel — isegi Visnapuul ta parimal ajajärgul — on eetilist selgroogu ja kirge, neil ei degenerereeru mõte ega kunst ainult-mänguks, vaid sügav inimsus õhutab neid otsima midagi, mida tuleb nimetada ideaa-lideks. Ent meil on olnud ka teissuguseid vaime, nende seas väga andekaid, kes pole olnud nii resoluutsed ega nii idealistlikud ja kelle otsingud see-tõttu peatusid hoopis madalamal astmel.

Üks meie kõige liikuvamaid ja kõige erudiitsemaid vaime oli Johannes

Semper. Vaevalt on meil ükski kirjanik sellise innu ja osavusega nagu tema uurind ja kajastand kõike, mis intellektuaalses maailmas oli uutset ja rabavat. Kõike püüdis ta sulgeda teravasse valemisse, mündida epigrammideks, joonestada diagrammaatilisel kujul, illustreerida anekdoodiliselt, võrtsida elegantse metafoorikaga. Puht-analüüsijana oli ta üks meie vahedamaid intellekte. Tema esseed koorisid meeleldi välja kõik mõne nähte vastuoksused ja asetasi need psühholoogia — osalt ka pseudopsühholoogia — valgusse. Ent kui teda praegu kriitiliselt vaadelda, tekib ehamugav tunne, et ta polnud millessegi eriliselt kiindunud. Vaimne elu oli temale sport, mida vajas ta intellektuaalne muskulatuur — nii siis üsna intensiivne, kuid siiski ainult sport. Ühes essee eesti ja prantsuse mentaliteedi üle toonitab ta üle kõige mõlemate mõistuslikkust. Ta ei lähe sellest sügavamale. See on iseloomustav. Ta nägi eeskätt seda, mis on kättesaadav mõistusele — mõistusele ja teravale grotesksete ja pitoresksete efektide meelele. Vahendades eestlastele Verhaeren'i luulet jättis ta oma tõlgetes ja kommentaarides edasi andmata ühe kõige olulisema momendi — sügava hingelise kire, intiimse armastuse, millega belgia poet süvenes oma maasse, selle romantikasse, selle võimsusse, selle nõrkusse, selle kõigisse iseärasustesse. Tõlkides Baudelaire'i unustas Semper painava meeleheite ja igatsuse, ilma milleta Baudelaire pole Baudelaire. Prantsuse lüürika jaoks puudus tal meel. Pääle mõnede vilgatuste oma luuletustes ja harvemini oma proosas pole Semper pea kunagi näind asjade ega inimeste hinge. Ta pidi peagu välja pääsema oma ratsionalismi koorikust, kuid see protsess jäi pooleli. Ta jäi ikkagi intellekti ja psühholoogia ja lõppeks ka luule sportlaseks — mistõttu talle kujuneski nii kergeks 1940. a. sügisel maha vanduda kõike seda, millele ta senini oli pühendand oma elu, ning tunnustada maailmas veel ainult ajaloolis-dialektilise materjalismi suuri »geeniusi«. Läänlane oli äkki orienteerund ida poole, kultuuri globe-trotterist oli saand sirbi ja vasara teoreetik.

See on võib-olla kõige heidutavam näide meie kirjanduses sellest, kuidas ka briljantne kultuur ilma sügavama eetoseta, intellektuaalne aparat ilma küllalt tugeva hingelise tuleta võib viia omaenese olemuse eituseni, vaimse nihilismini ning täieliku oportunismini. See kirjanik, kes ühes Gide'iga taotles alatist vaimset uuenemist ja vabadust, uuenes absoluutse vaimse tardumuse ning orjastuse apostliks. Nende tulemuste valguses selguvadki Semperi vaimse loomingu puuduste sügavamad põhjused. Ilma tõelise inimväärsuseta ei suuda kirjandus saavutada kõige kõrgemat.

Kahekümnendate aastate teisel poolel tekkis Eestis tugev realistlik suund, n.n. »elulähedus«, mis oli omandand palju impulsse prantsuse ja vene naturalismilt, m. s. eriti Zola'lt. See tahtis osalt olla vaeste kihtide, proletariaadi eest võitleja, kuid taotlemata sügavamad inimlikku arusaamist, millega neid kihte vahel oli osand kujutada Tammsaare. Selle voolu tüüpilisim esindaja oli »Vaeste patuste alevi« autor August Jakobson. Selle kirjaniku robustne talent ei suutnud kahjuks tasa teha uue voolu tüüpilisi ebakohti: täiesti materjalistlikku hingelaadi, igasuguste vaimsete taotluste puudumist, inimese käsitamist vaid bioloogiliste tungide mehhanismina, täielikku pimedust selle sisimate, hingelisemate omaduste suhtes. Tugev annus stereotüüpset sotsiaalset protesti, viletsuse ja haigluse üle-

paisutet esitamine, kiindumus toorestes efektidesse ja tooresse meelelaadi avaldusid pikas romaanisarjade reas, mille suund viis üsna kaugele kõigest sellest, mida oli püüelnud »Noor-Eesti» võrratult vaimsem generatsioon. See kujunes taltsutamatuks kallaletungiks pea kõigele hapramale, peenemale ja sügavamale meie rahva hingelaadis või — parimal puhul selle ignoreerimiseks. Meie töölise ja talupoja küllalt peenekoelist hinge püüdsid see autor ja ta kaaslased algul vaistuliselt, hiljem teadlikult viia idapoolse hiigleriigi »proletaarse» standardhingeelu nimetaja alla. Selle suuna teostamisel ilmnesisid vaimne lamedustumine ja jõhkrustumine, mille tegelikke tulemusi nägime selgesti neli aastat tagasi. See »kunst», oma põhilaadilt matemaatilisel kombineeriv ning ainult mõningaid üksikuid jämedamat laadi inimtunge arvestav, on kooskõlas Semperi kujutlusele eesti mentaliteedist — kujutlusele, millele kõneleb vastu nii igapäevane tegelikkus kui ka kõik see, mis meie vaimuelus on väljapaistvaimat ja mis teeb täiesti arusaamatuks sellised nähted nagu Suits, Under, Tuglas, Alver, Talvik, August Sang ja Karl Ristikivi. Siin kõnelevad tõesti ainult (koolitamata) mõistus ning (peenendamata) aistid. See oli tüüp, mis oli kõige vastuvõtlikum vene doktrinaarsele valmispsühholoogiale. Poliitilise pöörde järele see anduski sellele ihu ja hingega.*

Kuid kahjuks ei olnud sellest palju kõrgemal kunstilisel ega osalt eetiliseltgi tasemel ka kolmekümnendate aastate »isamaaline» kirjandus, mille päämiseks esindajaks oli ajalooline romaan. Tolleaegne režiim soovis täieõigusega juhtida tähelepanu meie ajaloole, meie rahva vastupanuvõimele ka kõige süngematel ajastutel, ta sangarlikule visadusele, ta võimele säiluda ka kõige traagilisemais oludes. Tulemusteks olid »Ümera jõgi», Mälgu »Surnud majad», »Läänemere isandad», Hindrey ajalookujutused ja pikk rida kaasaminejate teoseid, millest tõelist, siirast indu ja väljapaistvaid võimeid osutasid ainult mõned üksikud. Hindrey »Urmas ja Merike», mõned meie rahva kannatuste kirjeldused »Surnud majades» olid ehtsad, peagu kõik muu oli tehtud, vabritset »sotsiaalse tellimuse» produkt.

See »sotsiaalne» — paljudel puhkudel riiklik — tellimus», see massiline moeobjektide toodang oli iseloomustav 30-date aastate kohta, kuigi meie parinad vaimud sellele psühhoosile iialgi ei alistund. Proletaarlasromaanid, ajaloolised romaanid, komöödiad à la Raudsepp, agulikomöödiad — kõiki neid kirjutasid Mälk, osalt Mait Metsanurk ja paljud teised, säades oma purjed iga tuule järgi. Tõsi, seda nähet leidub igas kirjanduses, ega — võidaks vastu vaielda — tarvitsegi meie noor kirjandus moodustada erandit. Kuid selle nähte taga peitub võib-olla ka sügavamal toimivaid tegureid, sest kahekümnendail aastail oli see veel suhteliselt tundmatu. Igatahes polnud see siis veel muutund meie kultuurielu epideemiaks.

* Sellise hingeeluga inimesel oli võimalik »Tartu Kommunistis» soovitada, et maaslamajaid kodanlasi mitte ainult ei loodaks, vaid surnuks tallataks.

* Mainigem sellega seoses, et ainuke suurkeel, mida Jakobson ja terve rida temataolisi korralikult oskasid, oli vene keel. Sember, Barbarus jmt. olid käind vene ülikoolides, ja kõig'st lääne kultuurilisandest hoolimata ei saand nad kunagi täiesti lahti mingist vaevalt aimatavast, — kuid kõikjal olemasolevast vene substraadist. Kui tugev see substraat vahele oli ja kui üllataval kujul see võis esile puhkeda, selgub m.s. sellest, kuidas punaste-aegne Tartu ülikooli rektor kelle eesti keel enne oli olnud laimatu, oma viimastel rektoriks-olemise kuudel hakkas tarvitama venepärast süntaksi.

Üheks põhjuseks oli kindlasti rahvusliku vastutustunde vähenemine. Vahest kõlab see järeldus üllatavana, kuid see vastab tõele. Kirjandus oli osalt hakand muutuma tööstuseks, riigi ja mõnede kirjastuste poolt jagatavad auhinnad, millede määramine ei toimund kaugeltki erapooletult, ergutasid kirjutama seda, mida nõudis konjunktuur. Paljude kirjanike hoiak erines põhjalikult sellest, mis oli olnud tüüpiline eelneva kümnendi algul. Kui tegutses »Siuru», eriti aga kui asutati »Looming», taheti nende kaudu kõigepäält tõsta eesti kirjanduslikku kultuuri, anda võimalusi üldsusest ette jõudnuile, kasvatada meie kehval maal vaimu nõudlikumaid õisi. Hooltsad aednikud — enne kõike Tuglas — tahtsid harida neid tundlikke taimi, tõendades, et ka Tuulemaal võib harvadeest seemnetest tõusta kunsti võlulilli. Kuid hiljem, kui kirjandus enamikule polnud enam kutsumus, vaid kutse, muutus hoolitsus juhuslikumaks, masinlikumaks, ükskõiksemaks, ja kuigi eelneva kümnendi harit maapinnast tärkas hulk ootamatuid õisi, hakkas kehsuma ja labastuma üldpilt.

Võib-olla ei olnud meil siiski veel saavutat õiget tasakaalu nõudlikema kultuuri ja üldsuse vahel. Võib-olla sundisid aja labasemad nähted meie erandlikumaid ja individuaalsemaid autoreid vahel liialt endasse tõmbuma. Vahest ei olnud seetõttu meie kõige andunumad ja andekamad kirjandustaidlejad küllalt lähedases kontaktis meie laiade hulkadega, kelle maitset neil poleks olnud tarvis liialt respektierida, kuid kellelt nad oleksid võind ammandada rohkem inspiratsiooni. Ei ole ju meie massid ligikaudugi nii hallid massinimesed nagu paljudes suuremates maades, nagu seda nõnda veenvalt on näidand kas või Peet Vallak oma peentes novellides. Tulevikus tahaks tõesti näha palju rohkem neid tõelisi vaimuinimesi, kes ei näe maailma päämiselt kabineti kaudu, vaid kelle süda ja närvid elavad kaasa kõigele sellele, mis liigutab meie rahvast, ta saatusele, võib olla ka ta väikestele muredele, ta näiliselt lihtsale, kuid rikkale hingeelule, väljendades seda kõike oma erksamate, rikkalikumalt arenend vaimsete organite kaudu. Meie sõda, meie ühised kannatused peaksid selleks andma tõukeid.

Kuid selliseid kirjanikke oligi meil juba olemas. Tammsaare oli selle suuna võib-olla suurim näide. Ta ei püüdnud olla rahvakirjanik, kuid palju sellest, mis ta kirjutas, oli nõnda intiimselt seotud nii meie talupoegade ja töörahva kui ka meie areneva intelligentsi kõige elulisemate ja vaevavamate probleemidega, et tema reageeringud, elamused ja võitlused muutusid kogu rahva ühisomandiks. Nooremate seast on osutand samalaadseid omadusi peenenärviline, tundehell ja -tugev Karl Ristikivi, kes oma naeratavalt intiimse, küpse läbinägevusega, oma elava, südamelähedase kultuuriga on suutnud luua keskkondade pilte ning üksikkujusid, millede pretensioonidetu, kuid subtiilne lihtsus haarab tundeid ning avar dab ja peenendab vaimu. Ristikivi ei ole kaugeltki veel annud oma parimat — ta on veel suhteliselt väga noor —, kuid meie elu realiteedid ja meie elu poeesia kõnelevad tema teostest ehk puhtamalt kui teiste kaasaegsete proosakirjanike omist.

Kuid ärgem tehkem etteheiteid ka meie suurile luuletajaile — neilegi, keda omal ajal, osalt veel viimsegi ajani, on peetud »esteetideks» ja »elliidikirjanikeks» (muidugi halvustava kõrvalmaiguga). Under oli juba ammu tõusnud rahvuslikuks kujuks, kuid ta liikus varemalt enamasti väga sub-

jektiivsete elamuste ringis. Oma ballaadidega, eriti aga oma unustamatute, sügavate luuletustega meie rahva suurimate hädade ja õnnetuste ajast on ta enese laulnud nende hulka, keda meie lihtsaimgi kaasmaalane ei saa iialgi unustada. Ta on suutnud tõlgitseda kõigi meie kannatajate tundeid, on osutund sama sügavalt kaasakannatavaks inimeseks nagu meie kõik — ainult selle vahega, et talle »jumal lubas laulda, mis ta kärsis». Ning Betti Alver, see — näiliselt — hellitet muusade lemmik, see — taipamatute meelest — artistlik triiphoone lill, on laulnud laule meie sõdureist, meie töötajast ja meie leivast, meie häbist ja meie lootustest, mis haaravad lugejaid vahetumalt ja võrratult sügavamalt kui kõigi meie kavatsuslikult rahvalähedaste laulikute värsid.

Neil, kellel on tõelist sisetunnet vaimu vastu, on sedasama suhtumust ka elus — nii vähemalt näib meid õpetavat meie äsjane ajalugu. Need, kes vastutustundeliselt ei tahtnud iialgi anda muud kui oma parimat, esinevad sama vastutustundega ka oma rahva ees. Need, kes tõesti tunnevad sügavalt ja hergalt, ei või olla kaasa tundmata ka oma rahvale. Kuid nood, kes siis põristavad isamaalist trummi, kui isamaalisus on moes, jäävad väga vaikseks, kui ei ole tegemist enam paraadiga, vaid sõjaga. Mitmedki omaaegsed pasunapuhujad on pööranud sõna- ja osalt ka terasrelva oma kodumaa vastu-seekordse tugevama ja vägevama poolel.

Kui tuleb tund, mil jälle algab töö, siis jätkugu meie vaimuinimestel enesesalgust, nõudlikkust enda suhtes, lõtvumatut püüet täiuslikuma ja puhtaima poole — selleks et teenida seda väljaspoolt nii julmalt purukskis tavat tervikut, mille osad meie oleme. Selle terviku väärtus tõuseb nende saavutuste väärtusega, kuid veelgi suuremal määral saavad need elu ja lisa ja väärtust sellelt tervikult. Praegu, kaugel oma maalt, tunneme, kui väga me oma rahvast vajame, kuidas meil on puudus igast näost, igast kujust, igast pildist, mida vaatlesime kodustel tänavatel, turgudel, maanteedel ja põldudel. Ainult nendega koos saame elada normaalselt ja täielikult. Neilt siis võitkem inspiratsiooni kõigeiks, mida teeme, ka selleks, mis näib »esoteerne» ja eliidile määrat, kuid mille lõppeesmärgiks on ikkagi kas või väikseimalgi määral rikastada toda meile kõigile nii hingeomast maailma.

Kolm miniatuuri.

Üks armastus.

See oli suvel, põuase argipäeva õhtueel. Kulgesin koduradasid, madalate lepike ja üliküpsete ristikupõldude vahel. Tee oli neil tundidel tühi, ent tolmusel, punaplekkilistest maasikalehtedest kirjatud kraavipervel istus pikk halles rõivais mees. Minu tervitusele tõusis ta ja hakkas minuga koos edasi astuma.

See oli naaberküla suurima talu omanik, jõukas, kuuekümnepäevane vanapoiss. Toetasin teda kaenla alt, sest ta tuikus pisut. Ta oli palja peaga, mütsi kaotanud või jätnud jumal teab kuhu ja ta varavananenud näo tuhakarva kortsudel peegeldus sünge ja hall tühimus. Mees oli — nagu ajuti armastas teha — purjutanud kolm ööd päeva külakõrtsi tagatubades ja oli alles nüüd, neljanda päeva õhtu eel, pöördumas koju.

»Polnud enam kuhugi mujale minna . . .», lausus ta ise kibeda pilkega.

Kõndisime kõrvuti ja ma vaatlesin salaja silmanurgast seda pikka, juba kumaraselgset meest. Tal olid pehmed, lühikesevõitu juuksed, mis särasid peagu hõbehallidena. Näos viirles kortse ning nende ilmet võis näha, et need polnud tekkinud paljast vananemisest, eriti kõnelesid sellest rasked voldid suu ja silmade ümber. Masinliku ükskõiksusega liigutas mees edasi oma tolmunud säärseabastes pisut tukerdavaid ja põlvist nõtkuvaid jalgu, nagu oleks talle ükstapuha, kunas ja kuhu me jõuame. Ta kitsaist, aeg-ajalt kokkusurutud ja siis jälle lõdvakslastud huulist ning rahutult pilkuvaist silmist aga nägin, et teda painas miski, millest meeleld oleks kõnelda tahtnud.

Ning järsku ta avaski suu, üteldes:

»Sel suvel nägin jälle oma armastust, mille ma kolmekümne viie aasta eest kaotasin. Vana naine juba, lapsed suured, oma mees surnud. Oleks valmis minuga veel abielluma, aga mis sellest enam. Elu juba elatud, nagu ta on. Mis minul enam temast . . .»

Ta kõneles aeglaselt, nagu raiudes, ning mina küsisin ettevaatlikult:

»Kuidas see üldse niimoodi läks?»

»Kuidas see läks?» jäi tema mõtlikuks. »Läks see niimoodi, et kasvasime naabruses üles. Mina olin kirikumõisa rentniku poeg, tema naabritalu peretütar. Oli minu noorepõlve armastus, esimene. Ei saanud temaga kohe abielluda, sest mis abielluja on rentniku poeg, hulgas, kellel pole kindlat kodu ega kohta! Tol ajal oli ju veel hulguselgi oma au. Naabritalus aga oli veel muidki tütreid ning tema läks kodust ära, Venemaale, venna juure, kes oli seal kuskil politseiametnikuks. Lubas minnes mind oodata, mitte unustada, kuid ei maldanud ja läks seal mehele. Tollest on nüüd kolmkümmendviis aastat . . .»

»Ning nüüd on ta siis jälle kodumaal tagasi?» küsisin.

»Jah, oli juba ammu. Elased kuskil kaugemas linnas», jätkas tema. »Nüüd, sel suvel, saatis ta mulle kirja. Et kui tahan teda veel näha, siis tulgu ma jaanipäeval meie kodukihelkonna surnuaia-jumalateenistusele, ka tema on seal. No läksingi mina siis. Aga kust sa teda ikka tunnend, kui seal on tuhandeid inimesi ja sadased tema-ealisi ja tema-taolisi naisi — sest ega ta mingi ime olnud, oli nagu muudki naised. Kõndisin seal mõne tunni ja pöördusin siis tühjalt alevikku tagasi. Seal kohtusin juhtumisi tema vennaga. Tollel on alt orust tulles paremat kätt mäekingul maja, see suur kollane. Mees küsis minult, kas olen juba ta õde näinud. Kui kuulis, et ei, kutsus sisse, enda juure ootama. Ja seal siis teda nägingi — vana naine, paksuks läinud, valges pluusis ja kollaste nõr-saabastega . . .»

Vaikisime. Ristikupõllud kahelupool teed olid juba metsavarjus. Mustade puude tagant kilgendasid lojuva päikese tulipunased killud. Siis küsis tema järsku:

»Kas sa tead ülemisel surnuaial seda kuju?»

Mõistsin kohe, millest jutt. Kes meie kihelkonna inimestest ei teadnud toda pronkssammast, õrnhabrast naist taeva poole sirutatud pärjaga käes? Selle samba oli oma vanemate hauaplatsile valmistanud siit pärinev üldise kuulsusega vanema põlve kujur, nüüd juba ammu surnud. Vanade, tihedate pärnade all, roostetanud, krigiseva raudvärava taga, oli too paik juba mitmendat põlve armunud nooruse eelistatumaks jalutuspaigaks, kus uneleti veel elamatu ja töötusrikkalt paistva elu ees.

»Nojah», jätkas kõneleja, »siis läksime kahekesi surnuaiale jalutama, sinna kuju juure. Läksime kõrvuti, kaks vana inimest — mina, nagu ma nüüd olen, ja tema, paksuks läinud, valges pluusis ja kollaste nõr-saabastega. Istusime kuju juures pingil ja siis ma näitasin talle samba jalasse kirjutatud sõnu. Tema luges, vaatas mulle imestanult otsa ja küsis, et mida see tähendab. Tolles samba jalas on nimelt kaunis tuhmiks

muutunud tähtedega lause: »Siin ligidal oli minu õnn ja minu rõõm ja minu lapsepõlve taevas, siia suregu ka viimane mälestus temast.» Lugesin talle veelkord seda kõvasti ja ütlesin siis:

»See olid sina. Ei muud tähendust midagi. Kui sina seal kaugel viibisid, olid mulle ikka seesama. Öösiti hobusel oma koorma otsas linna sõites — kaheksa tundi on pikk tee — vahtisin taevas tähti ja mõtlesin, et need näevad sind. Nendelt saatsin sulle tervisi . . .»

Niiviisi talle kõnelesin, sest see oligi nõnda olnud. Kuid tema hakkas sellepeale nutma. Tõmbas pluusivärvli vahelt taskuräti ja peitis silmad sellesse. Küsisin siis, et miks ta nüüd tõinab, ning tema vastas, et seepärast, kuna on mulle niipalju kannatusi valmistanud.

— Jäta joru, ütlesin sel puhul talle, kas arvad, et ma sellepärast halvemini olen elanud kui muud inimesed?! Või arvad, et ma pole pärast sind naisi näinud või neid leidnud?! Kõike seda on olnud, kõike seda on nähtud. Kui vahet on, siis vaid selles, et pärast sind olen ma neid ainult vaadanud, nagu hobuseid laadal vaadatakse: see on noor ja ilus, sellega oleks hea sõita . . .

Nõnda talle kõnelesin, sest seegi oli tõsi. Ja sellega meie vahel jäigi. Jätsime jumalaga ja läksime lahku. Olime vanad inimesed mõlemad ja kumbki elanud oma viisi. Mis minul enam temast või temal minust . . .»

Astusime teed mäest alla orgu ja all maantee serval hakkas paistma tema kodutalu — suured madalad hooned ja risune õunapuuaed selle taga, kuskil hoonete ümber ei ainsatki lillepeenart, sirelipõõsast ega ilupuud, mis teeks koduümbruse armsaks ja kauniks. Oli ju selle iseenesest korralikult haritud põldudega ja jõuka talu juhtijaks ja korraldajaks seesama puitunud vanapoiss ja tema vana, kaugelt üle kaheksakümnene ema, kes ei jaksanud enam peagu midagi. Nüüd õhtuvilus näis kogu talu nagu surnud, suures metsa poolt langevas varjuhõlmas.

Ja mees mu kõrval kõneles edasi:

»Muidugi, ma oleksin võinud ka abielluda. Kas niisugune talu», ta tegi peaga mingi liigutuse ettepoole, »poleks saanud endale perenaist?! Tõrju ainult tagasi. Aga ma ei tahtnud. Elasin, nagu mulle kergem oli. Ka sulle võin ma soovitada ainult ühte: abiellu vaid oma noorusearmastusega, sest see on püha, niisama nagu abielugi . . . Muidu teed iseendale vägivalda.»

Ta vaikis hetke, tõstis siis aga pea, vaatas mulle kõrvalt ainiti otsa ja lausus siis häält madaldades:

»Kuid noormees, seda mõistata ise, miks ma seda sulle soovitan: kas seepärast, et armastan noorust ja talle head soovin, või seepärast, et olen kade ja kahjatsen oma nurjaläinud elu?»

Ta ainiti vaatavaisse silmadesse, hallide kitsaste kulmukarvade all, oli seda küsides tekkinud kaks iseäralikku helki, üks, milles oli elukogenud inimese sõbralikku heatahtlikkust ja teine, tumehall, seletamatu, just nagu oleks nendes silmades asetatud ristamisi kaks mõõgatera, üks kuldne ja teine terasene. Nende mõlema sära oli aga ühteviisi valus, nii et pidin hetkeks silmad sulgema, nagu oleksin vaadanud kuhugi põhjatusse sügavikku.

J õ g i j a h o b u n e .

Jõgi voolas mere poole ning uhkelt lookles ta läbi avarate luhtade. Päikesepaistelisel päeval pildus ta pind kuldseid kilde ning jahedail õhtuil kerkis ta sängist piimvalge udu, mähkides kogu ümbruse nagu pehmesse vatti. Ta voolu ei saanud miski peatada — isegi metsad ja mäed taganesid ta teelt.

Ühel päeval tormas pöösastikust luhale noor hobune. Jõe nähes jäi ta äkki seisma. Üllatus ja imestus paisutasid ta silmi ning neis heistas kogu kevadise maailma kaunidus: roheline heinamaa selle keskel veereva jõega, paju- ja lepapõõsad kallastel. Aeg-ajalt hüppasid päikesekiired tantsides jõe tinahallile turjale ja siis säras vesi kallaste vahel nagu mingi hõbepeegel.

Hobune polnud enne kunagi jõe näinud, sest ta oli väga noor. Ta vahtis nagu lummutult, heljutas siis ülemeelikalt oma rusket lakka ja traavis otse jõe kaldale. Selle sädelev pind otsekui kiskus enda poole ning ta pistis oma koonu kartuseta vette. Jõgi silitas solinal üle ta mokade — see oli imeliselt hae, just nagu mõni sõbralikult paitav käsi.

Iga hetkega hakkas jõgi hobusele ikka rohkem ja rohkem meeldima ning ta hakkas jõe kallast mööda allapoole traavima, pilk nagu lummutult jõe kirkal pinnal. Seal peegeldusid taevas ja valged pilved, rohelised puud, põõsad ja tema, hobune, nagu vari. Ning äkki ta märkas, et jõgi liikus kallaste vahel allapoole, just nagu temagi.

Hobuse süda tahtis sellest avastusest seisatuda. Ta tundis, et oli leidnud sõbra. Ta lisas jalgadele kiirust ja nägi, et jõgigi kiirendas jooksu. Ta traavis taas aeglasemalt ja ka jõgi veeres aeglasemalt üle madala liivapõhja. Ja hobune ei peatunudki enam. Rõõmust paisunud rinnaga jatkas ta jõe kõrval oma jooksu. Ta tundis, nagu oleks tema vedanud jõe edasi kallaste vahel, sest ei olnud näha ühtki väge, mis jõe muidu jooksmaks oleks sundinud. Ta ei julgenud enam peatuda, sest tundis, et armastas jõe.

»Mina ja jõgi — meie oleme igavesed . . .» mõtles ta, joostes mööda

rohelisti kaldaid, süda tulvil õnnest, et sai vedada koormat ja veel pealegi nii kaunist.

Ja hobune oli truu. Ta jooksis väsimatult päevi ja öid, nädalaid ja kuid. Ta jooksis kuumas päikesepaistes, läbi halli suigutava vihmajätku, hämaras öös ja kirkas kuuvalguses. Armastus andis talle jõudu ja ta ei tundnud kunagi väsimust, sest ta nägi, et jõe teel ei olnud lõppu, see oli igavene — ja temagi tahtis olla igavene. Kui tuli talv, jooksis hobune ikka edasi jäätanud kallastel ja raagunud põõsaste vahel. Talt oli saanud muinasjutu ratsu, kelle lakk oli härmas ja kelle sõormeist kerkis hõbedast auru. Talle enesele oli aga küllalt, kui ta kuulis jõe sõbralikku vulinat raudse jääkaane alt.

Ja siis tuli taas kevad. Lumi ja jää sulasid ning jõgi paisus nii laiaks, et kogu luht oli teda täis. Nii võimsana ja tugevana ei olnud hobune oma armastatut enne kunagi näinud. Ta oli peaaegu kohkunud sellest, sest vood keerlesid ja kippusid temast mööda. Paistis, nagu polekski jõgi temast enam hoolinud.

Nad olid jõudnud suurde lamedasse orgu, kus kumbki ei mõistnud enam teed leida, sest kõik väljapääsud olid kitsad ja paisunud ja suurele sõbrale. Ei olnud muud võimalust, kui keerelda ringi koos valgete vahu-tortide ja üleskistud pajupõõsastega. Kuid äkki hobune märkas, kuidas vesi ta ümber hakkas alanema. Kuskilt eemalt, kaugelt, kuulus pahinat ja kohinat — seal oli jõgi ise murdnud endale uue tee. Varsti seisis hobune üksi märja liiva ja prahiga kaetud oru kaldal, kuhu jõgi oli ta jätnud. Eemalt vilkus ta petlik sinine selg — ta voolas ka ilma hobuseta, ta ei küsinud üldse, kas tal kaaslast oli või ei.

Kaua seisis hobune üksi ja pööras siis lõpuks jõele selja. Ta tundis, et ta ei armasta enam jõge, vaid et ta teda koguni ta petlikkuse pärast vihkas. Ning ta läks sisemaa poole, et otsida haigele südamele lohutust. Ei kulunud palju aega, kui ta leidis vankri. Kohe, kui ta oli asunud vankri ette, tundis ta, et siin hinnatakse teda hoopis teisiti, kui jõgi oli teinud. Siin ei olnud midagi petlikku — kui tema vedas, siis liikusid rattad, ja kui tema seisis, siis seisis ka vanker tõesti. See oli nii lohutav, et ta lubas nüüd armastada vankrit ja mitte enam kunagi mõelda jõele.

Nõnda see käiski, sest truudus on hobuse voorus. Ta vedas vankrit aastast aastasse, kuigi ta juba õige varsti märkas, et temagi ei saanud neid vedada sinna, kuhu tahtis, vaid et maailmas olid veel olemas ohjad, mis sundisid nii teda kui vankrit. Kuid ta täitis oma lubadust ja vedas vankrit ka siis, kui koorem raske oli ja teel oli kõrgeid mägesid. Ta oli vankrile truu nii tegudes kui mõtetes, sest ta polnud asjatult enne armastanud jõge.

Hobune ei mõtelnud enam jõele, kuid ta pidi temaga siiski kokku puutuma. See oli paljude aastate pärast. Teda sunniti kord sõitma üle suure silla. Ta ise oli juba vana ja väsinud. Ka vanker ta järel polnud enam mingi toreduse, vaid kolises inetult. Kui ta sellega jõudis kesk silda, langes ta pilk järsku jõe pinnale ning ta nägi seal lainete sillerdust ja ühtäkki meenus talle kevadine päev, mil noor hobune oli tuhatnelja joostes tulnud niidule ja esimest korda näinud jõge ja selle lainete helki. Ning nüüd kiirgas ja säras vesi täpselt niisamuti.

»Jõgi mäletab mind ja naeratab minule . . .» mõtles hobune. Ent samas meenus talle ta vana kaaslane — vanker, kellele ta oli lubanud olla truud, ning ta võttis oma raugeva jõu kokku ja hakkas jooksuma, et teha vankrile headmeelt. Kolinal veeres sõiduk üle silla ja hobune kauges, ilma et oleks vaadanud tagasigi.

Nad mõlemad olid jäänud muutmatult samaks, mis paljude aastate eest: hobune ja — jõgi, kes naeratas ainult päikesele ja armastas ainult merd.

Kahju läinud aegadest.

Lähem põldude vahelt alla jõe poole, mööda kitsast rada, mida varjavad kõrged rukkikõrred. On hilissuve helevalge päev, taevas kõrge ja soe. Põllust kerkivad veel rukkilillede sinised õiekorvid, kuid kõrred ise on juba väsinult valgeks pleekimas. Olen iga päevaga näinud nende tooni liginemas sellele, mis lõpuks meelitab põllule vikati.

Kuid veel on kõik nii rahulik ja vaikselt õnnelik hilissuve tüünes hinguses. Põllu vahele tallatud kivikõva jalgteel kõrval õitseb kasteheinas lopsakas hiireherne, välgatab õielehti valge karikakar ning õite kohal sumiseb usin mesilane. Kõigest sellest kerkib suve uimastavat hingust, seda rohu, mulla õitsevate lilled hõngu, mida maast suudab lahti sulatada vaid südasuve päikese kuumus, ning mis endas peidab inimese ja oks mingi sõnumi elujõust ja looduse igavesest rahust.

See on aamukogetud tunne, iga suve korduv vaikne õnn. Nüüd see on jälle siin ühes õitsva hiireherne, rukkilillede ja märkamatu pleekiva põlluga. Neid vaadeldes ma ei tea enam mingit vahet selle Põhjala taeva ja tolle sinivõlvi vahel, mis seal kuskil lõunapool kaardub üle kodu nurmede, mille jalgradade ääres kasvavad ja õitsevad needsamad taimed ja lilled. Tavaliselt inimesed otsivad ja tahavad näha kõike, mis eraldab. Siin põlluäärsel jalgrajal süda ja meeled haaravad tuttavaid tundeid, nagu mesilane tolmukaid õiekarikas, et nende kaudu kummarduda sügavamate allikate poole.

Kuid ühtäkki, laskudes rinnakut alla, sinna, kus algab hallidest roigastest karjaaed ning selle tagant paistavad tumerohelised lepapõõsad ja välgub jõepinna sinine vesi, haarab südant äkki seletamatu tusk. Tundub nagu oleks järsku päikesele tõmmatud loor ette ja helevalge rukkipooldki muutunud tuhmiks laiguks. Hiirehernes, rukkilill ja karikakar jalgraja kõrval õitsevad küll edasi, kuid nendest kerkiv hõng on täis rasket kurbust. Seda hõõgub äkki terve maastik ja see põletab järsku südant, nagu oleks kellegi raudsed sõrmed pigistamas.

Millest äkki see sünge valuving kesk suve suurt rahu ja kõrget helenust?

Ah, selleski on oma osa maastiku tuttavatel varjudel, nendel joontel, mis viivad meeled ja mõtted tagasi kunagi elatud aegadele, nähtud ümbrusele ja inimestele. Eks see hall roigasaed ole ju nagu toosama, mis mälestuspildis samuti viib alla jõe poole, ning mille tagant kerkivad rohelised lepapõõsad ja välgatab sinine vesi! Siingi nagu ootaks, et enne seda kerkiks karjaaiad jätkuna kitsas jalgvärv, millelt kõnnitee viiks väikese madala majani. Ja see maja oleks uus, alles äsja ehitatud siia küla tagamaadele, nii et ta seinapalgid on veel valged, halliks pleekimata vihmast ja tuulest. Noort elu tõendaks samuti pisike aed ümber maja, kus veel kõik põõsad on nõrgad ja väikesed, äsjasest istutamisest alles põdemas ja kus aiamaa veel karm, tagamaade konarline muld, mis alles murenemata ja töövaevast pehmeks muutumata.

Selline maja oli mälestustes sealse karjaaiad ja jõe vahel. Kuid sellesse pilti liitus veel üks seik, mis meeles neilt suvistelt käikudelt tolle jõekese ääre. See oli aias liikuv noor mees, tugevate õlgade, tuhkhallide juuste, elavate vilgaste liigutustega ja uudishimulikkude silmadega, mis vaatasid telliskivina punaseks päevitunud näost.

Mäletan, et sel päeval, kui teda seal esimest korda nägin, oli ta midagi õiendamas lopsakaleheliste tubakate juures ja teeskles, nagu ei oleks ta mind märganud. Mina aga hüüdsin talle üle aia tervituse ja küsisin, kuidas tubakad kasvavad. Ta vastas mulle nagu üllatunult ja ma nägin, kuidas ta päevitunud näole valgus lapselik haameele vari, nii et isegi ta karm ja pisut suur suu naeris kaasa siniste, kitsavõitu silmadega.

Sellest ajast peale märkas ta alati juba kaugelt minu tulekut, ligines aiale, nagu oleks tal seal tegemist, ja tervitas ikka esimesena, vahel alustades juttu või pakkudes omakasvatatud tubakast keerutatud sigaretti. Kuid mul polnud palju kunagi aega temaga keskustlemiseks. Mu suved olid lühikesed, paar kolm heledat nädalat, ja pealegi hindasin ma siis loodust kõrgemalt kui inimesi ja nende seltsi.

Kuid ma sain muidu teada selle noore mehe loo, nii nagu külas tavaliselt

ikka teatakse kõigi tema elanikkude elusaladused. Ta oli meie naabertalu peremehe väimees, kosinud selle jõuka taluomaniku ainsa tütre. Kuid see kõik oli sündinud suunatumate pahanduste ja vaevade järele, sest pruudi vanemad ei pidanud valikut õnnestunuks ega sobivaks oma tütrele. Noor-mees pidi olema liiga vähe kaaluvast perekonnast — külapuusepa poeg, liiga ebakindlas aemtis — õppinud autojuhiks ja ise liig vähe tõsise loomuga — käies külasimmanitel pilli mängimas. Ainult mõlema noore vankumatu tahe oli asja viinud nii kaugele, et nad lõpuks siiski paari pääsesid.

Ometi mõrsja kodus ei võetud peigmeest täisõigusliku pere liikmena ning noorpaarile ehitati talu tagamaadele, lepikute, heinamaade ja karja-aedade vahele, väike majake, kus nad võisid elada omaette ja teistest eraldi.

Igakord kui kõndisin sellest veel ehitusaega meenutavast majakesest mööda ja nägin noort abielumeest seal armetute peenralappide vahel, mõistsin, et siin oli sündinud veelkord elus nii sageli esinev draama, kus armastuse eest karistatakse. Nägin seda noore mehe jutujanuseist silmist, kui ta mind kõnetas, ja sellest lapselikust rõõmusähvatuses, kui esimest korda teda tervitasin, vist küll vastu tema ootusi, kes südamepõhjas oma äiavanemate arvamisega tema alaväärsusest uskus ühinenud olevat kogu muugi maailma. Mis ime, see ahdistav tunne tas maad oli võtnud — oli ju tema, rõõmus ja sõbralikkust janunev seltskonnamees, tõstetud nüüd äkki siia lepikuveerde, kus tihti päevade kaupa ei näinud ühtki inimest, eemale kõigest elavast elust. Nägin selle sammu mõju juba ta pisut allavajunud õlgades ja selles aravõitu liginemises, millega ta hiljem otsis minu seltsi. Olin elus ennegi näinud julmust, millega armastust surmati, kuid näis, et siin olid loodud kõik eeldused selleks, et in, mene ise hakkaks oma tundmuste vaenlaseks, pala-pala haaval ise hävitaks kõik selle oma südames, mida kord oma õnneks pidanud — otsekui sellejaoks, et vaenulikud kõrvaltvaatajad võiks mõne aja pärast parastavalt ütelda: noh, eks me ütelnud, missugune *tõeliselt* oli see tulikuum muinasjutt.

Kuid siin, põldude taguses majakeses ei käinud kõik siiski nii tavalist ja tuhmi teed. See sinisilmaline ja tuhkhallide juustega noormees oli inimesena tugevam ja parem, kui seda on osaks antud paljudele teistele. Tema seltskonnajanu ja rõõmus meel ei olnud mingi vedel minnalaskmine, vaid puhtusest lugupidav, loomulik elujanu. Seepärast ei saanud temast mingit joomarit ega kodupõgenejat, nagu paijudel juhtudel oleks võinud käia. Kui viimasel suvel läksin mööda ta tuttavast majakesest ja pea küüinitasin ta aiakese poole, kus marjapõõsad ja noored õunapuud olid juba mõnevõrra suuremaks kasvanud, nägin teda vanal paigal. Temagi oli märganud mind ja tuli aia äärde tervitama. Tal oli seljas sõdurikuub, kuid jalad

paljad ja kraehaagid avatud. Ta oli puhkusel. Oli läinud juba kahe aasta eest vabatahtlikuna sõjaväkke, võidelnud kaugetel rinnetel, keerelnud võõrastel maadel, näinud oma uljast üksust kahanevat väikeseks, karmiks meestesalgaks.

Kuid ta ei kõnelnud sellest. Ta naeratas vanaviisi oma rõõmsatest, lihtsa mehe silma dest ja kutsus mind hetkeks sisse astuma.

»Vanamoor on teinud natuke kalja», ütles ta ja viitas noore, heledas kleidis naise poole, kes istus majakese ukselävel, pidades süles väikest last.

Mehe käitumises, kui ta mind sellele külaskäigule palus, polnud enam mingit alandlikku argust, mis varem ta sõnu oli saatnud. Näis, et ta otsustav samm, minna esimeste meeste hulgas võitlema, oli teda vabastanud sellest enda madalana tundmisest, mis sellele heale mehele oli osaks saanud teiste, temast kõlbliselt palju madalamal seisvate inimeste teene tõttu. Ta ei olnud nüüd enam mingi metsaveerele popsnikuks karistatud inimene, vaid vaba mees, kes elus seisab paigal, mille ta ise valinud.

Tänasin teda kutse eest. Kuid ma ei saanud seda vastu võtta, valu pärast, mida ise olin kogenud. Mulle enesele näis nüüd, see lühike, mõneks suvepäevaks lubatud õnn, mida siin nurmede taguses majakese õuel märkasin, sedavõrd kadedusväärseks, et taas pidasin looduse seltsi lohutavamaks inimeste omast . . .

Nüüd kõnnin alla jõe poole, ees on roigastest karjaaed, selle taga rohelised lepad ja välkuv vesi. Kuid ei ole väikest majakest ega aeda. Selle eest kerkib õitsvast hiirehernest, valgeist karikakra lehtedest ja siniseist ruki- lille kroonidest valutavat, raskemeelset kurbust. See on mälestuste mõju. Karjaaed, lepad ja jõgi äratasid selle ning mul on äkki kahju läinud aegadest. On kahju, et ei istunud tole noore mehe, tema naise ja lapse seltsis ta majakese lävepakul, on kahju, et ei maitsnud nende kalja ja ei ütelnud neid kiitvaid sõnu, mis minu osalt oleks tõendanud mu sõbralikke tundeid ja aidanud tasandada seda, mis elu mujalt oli paha teinud.

Taevas on nüüd tuhm, hiirehernes, karikakar ja rukkilill hõõgavad nukrat valu, sest tean, et olen kõige selle hea tegemiseks hilineanud. Too noor mees on nüüd rindel langenud. Lugesin ise paari kuu eest ta surmakuulutust ajalehest, kus ta nime kohal ilutses väike raudrist.

On vaid kahju läinud aegadest.

Välismaailm Marie Underi värsipeeglis.

Välismaailm, loodus, meeltega tajutavad esemed ja omadused kujundavad Marie Underi värsiloomingu lahutamatu osa, mis on kord omaette sihiks, kord taandub taustaks, vahel on vahendiks meeleolude esilemanamisel. Luuletari elupeegli selges kristallis kajastub kogu meile tajutav maailm, muudetud ja vormitud vastavalt lüüriku meeleoludele ja hetkelistele tujudele. Need meeleolud annavad loodusele igakordselt uue värvingu, asetavad tuntud esemed uude valgusse, luues üha uusi värvikaid, lavapiltlikult vahelduvaid vaateid, mis on kord kitsad ja ahistavad, kord avarad ja dünaamilised.

Varane Under oma »Eelõitsengu» palavlikus värvikülluses ja »Sonettide» lämmatavas lõhnademerel kasutab enam loodust oma luuletaustana kui kunagi hiljem. Värviküllane, lõhnadest küllastatud aed hõlmab küpse naise armupalanguid ja igatsusi. Põgusad jalutuskäigud viivad jõe ja mere äärde, kuid üha taandub kevade anduv mõrja aeda, mille hukutav eluküllus vastab tema hingeseisundile. Eri päeva- ja aastaajad vahelduvad koos meeleoludega. Sügise taltunud, resigneerunud meeleolu on karastuseks pärast kevade ja varasuve hõõguvaid ihasid. Öö must-hall koloriit vaheldub jahutavalt õhtuse kuld-punase leegitsusega. Öödkki on leebed, lühike-sed põhjala suviööd, roosa õhetusega sinitaevas, piimpehmete hõljuvate lõhnalainetega.

See värvisärav loodus hakkab omandama üha enam vorme värvilaikude asemele. Lillevärred looklevad paeladena, õied puhkevad kroonidena, moodustades vinjette müüride ja taeva taustal. Õhkkond vormide ümber muutub tajutavaks. Roosa õhk virvendab, lõhnu sajab nagu vihma aias istujale, kelle hell ja haige süda meelitab huultele hõiskeid. Õhus hõljub mesilasi ja liblikaid. Taeva värvide ja vormide vaheldused on hardalt sinisele lõuendile maalitud. Videviku violetne loor asendub hõbevalgeis varjundeis õitseva ööga, kus hõõgub kuu roosa ampel.

Õhtune rand, kirkas meri kujundavad jalutuskäikude sihi. Merilindude siluetid õhtuses vaikuses kajastuvad peegelsiledal veel. Linn ja park on samuti lühikeste rännakute alaks. Keskuseks jääb siiski lillerikas aed, mis kujundab meeletutungilise luuletari tundetausta.

Inimkeha, naise valge ihu ja rõivastus loovad armuelamustesse kaemuslikkust. Armujoobumusi koos järgneva meeldiva, pohmeluseta raugusega, õhkuv suu lumivalgel nahal. Luuleks saanud lihaliikkus, sõnaks saanud

liha pühitseb oma õieküllast suvipidu. Hilissuve närbunud lõhnad meenu-tavad küll ootuste varisemist, kurba nekroloogi . . .

»*Sinise purje*» kirendav pildiraamat haarab loodusvorme juba ümberku-jundatuna. Kergemeelsuse haihtunud, palangute jahtunud vaadeldakse loodust rahulikult, jahedamalt. Looduspildid kujunevad omaette tervi-kuiks ilma tundetaustata. Kuid värsked loodusvormid on buduaaristunud. Rõivaste ja tualettesemete tulv paiskub loodusesse. Pärlid, padjad, peeg-lid, kruusid, viiulid, serpentiinid, vaasid ja suled on loodusvormide võrd-kujudeks. Puuder ja pitsid kummitavad rõõmu rõõvkäigul olevale luule-tarile aias ja väljal. Linnavaateis on kubistlikke vorme, moonutatud nägemusi. Kummituslik öine linn vaheldub impressionistlike interjööri-maalidega, mis on teostatud kergete ja õrnade värvides nagu pastell-joonised. Enam kui kunagi varem on just selles värsikimbus teadlikku vormimist ja maalimist. Värsipeegel moondab ja modelleerib loodust taidurlikumalt kui varem. Puudub varasem igatsuste meeletus. Joobu-mused taltuvad loobumusteks, seisame palangute tuleasemel, murrang on tulemas.

»*Verivalla*» ja »*Pärisosa*» tähistavad seda murrangut Marie Underi värsi-loomingus. Ajasündmused kisuvad luuletari meeled õitsevast aiast, kustu-tavad ihade leegid, jahutavad ääsina õhetava südame. Sõdade ja mässude kohutav pale, surm, nälg ja viletsus kajastub luuletusis lillelugude ja armuigatsuste asemel. Apokalüptilised nägemused on värssidesse valatud. Surnute rongkäigud, koolnukambri külastused, sõjas vigastatud inim-rambad traadist liikmetega kulgevad mööda. Loodusvormidki meenutavad süngeid sõjamälestusi — varemeid, riste; aknad on nagu haavad, valgus hõõgub verena. Suurlinn on saanud üha süngema näo, mille ekspressio-nistlikult pingutatud võikust suudab vaevu leevendada ahtake taevaviir pea kohal.

Luuletaja sisemised vastuolud puhkevad teravaiks kriisideks, millest ta vabaneb ainult vaikusel ja üksinduses. Vastuolulised nägemused pai-navad mürgipeekritena unelmais. Igavesed, vastamatud küsimused ker-kivad üha uuesti, surutud kaemuslikesse värssidesse: »Me ümber ihu ainult tupeks, viljal kehtaks? . . . Ja kõik see elu? Vast ehk viimne tõke, mis lahti köidab surma kare sõrm.»

Suhe loodusega on lähedasem kui seni, buduaarlikult mänglevad võrd-lused on kadunud. Lained sarnanevad metsasaludele, paisates õhku sini-soola tolmu. Tuul puhub üle lageda maastiku. Loodus on muutunud tõsiseks, õhtu laskub raskelt maastikule ja hingele. Ainult rohtunud metsarajad suudavad anda taas rahu peegelselgust.

Sellest on ainult samm meeoludeni, mida esindavad »*Hääl varjust*» ja »*Õnnevarjutus*». Kõik liigne kirevus on haihtunud, meeled haaravad ainult suuri seiku või mõnda iseloomustavat pisiasja. Nägemise ja haist-mise kõrval on rakendunud teisedki meeled, suhe loodusega on tajutav kogu olemusega. Naturalistlik-jõulised agulipildid oma lopsakais vormes tõusevad monumentaalse kaemuslikkuseni. Teistest keskkondadest haa-ratud võrdkujude asemel valitseb realistlik detail — liikmed on sõlmilised, tapet lutikatriibuline. Kõik eriline ja otsitu on kadunud.

Suurlinn on leidnud asjaliku kirjeldaja, kes maalib külmalt ja kainelt

siluette õhtutaevale. Õhtu ja öö valitsevad selles nukras luules. Kuuvalged ööd omandavad unetult vaevleja silmis võika, kummitusliku helgi, mis moondab esemeid, värve ja hääli. Milline meeolude vastakus kahes kuuvalgusepildis: Varasel Underil »kui hõõguks hõbedat kõik taevaleed, täis kirkast sätendust, opaalisina ...» Ent nüüd »kuu nii raskelt ripub puust, veriselt. Tardund paistus jõge rasvab». Vaev, ahastus ja enesemõrva mõtted täidavad unetuid öid. Kuigi kuuvalgus manab kuutõbisele meelitavaid pilte, sisendab väärkujutlusi ta võimete suhtes, siis puruneb see ainsa hüüdega nagu seebimull nõelapistest. Oma aia lõhnaringis printsi ootajast on saanud unetu eksleja viirastuslikus valguses. Ainult igavese elu lootus trööstib, aimus maast, »kus unes vaid kahland lehis, lillis ja rohus».

Eesti rahvaluule painajalik kummituselu, piinavad ebakujutused, mis kuuvalgeil ööl kerkivad alateadvusest, vormuvad üha kindlamaks, kujunevad süngeiks ballaadideks põrguliku parktoa inimnahanülgurist, lapsehukkaja ema surmavast igatsusest või kuradi poolt vahetatud lapsevõrdja võikusest. Võimetu inimlapse pime võitlus tugevamate võluvõimudega loob süngelt meelitlevaid luuleõisi. Kuid siin on ka ehedaid meremeelolusid, laevavaimu tagedaid nükkeid, võitmatut lihalikku armutungi või jälle peaaegu realistlikku loodusluulet rändava järve pisielanikest. Merilehmade talupojalüürika ja loitsuline soolaul täiendavad seda rikast kimpu, mille igast õiest õhkub erisugust hõngu. Taevamineku lasteluule oma leebe huumoriga kuulubki juba nende aastate Underi päevapoolsesse lüürikasse.

»Rõõm ühest ilusast päevast» on suur ja siiras. Kõike kaasakiskuv kevadine loodusdünaamika veab kütina saagitsema. Kuidas võiks seista paigal, kui vett on täis kogu maailm, kui iga nireke liputab kiirustades saba! Kevadmaastike vihmajärgne värskus on vahenditumalt tajutud kui omaegne aedade lõhnaküllus. Aia väravad on avanenud. Maantee, jõeperv, mets, varakevadine linn, meri on luusimiskäikude laiaks alaks. Vaikse istuja vaatlemine on asendunud kaasatormamisega, tuhande seiga imetlemisega. See lubab iga uue nähte puhul ruumi ainult lühidaile imetlushüüdeile. Vaguni aknal vilksatab pilt teise järel. Elav, keerlev maantee kisub kaasa, lubades heita teeserva esemeile ainult põgusaid pilke Loodus on täis elu, enam kui kunagi varem. Kevadhääled helisevad võidu veevulinaga. Hallid linnupallid häälitsevad puudel.

Ilusal päeval toimub luuletari ühtesulamine loodusega; õnnis kaasa-elamise viirg haarab loodusenautijat, kes tunneb oma seost selle algkõiksusega. Ärkab tahe olla lihtne ja küsimusteta nagu loodus, kellele sureminegi on ainult uue olemise sillaks.

»Lageda taeva all» uitaja on veelgi enam haaratud looduse dünaamikast suvel ja sügiselgi, kui tuuled kõigutavad jalgealust ja taevas kaob pilvedesse. Hommikusse kihutaja tunne lakkamatut tungi näha kõike, mis on ees. Kõik vana on igav ja tüütu. Toasolemine vihmaseil sügispäevil, mil kõik on lige ja kärbes kuri, õhutab tigidust. Sügisesed tuuled piitsutavad rannamaastikke nende lohutus lageduses. Looduspildid loovad meeolu omaenese joonisega, ilma sellele projitseeritud meeoludeta.

Kevad pole kriiskavalt kirju — ainsa värvina hakkab arast rohetusest

silma õite valge lumimägi, mis suvel muutub marjade uhkavaks punaks. Rukki haljas kijas häälitseb pimesikutsev rukkirääk, lind pillab õhust laulu hõbeherneid, hobuselaps unistab oma kaugeist esivanemaist. Õõ on jälle täis kuu kummitusi, rahutust, kuid selles pole enam varjuhääle võikust, kuu ainult mängib magajaga. Ent valdavad on siiski sügismõtted. Mere valdavas haardes ununeb muu. Kõik koondub »lauluks eimillestki» — suubumiseks kuski nägematusse, »ilma taha».

See suubumine kõiksusse aitab heita »Kivi südamest». Loodus taandub igaveste eluvormide eest, muutub ainult nende sümboliks. Looduspiltide pisinikerdamine on jäänud igiminevikku. Käigud valgusesse ja tuultesse saavutavad kunagi sügisraismikus unistatud seisundi: vahetu ühtesulamise loodusega, selle haaramise kogu olemusega. Valgusest ei jää midagi pihku, see pole meeltega tajutav — see on ainult väreus, hõlge ja viirg. Tuul kisub kaasa kohama kogu ihu ja hingega — kihutama ükskõik kuhu. Kuid mere ees on kaasatõttaja siiski sunnitud peatuma. Looduse suured üksused on võitmatud.

Üha enam kerkivad suured küsimused taas esile. Nende võrdkujulisi lahendusi pakuvad ainult looduse igaveste jõudude koosmäng ja võitlus: meri, torm, valgus, tuul, tuli — need kujundavad loodustausta. Elu, loomine, avarus, Suur Ruum on mõisted, mida katsutakse nende abil määrata. Kevadmuld on ligidaseks sõbraks, temaski toimub looduse ja elu igavene muutus. Eelistatuimaks tundetaustaks on õhtu, surnud tund, kus taevas sulgub, kõik esemed kaovad, ainult õhk puudutab tühjunud pihku. Ihu ümbrik hajub, tõeaimus läheneb alastuse kirkuses. Päeva sametine vale, mida on palveldud nii palju varem luules ja elus, on osutunud tühiseks — tõde on teissugune. Aher luulemaastik on tõsine — ülal kummub tühi taeva varjukaetis.

Igaveste küsimuste lahendamine maailma avaruses katkeb sündmuste puhul, mis sunnivad luuletaja »Mureliku suuga» veetma leinaaegu. Isiklikule leinale lisandub mure oma kodumaa ja rahva saatuse pärast, mis esmakordselt sellise selgusega tekib luuletaja teadvusse. Rasked aimused ärkavad must-punasel hommikul, mil kiired ei valgusta, vaid tekitavad ainult rängemaid varje. Surm on elust võimsam ka kevadiste võilillede keskel. Omal ajal palveldud kevade läheneb lambanahas hundina, ta kiired süütavad kannatuste tuliriita. Kannatuste järel õhkub ainult vihasäde muretuhas. Kaugelolijatega on võimalik kohata ainult mõttes taevasilal. Kodumaa kerkib teadvusse lõppemata vaevakividest rajana.

Kuid lahendamatud probleemid painavad lakkamatult meeli. Looduskujutluste katkendlikud helgid valgustavad otsiskleva mõtte teed ta eksirännakuil. Saatuse kummitab pimedas metsana, talla all veerevad libedad kivid. Sügise ja südatalve tundidel kõlab jääne tähtehelin — suve elamused meenuvad veel ainult kadunud õndsusena. Lahendusena näib meri, mis mässavate lainete veest võib luua uusi rahulikke virvendusi. Avardub valgusekaari, mille all võib kõndida kirikurõivais. Vastamata jääb aga küsimus, mis pika lahkumise puhul saab igapäevasist armsaist asjust: tassist, vaibast, raamatuist, voodist ...

Välismaailm, loodus on Marie Underi värsiloomingu tähtsamaid osiseid, selle olulisi algelemente. Suhtumine välismaailma ja loodusesse, selle

kujundite kasutamiskiisid muutuvad pika värsiteekonna vältel. Kitsast aiast, toa lilleliste tapetitega seinte vahelt linnatänavailt kisub luuletajat ikka enam lageda taeva alla, väljadele, mere äärde. Kevadine õieüim vaheldub suve küpse hoogusega, sügise hinge matva tuulehingusega ja talve lakkamatu lumeviskega. Värvikad loodusmaalid õiekirevuse ja lõhnavoogudega muutuvad võimsateks loodusvormideks, mis on tajutud kõigi meeltega. Suured loodusühikud, mõni üksik loodustegur — tuul, valgus, vesi on olulisemad kui kirev pisiasjade rodu.

Õieküllane aed on algul taustaks luuletaja tundeühanguile. Terviklikud looduspildid kujunevad sihiks omaette, nendes enestes peitub meeleolu. Suured loodusvormid kujunevad mõtteliste otsingute, suurte probleemide sümboleiks. Ja lõpuks on peaaegu ainult üksikud loodusdetailid need, mis iseloomustavad luuletuste tundeühja. Vahelduvad meeleolud annavad looduspiltidele igakord nende tundeühvingu.

Marie Underi värsipeerel mitte üksi ei kajasta, see vormib loodust oma sisemiste seaduste järgi. Välismaailma vastupeegeldused tolles selges kristallis on rikka loominguühime avaldusiks. Välismaailm on maalitud tundeühvidega erksale tujulõuendile kaleidoskoobiliselt lõppematu mitmekesidusega ja kindlakäelise meisterlikkusega. Meeleolude haihtuv aroom rikastab neid tundeühlaseid looduspilte enam, kui seda suudaks teha ühegi maalija värvikaim palett.

Eestile.

Sa, kümnekordselt lõhutud,
ent kindlaim siis, kui rõhutud,
sa, keda kõik on sõtkunud,
sa, kelle meel ei nõtkunud,
su mulda matsin,
ah, verel kastet mäntail katsin
ma kalleid, vaates nuttes neile järgi.

Sa, varemeteks varistet,
oo maa, nii julmalt karistet,
kes teab, kui pea kord pung ei puhke —
sooliilia uhke
all samba, mis sa enesele pannud,
juurt jootes veres, mis su rahvas annud,
kes võlvis igavese võidumärgi.

Jumalagajätt Iluga.

Ilmu, kui jumalust sind olen kummardand, ülistand palves,
kus ma sind iiales näind — inimesnägudes, maa
põrmupõliste laste pea närbuvais palgeis — ning olen
näind igikaunina sind kiirgavat ehas ja aos.
Veel kord, enne kui sulgema pean oma murduvad silmad,
hõljuv ja kauge ja suur kangastus, viibi mu ees,
nätku viimsena veel mu silmad, suikudes surma,
Ilmu, sind, surematut!

Sadu on lõppend.

Sadu on lõppend, maa aurab, kui kuld
viirgavad keeled
säravast kõrgusest alla,
päikesele valla
lööb sinu süli, oo niiske, õnnelik muld —
sadu on lõppend.

Sadu on lõppend — õitsenguhuos
kirjavad nurmed,
kõike, mis päikene annab,
maamuld nüüd kannab,
tuhandepäiselt näen väljul ta vilju nüüd koos —
sadu on lõppend.

Sadu on lõppend — nüüd virgusin ma!
Helkivaid lõngu
ämblikku kudumas võrguks
näen üle silmi avava maa,
angervaks levitab hõngu —
sadu on lõppend.

Sadu on lõppend — sülele mind,
ääretu homme!
Enne kui surm nemad sulgend,
vaadata julgend
silmad, oo niiske maamuld, täis õnnistust sind —
sadu on lõppend.

Luuletuskogust "Kuun silta"
tõlkinud Ants Oras.

Kodumaa muld.

Keegi koputab aknale, nii tasa, et ainult uneta ööl seda koputust võib kuulda. Aga inimene, kellele uni ei tule, tunneb, nagu oleks teda just see koputamine äratanud, ja nüüd ta ei saa enam magada. Ta võib oodata natuke aega rahulikult, päris rahulikult, sest ta pole hoopiski närviline inimene. Aga viimaks ta peab siiski minema vaatama, vahest on seal ometi midagi. Ei peaks küll olema, ei saakski olla, kui korter on teisel korral. Ja väljas on tuuline sügisöö, mil keegi arukas inimene ei taha uluult välja minna. Tuul ehk? Või koguni vihm? Seal ei ole kindlasti kedagi, aga vaadata ju võib, et teaks, mis seal koputab, pealegi nii imelikult tasa, õige tasa, nagu ei tahaks ta segada nende und, kes saavad magada.

Ja nii tõuseb Rein Sinivoog voodist keset ööd, vaimude tunnil. Sest kell on just kaksteist, seda võib näha ka pimedas toas. Ta kobab pimedas aknani, ja korraks ta võpatab, kui keegi puudutab teda. Ka õige tasa ja õrnalt, nii et vägisi tundub, nagu see poleks ühegi elava käsi. Ei saa ka olla, ei ole ju kedagi, see vist ainult tundus nii. Ta kobab aknani ja lükkab eesriided laiali. Tasa ja pimedas, sest ta ei taha äratada naist ja last, kes magavad nii süütult ja rahulikult. Nad on mõlemad terved ja mõistlikud inimesed, ema ja tütar, kui seda ei märka muul ajal, siis nüüd ometi, mil nad magavad.

Miks ei saa siis magada tema, kuigi ta on sama rahulik ja mõistlik inimene või erangi veel? Miks peab ta üksi kuulma seda salapärast koputust, mida olemaski pole? Ei ole ka väljas midagi märgata — taevas on küll pilves, aga ei saja. Tänavanurga tagant paistab laternavalguse kuma, võib näha, et tänavgi on tühi. Paar akent on valgustatud, seal istub vist mõni ja töötab, või loeb niisama. Või on seal mõni, kes valmistub teele ja pakib — vahest on koguni juba lõpetanud pakkimise ja istub oma segipaisatud elujärje juures, istub ja mõtleb . . . Ja ei saa ka magada. Pole ime, kui ei saa magada inimesed, kes on äkki otsustanud lõigata pooleks kõik oma senised elavad sidemed ja minna. Miks peab valvama tema,

Rein Sinivoog, ja kuulama tasast koputust, kui tema aknale ometi pole keegi koputama tulnud ega tule?

Ta läheb nüüd tagasi ja heidab magama, ja homme, päiksevalguses on kõik jälle teisiti. On jälle nii nagu vanasti, ja ta elupäevade ühtlane helmerida veereb edasi nagu roosikrants usina palvetaja käte vahel. Ta on selle võrdluse enda arvates kord ise leidnud, mõni aasta tagasi, mil ta muutus äkki nooreks ja luulemeelseks, ja selle tagajärjel ta elupäevade helmenööri lükkusid väikeste vaheaegadega Sonja ja Tiiu-Reet, tema naine ja tütar, kes nüüd mõistlikult magavad.

Ja siis ta pörkab millegi vastu — klaveri nurga vastu, nagu see ikka juhtub inimestega, kes öösel pimedas toas voodi poole kobavad. Ta ei vannu seejuures, ta isegi ei aieta, sest esiteks on ta koolmeister ja seega harjunud väikesi nükkeid silmi pilgutamata vastu võtma. Ta suudab jääda rahulikuks, sest ainult rahulik inimene arutab asja põhjalikult läbi, analüüsib, niioelda, ja siis selgub enamasti ikka, et see pole ei vandumise ega isegi aietamise väärt. Seda esiteks, ja esimesest tuletub teine — klaver on alles teist ööd siin. Ja kolmandaks — seda ta enam ei taha mõelda, aga see tuleb paratamatult — kolmandaks: täna on teine öö, mil ta ei saa magada.

Süü ei peitu klaveris. Klaver on korralik, hästi hoitud ja hea kõlaga. Ta võiks selles praegu veenduda, kui sõandaks häirida magajaid, nii et keeras tule põlema või jälle lööks paar akkordi. Aga ta ei tee ei ühte ega teist, kuna ta on heatahtlik inimene ja ei oska üldse klaverit mängida. Sonja teab seda niikuinii, et klaver on hea, Sonja on musikaalne ja ta on varem sellel mänginud. Selles küsimuses ta võib oma naist täielikult usaldada ja magama minna.

Aga ta ei lähe magama. Ta võiks küll minna voodisse, aga see ei ole sama, mis magamaminek. Ta istub klaveritoolile, mille leiab käsikaudu kobades, ja seejuures ta sõrmed libisevad kord üle külmade klahvide. Imelik, ebamugav tunne, nagu oleks ta puudutanud surnut. Ah, see kõik on siiski palju, palju raskem, kui oleks võinud arvata! Esiteks, teiseks ja kolmandaks . . . Peale kõige muu see on veel hoopis teisiti, kui võis ette kujutada varem kogutud elutarkuse põhjal.

Siit pimedast nurgast ta hakkab varsti natuke rohkem nägema. Kõigepealt talle saavad selgeks palmi piirjooned akna kõrval, ja ta aimab riidekappi vastasseinas. Ka need on mõlemad uued esemed. Ja ennäe nüüd vaimukätt, mis teda ennist akna juure minnes puudutas! See oli muidugi palm, mille ta oli unustanud voodil valvates tühimeelseks muutudes, samuti nagu ta oli unustanud klaveri hiljem uuesti mõistlikuks saades. Inimene unustab alati, eriti kui ta on olnud üle kahekümne aasta kool-

meister ja pidanud elama nagu kahekordset elu. Ja see annab ennast jälle tunda, kord tugevamalt, kord nõrgemalt. Ainult ei maksa neid väikseid nükkkeid tõsiselt võtta — ainult kõik rahulikult läbi arutada; esiteks, teiseks ja kolmandaks . . .

Kuule! Ei, keegi ei koputanud, ainult Sonja pööras ennast ja voodi nagises. Ja siis magas naine edasi. Mu Jumal, ta sai magada, *tema* sai magada, aga mees pidi valvama ühteviisi, olgu ta voodis või siin klaveripingil. Ja polnud mingit kasu manitsemisest, jäägu ainult rahulikuks ja arutagu kõik põhjalikult läbi.

Ta on mõnigi kord hädas olnud klassiga, kui see oli täis mässuvaimu ja läks üle igasuguste piiride. Kas oli nüüd lugu niisama tema enesega? Ja kõige taga vahest polnudki rohkem kui see salapärane koputamine, mida hakkasid kuulma, kui tükk aega oli kuulanud ainult vaikust?

Või on see unetus tingitud ainult võõrastest asjadest toas? Sest asjaarmastaja filosoof, nagu Rein Sinivoog on, ta teab väga hästi, et ükski asi ei saa veel omaks, kui oled selle eest raha maksnud. Samuti, nagu teine inimene ei või saada täielikult su omaks, mitte kunagi, ei raha eest ega ka armastusest, mida on pealegi väga mitut liiki.

Ta raputas ennast, mitte külma vaid rahulolematuse pärast. Ta ei tahtnud enam mõelda naisest, ta oli ette võtnud mõelda nüüd ainult palmist, klaverist ja riidekapist . . . See oli siis palm, mis oli teda puudutanud, kui ta ennist akna juure kobas. Oli puudutanud arglikult, nagu ei usaldaks ta teda veel enda peremeheks. Või oli mõistmatu taim sirutanud välja oma lehe tädi Agaate järele, oli ehk taimelgi mingi ebamäärane armastus olemas, nii nagu oli mõistmatuilmloomadel oma peremehe vastu. Otsis nüüd pimedas toas oma perenaist, otsis sellele vaatamata, et tema eest oli hoolitsetud, et ta sai vett ja valgust. Ja tal oli potis pealegi vana muld, ta ei võinud end tunda nii väga võõrana. Ainult tädi Agaatet ei olnud. Tädi magas nüüd oma segipaisatud korteris viimaseid öid — või ei maganud ka, kes seda võis teada — kuigi tädi oli samuti mõistlik inimene. Kes tahaks uskuda, et mõistlikel inimestel on vahel veel raskem kui teistel!

Nojah, kõige häirivama asja ta on seni unustanud. On selle unustanud terve uneta öö jooksul, ja see on halb märk. Sest normaalselt ta poleks tohtinud seda unustada. Ta on unustanud ukse!

See vapustus lõi ta nii tasakaalust välja, et ta keeras põlema laelambi. Kuid ta ei vaadanud kohe ust, ta vaatas enne n magajaid. Jumal tänatud, need ei lasknud ennast segada. Sonja oli keeranud end küljele, tekk kattis ta keha ja juuksed varjasid ta näo, temast polnud järele jäänud midagi peale abstraktse naise mõiste. Tiiu-Reet magas selili, käed vaiba alt väljas, pea paremale viltu. Ta oli hea laps isegi magades. Jumal varjaku teda

edaspidigi! Rein Sinivoog neelatas korraks ja pühkis käega silmi, mida valgus hellaks teinud.

Aga uks oli kohutav. Seina sees ukse kõrval oli suur auk, mida palistasid tapeediräbalad, ja ust polnud üldse võimalik sulgeda. Pole ime, et ei saa magada, kui oled nii kaitsetult toas. Rein Sinivoog ei olnud ennegi magada saanud lahtise ukse juures, vähemalt mitte neil pikkadel aastatel enne abiellumist, mil ta teenimatult oli pidanud kandma vanapoisi nime.

Ja oma käega on ta selle hävituse toime pannud. Ise oma käega on ta lõhkunud oma kodu, mis pidi olema inimese kindlus. Jah, aga teisiti poleks olnud võimalik klaverit sisse tuua, ja sel ajal nad tahtsid seda mõlemad kõigest hingest, tema ja naine. Tädi Agaate klaver ei tohtinud minna võõrastesse kätte, seda poleks suutnud ka tädi ise taluda. Ta oli neile lisaks müünud veel riidekapi ja palmi. Sonja pidi pool tundi kuulma, kuidas palmi eest hoolitseda. Olgu teiste asjadega veel, kuidas on, aga palm oli elav olend ja igal elaval olendil on hing. Pole kahtlust, et palm armastab tädi Agaatet samuti nagu tädi Agaate palmi, ja seepärast peab taimega alguses väga õrnalt ümber käima.

»Oh, see on nii raske, nii raske!« ohkas tädi Agaate.

Ta vaatas ringi oma korteris, mis oli hävitatud seespoolt, sest uks oli terve. Ainult siin vanas majas, kus elas Rein Sinivoog, olid nii narrikombel kitsad ukse, et klaver sisse ei mahtunud. Tädi korterist mahtus kõik välja minema, kõik asjad, mis jäid üle kohvritest, millega tädi oma pikale teekonnale pidi asuma. Pidi minema, nagu pidid kõik, kellele oli tulnud kutse, see salapärane koputus keset ööd. Kes võib jääda minemata, kui Juht ise kutsub oma rahvast, nii noori kui vanu, kadunud pojad ja äraeksinud lambad kaasa arvatud.

Nii ostis Rein Sinivoog naeruväärselt odavalt oma tädi parimad asjad: klaveri, riidekapi ja palmi. Samal ajal tuhnisid kortsunud riietes ja puhas-tamata prillidega üliõpilased tädi koide ja koirohu järgi lõhnavas raamatukogus, mis kattis pea kogu köögi ja esiku põranda, kõrvuti kuldistustega Heine ja pooleksrebitud Reclami väljaanded: Zschokke, Kotzebue ja Immanuel Kant. Ja samas korjas elupõline koristaja-vaim lauanõusid vanaaegsesse käekorvi, silmad endal punased ja huultel kogelevad tänusõnad. Mis elu see siin veel on, kui Agaatepreili ära läheb! Oi, kas ta võib võtta ka selle sinisekirju soolatoosi, see on nii armas, armas mälestus heast preilist!

Tädi Agaate, kes aastatega oli muutunud ikka energilisemaks, oli nüüd nii liigutavalt abitu. Ta oli nagu vastsündinud laps, sest ta oligi uuesti sündinud. Mis oli tema varem teadnud Juhist või suurest maailmapoliitikast? Aga kui teda nüüd meeles peeti, tedagi, kes ainult kirikus ja turul

käinud, siis pidi see küll olema Jumala tahtmine, kelle teadmata ei pääse varblanegi ühelt katuselt teisele.

See oli siis — tähendab üleeile — tundunud kuidagi ängistav, isegi valus. Rein Sinivoog oli õrna südamega, ta oli ju pedagoog. Ja olgugi ta õpetanud ajalugu, ta polnud seda ise seni kuigi teadlikult kaasa elanud. Ei saanudki, kuna ajalugu oli enne sõda lõppenud, ja nüüd elati nagu sellest väljaspool — ega seda muidu poleks saanudki koolis õpetada.

Jah, siis oli ta enda uks veel terve. Nüüd on tal pool seina maha lõhutud. Ja mis on purunenud peale selle, on võimatu mõelda. Jätkub teadmisest, et on muudki võõrast ta magamistoas, kui ainult klaver, palm ja riidekapp. Kes võib seepärast teada, kust õieti tuli see vaikne koputus, mis oli ta äratanud uneta lamamisest.

*

Nii vaikselt ja rahulikult magab naine, vaip kurguni üles kistud ja nägu peidetud juustesse. Mis ongi selles imelikku? Ta on ju alati maganud rahulikult, kõik need aastad. Rein Sinivoog ei või praegu, ega saa vist kunagi teada, kui kaua juba. Võib olla, et algusest peale ja ennegi veel. Ja see rahulik uni on varjanud kõik, nii nagu varjavad praegu vaip ja juuksed ta näo ja tegumoe. Midagi võõrast on olnud siin kogu aeg, ainult ta pole seda teadnud, ja, imelik mõelda, ka mitte tundnud.

Nüüd on ta lõhkunud ukse, ja nüüd pidi ta äkki teadlikuks saama, just nagu poleks see selgus ja tõde enne siia tuppä sisse mahtunud. Ta lõhkus ukse peamiselt klaveri pärast, ja klaveriga ühenduses see selgus tuligi.

Sonja mängis ja laulis. Nii väga oli ta igatsenud kogu aeg klaverit, muusikat. Ah, see sügav ja lai hing, mis pidi alati üle voolama nagu kuivamatu läte! See oli nüüd lõpuks nii üle jooksnud, et mees taipas, kuigi ta oli vana ja eluvõõras koolmeister. Sonja mängis ja laulis, ning nad polnud seetõttu kuulnud. Ja siis ei teinud ka naine sellest mingit saladust enam. Nii see vist ei olnudki ainult klaveri süü, see oleks siiski tulnud. Vana mees, noor naine, pealegi naine, kelle hing on nagu ülevoolav allikas — see oli nii hirmus tavaline. Kas ta tõesti ei võinud seda ette arvata juba abielludes, tema, elukogenud mees, kes oli enda külge meelitanud kogemusteta tundealise tütarlapse. Ah, Sonja, Sonja — oli seda tarvis veel öelda, kui kõik oli ilma selletagi selge!

Ei, oli parem, kui midagi veel jäi ebamääraseks, natuke ähmaseks. Siis oli veel nagu veidi lootust, oli veidi rahu, ja vähemalt korraldaks oleks ta võinud uinuda, kui kõik üsna vaikseks jäi. Nüüd aga enam mitte, nüüd ei jäänud kunagi päris vaikseks.

Rein Sinivoog võpatas ta oli liiga järsku puudutanud klaveriklahve. Tiiu-Reet võpatas samuti, lõi korraks ehmunud, unised silmad lahti ja sulges nad siis kohe uuesti, ilma et oleks üldse ärganud. Jah, maga edasi, Tiiu-Reet, maga edasi mõistlikult, sest sa oled hea laps, kuigi tõenäoliselt rohkem emasse kui isasse, olgu viimane kehtes. Midagi peab jääma puh-taks, või kui mitte seda, siis vähemalt kattega varjatuks, et oleks midagi, millesse uskuda, mida armastadagi. Kuigi see veel kõike ei tähenda, kui armastatakse, sest ka tädi Agaate oli armastanud oma palmi.

Tuul väljas tugevneb — kes teab seepärast, mis võis niimoodi aknale koputada. Tige hilissügisene tuul, mis kiusab ja salvab. Hea on inimestel, kel ei tarvitse sellisel ööl väljas olla või välja minna. Aga Rein Sinivoog ei kuulu enam nende inimeste hulka, tema paneb ennast nüüd riidesse ja läheb. Enne seda ta tõmbab veel teki peale tütrele, kes meeldivat soojust tundes naeratab. Ja siis ta kustutab tule, ettevaatlikult, et lülitaja naksa-tus ei häiriks kedagi.

Ta ei suuda seda otsust teha kitsas toas, seal on nii umbne, kuigi uks on nüüd alati lahti. Aga veel raskem on seda teha väljas. Seal sees on nii vähe veel seda, mis teda takistab, siin väljas on seda palju rohkem. Siin on ta kodulinn, kool, tuttavad. Kuna ta suguvõsa, need vähesed, kes veel jäänud, ja kes pealegi ei kannu sama nime, on end sulgenud oma kambri-tesse ning aknadki katnud, et eraldi kogu muust maailmast koguda ennast suure otsuse tegemiseks. Sest ega nad kõik polnud seda veel teinud, polnud kiirustanud nii nagu tädi Agaate, kes eluaeg igale poole hiljaks jäänud, ja nüüd vähemalt viimsel korral tahtis olla esimene.

Kuidas ta aga räägib sellest neile teistele, väljaspoolsetele, oma kollee-gidele kõigepealt? Ja mis ütlevad need selle kohta? Kes kutsub teda, kes eluaeg on tunnistanud ennast eestlaseks ja suureks rahvuslaseks, kes kogu aeg ajanud hoopis teist juttu. Ega neile inimestele ei tähenda midagi mõned koltunud paberid, mida ta kogu aeg ainult pedantsusest säilitanud, ja mis talle nüüd annavad talle võimaluse ja õiguse järgneda sellele kutsele — kohustusest ta ei julge veel midagi nimetada. Jah, kadunud pojad ja äraeksinud lambad . . . Ons temagi üks niisuguseid? Ja mis ütlevad tema poisid? Või kui nad midagi ei ütle, sest ta on õppinud distsipliini hoidma, siis missuguse pilguga nad vaatavad?

Tuul keerleb kitsastes vanalinna tänavates ja lennutab üksikuid krabi-sevaid lehti, mis ringlevad nagu liblikad laternatulede ümber. Hallid var-jud põiklevad siia-sinna, nagu põgenedes valguse teelt. Kuski lõgiseb midagi, kuski krigiseb plekk vastu plekki, kustki kostavad kiired, jooksvad sammud, aga midagi pole näha. Rein Sinivoog tõmbab pea sügavamale mantlikrae varju ja lisab kiirust, nagu kardaks ta kuhugi hiljaks jääda,

maha jääda teistest elavatest inimestest üksinda siia surnud linna. Jumal teab, ta pole kunagi uskunud vaime, ta on olnud valgustatud mõistuseinimene, on ta ju ajalooõpetaja. Aga ometi midagi võib olla maa ja taeva vahel, millele mõistusega ei pääse ligi. Ja need maa ja taeva vahelised jõud on ta nüüd südaööl soojast voodist ja kodust välja ajanud. Need jõud ajavad inimesed veel kaugemale välja senisest soojast ja kodusest pesast, kisuvad nad lahti kodumaa mullast ja paiskavad eiteakuhu. Või mis on ueedki muud, kui üleinimlikud ja salapärased jõud, mis on poole maailma paisanud hullumeelsesse seiklusse, mille viimne lõpp on teadmata, kuigi ajalugu ja terve mõistus ammu on tunnustanud sõja suurimaks kuriteoks inimsöö vastu.

Või on siiski kõik ära määratud ja kulgeb ettemääratud rada — iga meie samm, iga mõttevälgatuski? Ja ainult seepärast võib meile mõni asi paista mõistmatu, et esimene argument on tundmatu. Õieti on ta prae-gunegi mõttekäik määratud sellest, et ta just jõudis onu Eberhardi maja juure. Ainult see, miks ta on sinna tulnud, on esialgu lahendamata, sest ta pole tõesti kavatsenudki kuhugi minna, ei siia ega mujale. Õösi pärast kella kahtteistkümmet ei kõlba ometi enam külastada kedagi, isegi oma onu mitte.

Aga onu Eberhardi aknaluukide vahelt paistab valgus. Küllap pakib nüüd onugi, kui ta seda pole juba päeval teinud, ja korjab vahest põrandalt jäänuseid sellest, mis päevasest müügist järele jäänud.

Kas pole see kõik siiski mõneti nagu unenäos? Kas pole siiski mingi jõud, mis teda juhib ja viib sel ööl, mingi käsi, mis on nüüd lahti teinud isegi värava tema ees? Ta läheb üles järsust kivitrepist, mis algab kohe väravast, ja ta isegi ei seisata ega mõtle ukse juures, vaid tõmbab otsekohe kella. See on ju ette määratud, et ta peab rääkima onu Eberhardiga, sest miks muidu on ta siia tulnud läbi tuule ja tühja linna, ja miks muidu on onu ärkvel ja ootab teda.

Uks avaneb nii kiiresti, nagu oleks onu Eberhard seisnud ukse taga ja oodanud helistamist.

»Tere õhtust, onu! Kas ma võin nii hilisel tunnil veel sind segada?»

»Ka sina, Reinhold!» Onu vist naerab, aga pimedas ei näe midagi. Kui ta aga jõuab valgustatud eestuppa, on ta jälle oma hariliku muumianäoga. Oma roheline öökuuuga ja punase türklasemütsiga, mida Rein Sinivoog mäletab juba oma lapsepõlvest, ta on ka natuke väljaspool aega ja ruumi, natuke ebatõeline. Ja varsti ta kaobki, saab hoopis ebatõeliseks, olematuks, ning on vabadus küsida, kas teda on kunagi olnud.

»Jah, onu!» ütleb Rein Sinivoog ja ohkab. Ei midagi muud, see vastus ja ohe peab kõik ütlema. Ja ütlebki.

»Tule siis sisse!» sõnab onu Eberhard, peaaegu nagu arst järjekordset patsienti ootetoast sisse kutsudes.

Onu Eberhardi toas on kõik korras nagu ennegi. Pole migit märki reisi-valmistustest. Aga muidugi — ei või arvata, et temasugune põline korralikkuse võrdkaju muutuks nüüd nii, et paiskaks segamini oma mööbli ja hakkaks seda tükkhaaval müüma, et ta laotaks põrandale oma hoole ja armastusega kogutud raamatukogu ja laseks kultuurinäljase põõbli selle otsa trampima. Ei, onu Eberhard istub laua taga, roheline öökuub seljas ja punane türklastemüts peas, ning korraldab postmargikogu.

»Istu!»

Rein Sinivoog istub kõvale, ebamugavale toolile ja tunneb ennast äkki väga halvasti. Miks on onu õieti nii külm ja jäik? Kas ta leiab vahest, et tema õepoeg ei ole sobiv kaasamineja, et sel pole õigust järgneda Juhi kutsele, kui teistele see on hoopis kohustuseks? Ta tõstab pea jonnakalt püsti. Kõigi kuradite nimel — ta võtab endale koguni õiguse mõttes vanduda — ta on sama verd, kuigi ta ei kanna südaööl muuseumiesemeid riiete asemel seljas.

»Jah, onu, ma olen otsustanud kaasa tulla.»

Onu Eberhard tõstab luubi, kuid ta ei vaata siiski selle läbi õepoega, vaid hakkab uurima üht postmarki.

»Soo-oh!» ütleb ta ainult, ja siis on jälle vaikus. Imevaikne on siin, isegi tuule vingumine ei kosta sisse. Pirnipuust nikerdatud allegooriliste naiste rüüvoltidesse kätketud lauakella sumbunud tiksumine segamise asemel veel rõhutab seda vaikust. Siis paneb onu luubi lauale ja tõstab oma punaste laugudega silmad otse õepoja poole.

»Nagu ma aru sain, ka sina oled otsustanud ümber asuda?»

»Jah, onu. Ja mul on täielik õigus selleks. Mu ema oli sakslane, vähemalt kirjade järele. Ja kõik mu emapoolsed sugulased, see tähendab, sina ja tädi Agaate, lähete.»

»Aga minu teada oled sina ennast alati kuulutanud eestlaseks, ja koguni nii demonstratiivselt, et muutsid oma nime.»

Rein Sinivoog tunneb oma istme ebamugavust veel rohkem.

»Olen andnud oma rahvuse üles isa järgi — see polnud mingi vale, vaid nii näeb ette seadus. Ja mis puutub nimemuutmisse, siis tead isegi, kuidas see sündis. Avaldati survet ja . . .»

»Jah, sinule oli see muidugi seda raskem, et sinu sugupuu emapoolse haruga polnud kõik korras, ja seda tuli võimalust mööda retušeerida. Oi jaa, Reinhold, ajad on olnud sinule rasked! Ja nüüd, mil tulevad veel raskemad ajad, kuidas tahad sa need vastu võtta?»

»Teen, mis on mu kohus, mis mulle teha antakse. Oleksin jäänud siia

eelpostile, kui oleks antud vastav käsk. Aga kuna tuli vastupidine kutse, järgnen sellele.»

»Ja sinu naine? Kas oled temaga juba rääkinud?»

Rein Sinivoog vaikis hetke. Siis ta vastas madala, katkeva häälega:

»Mu naine ja laps jäävad siia.»

Onu Eberhard oli see, kes nüüd vaikis. Võib-olla ainult minuti, aga see tundus väga pikk.

»Sa jätad siis oma naise ja lapse, et — järgneda sellele kutsele?»

Rein Sinivoog ajas end äkki sirgu. Ta sõnad kõlasid nagu koolipoisi vastus, kes järeleksamiks hästi õppinud:

»Onu Eberhard, sa pole vist saanud ettekujutust minu perekonnaelust. Ma pole sellest kunagi rääkinud, ja sina oled nüüd esimene, kellele ma midagi ütlen. Mu perekonnaelu pole niikuinii enam olemas, pole ammu olnud. See oli eksitus, olgu see kord ausalt välja öeldud, sest ma tulin siia, et kõneleda sinuga ausalt ja otsekoheselt. Mul ei ole ju ühegi teise juure minna nende asjadega. See naine on mulle võõras.»

»Ja laps?»

»Laps kasvab mulle võõraks. See on teine maailm ja ma ei suuda vahe-seina nende kahe maailma vahel maha lõhkuda. Võib-olla oleks see õnnestunud, kui mu naine oleks olnud eestlane. Nägid ju, onu, et ma püüdsin ausalt olla eestlane. Aga mu naises on vene veri tugevam. Ja laps kasvab ema najal, lapses on alati rohkem emast. Nagu minuski. Võid olla oma mõistusega teisel arvamisel, aga mõnel otsustaval silmapilgul lööb veri välja, ja kõik läheb metsa. Ema on nagu maapind, millest kasvame. . .»

»Olen kuulnud täna juba ilukõnet», ütles onu Eberhard vaikselt. »Tädi Agaate käis siin. Sa lähed siis oma naise pärast? Põgened oma naise eest, kuna kardad, et tema veri on tugevam kui sinu oma. Nagu on kirjutatud, et hoidke ennast, et teie ei võta armatseda võõramaa naisi . . .»

Rein Sinivoog mõtles. Kas ta tõesti oli öelnud midagi sellist? Või oli see ainult onu kiusujutt?

»Kui sa nimetad seda põgenemiseks, onu, siis ei põgene ainult mina. Eks põgene me kõik, sest tulevik on tume ja . . . Meil pole midagi head oodata neilt, kes kutsumata sisse tulevad.»

Onu Eberhard naeris hääletult, see polnud õieti naer, vaid suud ümbritsevate kortsude kergelt vöbisev liikumine.

»Olen neid külalisi näinud. Nad liiguvad kartlikult mööda kõnnitee serva ja vahivad ringi nagu valguseargade silmadega. Olen kuulnud ka, mis arvavad neist maarahvas, eestlased, nagu sa nimetasid veel eile ennast. Kui võidi karta neid enne, kui nad olid veel nägemata, siis nüüd, kui neid on nähtud, ei karda neid enam keegi. Ainult veidi põlastust, veidi hale-

tusst nad äratavad, muud midagi. Kuigi neil on sama kange veri, mis sinu naisel.»

Siis ta tõusis ja käis paar korda edasi-tagasi, lohistades tuhvleid mööda kulunud vaipa. Seisatas lõpuks raamaturiiuli ees, selg pööratud külalise poole ja ütles:

»Sõida siis, Jumala nimel! Aga mina ei sõida.»

»Sina, onu?» Rein Sinivoog tõusis pooliti, kuid istus uuesti. Tema hämmastusest kasvanud energiast ei jätkunud siiski nii paljuks, et ka tema oleks suutnud tõusta ja hakata tuba mööda ringi jooksmas. »Sina ei lähe?»

»Ei, Reinhold, mina ei lähe.»

Ta lähenes õepojale seljatagant ja pani sellele aeglaselt, nagu ettevaatlikult, käe õlale.

»Mine sina, kui sa teisiti ei saa, kui sinu koduga on asi nii ja kui sa kardad. Aga ma palun sind, ära räägi sellejuures Juhil häälest ja kõrgemast kutschest, sa ei usu seda ise, ja sa tead, et ka mina ei usu seda. Neis asjades kõnelevad instinktid, enesesäilitamise instinkt ja teised, mitte aga see, mis üks maalisel ütleb. Ainult — ära talita uisapäisa!»

»Onu, sa tead, ma pole kunagi talitanud uisapäisa.»

»Välja arvatud siis, kui sa abiellusid. Ja vahest ka nüüd . . . Meil oli sellest kunagi juttu. Või kuidas?»

»Sa soovitasid ise mul talitada lõpuks oma parema äratundmise järele.»

»Ja seekord su parem äratundmine pettis sind. Noh, olgu, ka teiste parem äratundmine võib olla petlik, nii et ka selle järgi ei saa alati talitada.»

»Tean, mis sa mõtled, onu. Ma pole vahest siiski veel kõike täpselt rääkinud, ja ma ehk ei saagi seda rääkida, ma ei saa kõigest isegi päris selgesti mõelda. Aga ehk jätkub sellest, kui ütlen, et mu kodu on lõhutud juba praegu. Teised võivad põgeneda kartuses, et nende kodud võidakse hävitada. Minul on see juba käes. Ja ma ei põgene ainult vana eest, lähen ühtlasi ka otsima uut — mida siin enam ei ole.»

»Võimalik, et siin varsti ei ole ka seda enam, mis mind siin hoiab. Ma ei ole nii optimistlik kui pärisrahvas, kes võtab kõike terve talupoja optimismiga ja huumoriga. Aga ma tean ka, et kui seda enam pole siin, pole seda ka mujalt otsida. Meie vana maailm, palju manatud ja siiski oma-moodi tore ja armas maailm, on kadunud. Ja kuhu ma siis enam läheksin?»

Reinule tuli meele tädi Agaate segipaisatud korter ja võõraste juure eksinud palm, mis õõseti otsis oma kuivade lehtedega midagi nagu elav olend. Ta vaatas onu Eberhardi raamatukogu, margialbumit, lauakella, öökuube ja punast mütsi. Ja ta ei märganudki vaikust, mis kestis oma veerand tundi, ega seda, et onu oli jälle kõnelema hakanud.

»Kuid on veel midagi, armas Reinhold. Sina oma ilukõnes nimetasid

ema ja emakest mulda ühe hingetõmbega. Siit kisub sind ära su ema veri, nagu sa ennast alguses asjata vabandasid. Aga mind see just ei lase minema. Vaata, ma pole kunagi olnud pateetiline, muidu kui lauakõnedes vahel. Aga ma ei saa praegu aru neist inimestest, kes kõnelevad kodumaa mullast, milles nad juurdunud aastasadasid, ja nüüd siit ainsa käeviipe peale lahkuvad. Ma saan veel aru neist talumeestest, kes tulevad Võrumaalt, ei oska õieti enam saksa keeltki, kuigi nad on siin maal olnud ainult mõnikümmend aastat. Seda aega on tõesti vähe, ja pealegi olid neil juba siia tulles juured vigastatud. Aga need teised — maa-aadel ja põliskodanlus, jah, ka viimased, sest mullast kasvab inimene nii maal kui linnas. Linn pole midagi kunstlikku, nagu üldiselt arvatakse, vaid linngi kasvab maast ja on selle orgaaniline osa. Ja ma ise, kuigi olen linlane, tunnen, et ma ei saa minna. Ei saa minna, sest minu ema veri, see tähendab, kodumaa muld, ei lase mind . . .»

Rein Sinivoog ei olnud märganud, kui onu algas, ta ei pannud tähele ka seda, kui onu oli lõpetanud. Ta oli midagi kuulnud, aga see oli nagu unes kuulmine. Onu oli ammu juba laua juures istumas ja ütles sealt:

»Oleks aeg magama heita. Kas sa lähed koju tagasi või jääd siia?»

»Kui sa lubad, onu, siis ma jään siia. Mul on kodu niikuinii kõik segamini ja pool seina maha lõhutud.»

»Jää siis siia. Minu kodu on esialgu veel terve.»

Kas ta nüüd saab magada? On vaikne, tundub, nagu oleks ka tuul väljas taltunud. Kell laual lööb õrnalt helisedes kolm, aga tiksumist pole üldse kuulda. Magada, magada nüüd! . . . Mis oli onu rääkinud kodumaa mullast? Mis olid olnud ta viimased sõnad? Onu nagu oleks kahelnud, kas ta ongi õiget aaria verd, kui ta nii tugevasti on juurdunud selle maa mulda, kuna teised selle väärtusliku tõu esindajad, nagu näha ei ole. Näib, nagu oleks tema ema verega hoopis teine lugu, kui tema õel ja nüüd ka õepojal. Jah, mis on siis õieti temaga, kelle nimi on koguni Rein Sinivoog, kuigi surve tõttu, nagu ta ise natukese asja eest esmakordselt ütles? Miks ei seo teda see kodumaa muld nii, et ta jääks siia, vaatamata sellele, et tal on juba reostatud ja lõhutud kodu ning vene naine, kelle juurest onu ütleb teda põgenevat?

Vaikus. Kui nüüd keegi koputaks! . . . Aga siin on võõras korter, keegi nähtavasti ei tea teda siit otsida, ka mitte salapärased jõud maa ja taeva vahel. Vaimude tund on ammu mööda, aga päris hommik veel kaugel, sest sügisene öö on pikk. Hea on see vaikus, nii hea, et muud ei tahakski enam.

Kui nüüd kõik areneks edasigi sama vaikselt! Sonja on mõnikord mõistlik, kuigi tema ema on venelane. Ja Tiiu-Reet on mõistlik samuti.

Nad ei tee talle kindlasti lahkumist raskeks. Ta ei hakka midagi müüma, võõrad jalad ei talla ta korteris enne ärasõitu ja tema väiksed isiklikud asjad ei satu võõrastesse kättesse. Sellest pole küll palju kasu, sest uks on niikuinii lõhutud ja osa seina ka. Klaver, riidekapp ja palm pääseksid kergesti välja. Palmi vähemalt oleks tädi Agaate võinud ise kaasa võtta, see on nagu elav olend ja igatseb oma perenaise järgi. Ja teda pole vaja lahti kiskuda kodumaa mullast, sest ta kasvab potis.

Uinuda nüüd, ainult uinuda!

*

Reinhold Brackmann, vahepeal rahvusliku surve tõttu Rein Sinivoog, on end registreerinud ümberasujaks. Tema dokumendid olid korras, ja ta kõneles laitmatut keelt, tal poleks vaja olnud häbeneda, nagu ta seda siiski tegi. Sest miks muidu läks ta koju kõrvalisi tänavaid pidi? On jõude maa ja taeva vahel, mille vastu meie ei saa.

Ilm on hämaravõitu, taevas pilves, sajab tihedat, rasket uduvihma, ja tuleva aja varjud tihenevad maa ja linna kohal, mille hallide müüride vahel vana kuid omamoodi armas ajajärk jõuab lõpule. Seda, mis oli, me ei leia enam kuski. See on ajalugu, seda võib varsti koolis õpetada. Aga ei, seda ei õpetata kunagi, õpetatakse hoopis seda, mis tuleb. Jälle hirmuks ja hoiatuseks neile, kes pärast meid tulevad.

Sonja istub klaveri ees ja mängib, nagu poleks midagi olnud ega tulemas. Tiiu-Reet istub põrandal ja mängib nukkudega, kel on eesti nimed ja vene rahvusrõivad. Mängi edasi, Tiiu-Reet, isa pääseb ka kõrvalt mööda! Mängi edasi, Sonja, me võime need mõned vajalikud sõnad ka hiljem vahe-tada! Reinhold Brackmannil on praegu midagi tähtsat teha, mis muidu võib sõiduärevuses hoopis meelest minna.

Praegu on ta veel täis asjaajamisest ülejäänud energiat ja teotsemis-hoogu. Ja ta tõestab onu Eberhardile, et temalegi loeb midagi kodumaa muld, loeb nii palju, et ta ei lahku siit ilma selleta. Vähemalt osakese sellest ta viib kaasa medaljonis, mis on ta ema mälestus. Ema ja maa on koos alati ja igavesti.

Vihmapiisad langevad aknale ja nõrguvad mööda ruutu alla, hääletult nagu mõistliku inimese pisarad. Väljas on praegu märg, ja seepärast võtab Reinhold Brackmann näpuotsaga mulda palmi juurtelt. Korraks ta nagu kõhkleb seejuures, aga siis nagu ütleks mingi hää, et just nii on õige. Või-malik, et see hääl temani ei jõuagi, et ta seda ei kuule, ja et see oli onu Eberhard või koguni mõni kolmas, kes seda kuulis. Maa ja taeva vahel on kõik võimalused avatud. Ja see on lõpuks ükskõik, kelle kaudu mõni hää

salajasest maailmast teatavaks saab, sest kõik me oleme nende jõudude põrmust saadud tööriistad.

See oli küll tõenäoliselt midagi muud, mis sundis Reinhold Brackmanni sõrmi kauem kobama palmi juurte ümber. Sest ta ütleb nüüd, vaikselt, peaaegu pühalikult:

»Muld on kuiv . . . Ole nii armas, Sonja, tööta mulle vähemalt, et sa hoolitsed palmi eest!«

Kaks kevadet.

1.

On kevad see,
mil päev nii pime
ja valge on öö?
Kus õitepuhkemise ime?
Tumm taevas madal
kui saunalagi.
Kõrs kidur kui ädal —
tuul õisi sagib
ning põldudel kollitab hall.
Puude turjale vihmapiits hoope jagab.
Jah, see on põhjamaa kevad hall,
mis sündimas tormis ja rajus.
Näe, lõdisedes silmad
kirss avab sajus.
Siniraskeid rusikaid
sirel tuules vibutab.
Iiris varjusrmas kui tukub.
Külma vihma aina tibutab... tibutab...
Kuid kuulata — kägugi kukub!

2.

Üks mälestus viib kevadesse
hoopis teise —
üks kauge hommik meeli säratab...
Maikellukeste naer mind äratab
ja tuule kergejalgse hõise,
kui unelen taas pargi unustatud teil.
Vast siil ja mutt on enne kulgend neil.
Mu pääle langeb uibuõite lõhnav lumi.
Mis värve sirendus kui lilleline uni
mind piirab värisevas valguses!
Mis pakatuste kiirus selles alguses,
kui oleks eluks päevi ainult mõni!
Kõik küünlad
vana kastan süüdand.
Ses helguses
kõik õied puhkenud on samal ööl.
Ja ilu külvand rõõmu pillav käsi.
Ei päikse laul nüüd kogu päeva väsi,
sest aina uhkab uusi palanguid.
Ei kuldseid valanguid see säästa kärsi!
Oi helkide ja sädeluste kirkust!
Oi lõhne, häälightsuste veetlev kaos!
Kui muinasjutu paos
jalg tammub säääl,
kus äsja liblik helenduses vilkus.
Nüüd kadugu kõik meelte piirav kitsus!
Las' siniavarusse kulgeb lend,
kus lill ja lõhnav oks mu õde-vend
ja kaimuks olen valgusvärinaile!
Kuis hoopis teiseks, uueks tunnen end,
kui poorid avatud on kevadimedele!

Kristjan Raua vaimsest pärandist.

Maailma suurest tulikahjust segi paisatud ja laiali pillatud massid on põgenedes püüdnud päästa kõike võimalikku, mis nende silmis hindamist on leidnud. Siin-seal ajalehtede veergudel on vilksatanud kurbi pildikesi sellest, kuidas kurnatud nägudega naised ja lapsed Karjala-Kannaksel, Virumaa metsades, Itaalia mägiteil ja Normandia nurmedel põgenedes oma päästetud varanatukest kaasas kannavad.

Põgenejate poolt kaasa toodud asjade kogu on tavaliselt äärmiselt kirju. Esmajoones on püütud päästa just seda, mis antud juhul on olnud võimalik ja mis asjaomasele isikule on paistnud väärtuslikumana. Nii on üks võtnud kaasa palju ülikondi, teine jälle haaranud mapi teaduslike käsi-kirjadega, kolmas kulda, neljas vanu postmarke, viies mõne raamatu, kuues peotäie kodumaa mulda jne. jne.

Ka allakirjutaja ise on päästnud endale ühe asja — koltunud paberilehekese. Kõik need esemed, kaasa arvatud ka see paberileheke, ei pruugi kõrvaltvaataja silmis palju väärt olla, kuid asjaomastele räägivad nad siiski hoopis teist keelt. Nii minu koltunud lehekegi.

See kujutab endast umbes 50 × 65 sm suurust lihtsat paberitükikest, millele on joonistatud keskaegset puuskulptuuri meenutavas rustikaalses stiilis väike kompositsioon. Teose pisikesele pinnale on kujutatud määratu suur taevaavarus, mis pilti vaadeldes tundub üha suurenevat, nagu paisumas mingiks mõõtmatuseks. Maakamarat selle all on hoopis vähe. Ainult väike riba on seda jäänud pildi alumisele servale. Avaral taevavõlvil näeme rahututes rühmades siia-sinna lendlevaid väikesi halle rändlinnukeksi, mõned neist on nähtavasti omal teel eksinud. Teised jälle väsinud ning laskunud maapinnale. Pildi vasemal serval, tuulise taeva taustal, seisab aga hiiglaslik põhjatark just nagu mingi Põhjala vaimu vägev kehastus ja näitab välja sirutatud käega teed rändureile kaugel ja ligidal. Ning pildi alumisele servale on õige väikeste tähtedega kirjutatud: Kr. Raud.

*

Aastaid on tagasi kui viimati vestlesime Kr. Rauaga Kunstimaja kujude all. Tuletasin talle meelde, et ühe värskema teose ta on minulegi lubanud, ning ootan seda nüüd suure igatsusega. Vanameister vajus vähe

mõtteisse ja sõnas siis väikese vaikimise järele, et kõne all olev joonis olevat peaaegu valmis, kuid vajavat siiski veel väikest viimistlemist, sest teos ei suutvat veel küllaldaselt kõnelda.

Nüüd puhkab Kristjan Raua keha juba mõnda aega Maarjamaa mullas, aga tema teosed *kõnelevad* üha kõvemini. Kõnelevad isegi siis, kui pilt ise on kusagil kaugete maade ja merede taga ning ainult mälu varai saame teatud teost silmade ette manada.

Aastate eest Tallinna Kunstihoone seinal nähtud Kristjan Raua teostest meenuvad üksikud nii selgesti, nagu oleksin neid alles äsja vaadelnud. Nii kõitis omal ajal kunstisõprade tähelepanu »Vana talutare». Sellest joonisest hoovab mingit nukrat sõnulseletamatut mälestuste meloodiat. Pildil on kujutatud krohvimata seintega vana talutuba, missuguseid praegu leidub vaid üksikuid kodumaa kaugemates soppides. Seinapalgid on aastate jook-sul läikima kulunud, aga põrand on piinlikult puhtaks küüritud, just nagu hõõveldatud. Nurgas seisab vana viltuvajunud puuvoodi, mis kaasa elanud paljude inimpõlvede rõõmud ja mured. Nii mitmed on sel asemel näinud päikesevalgust esimest ja viimast korda. Ainustki inimest pole toas, aga kokkuvajunud voodikoti vormide järgi võib kujutleda, et sellel kunagi on lamatud. Voodi kohal ripub viltuvajunud seinakell. Ta on üsna vana ja sooritab oma aeglased tunnilöögid suure vaeva ja hädise häälega, ise kogu kehast vabisedes. Pisikesest aknast langeb valgus vanamoelisele lauale, millel seisab kaljakapp. Mingi suur salapärane vaikus täidab seda kunagist eluruumi.

Akna taga aga sumisevad mesilased. Õitsevad karikakrad ja valged ristikheinad. Ning elu liigub endist rada. Miks on see tuba nii tühi? Kes on siin viimati asunud? Neid ja palju muidki küsimusi kerkib üles selle väikese pildikese ees. Kellel on võimalus, see vaadaku teost ise, küll see juba jaksab jutustada palju niisugust, mida kirjutaja väeti sulg ei suudaks kunagi sõnastada.

Kristjan Raua töödest on laiemalt tuntud veel »Linna rajajad» ja »Sõja-sõnum». Viimane neist on eriti märkimisväärne, sellel on kujutatud tükike Eesti küilaidüllil, rahus puhkavate taluhoonetega keset avaraid viljapõlde ja metsasaari. Sellele rahulikule taustale on aga ootamatu dissonantsina nagu vägivaldselt paisatud tuhatnelja kihutav ratsamees, põleva tõrvikuga käes märgiks, et vaenlane on tunginud maale ja vikat tuleb asendada mõõgaga. Nähtavasti on see kunstniku hilisemaid töid, kuna see näib olevat inspireeritud kodumaa viimastest sündmustest.

Meistri viimaste tööde hulka kuulub veel üks teine samal näitusel nähtud joonis. Siin kujutab Raud nähtavasti oma enda surmaprotsessi, kuid ta teeb seda säärase teesklematu otsekohesusega, nagu mõni kõrvaltvaataja, kellesse see asi üldse ei puutu. On ilmne, et siin triumfeerib vaim täiel määral nõrkeva keha üle. Joonistuse vasemal serval näeme poollebasas asendis väsinud meest, kes nagu kavatseks heita pikali, et sulada ühte maapinna vormidega, samal ajal on aga lähenemas määratu suur laine, mis ulatub diagonaalselt ühest pildi nurgast teise ja ähvardab matta maas-lamaja. Teispool suurt lainet on aga põlvili palvetav naine. On otse ma-sendav, kuidas pilt vaatlejaid enda külge kõidab. Pilti vaadeldes on kogu aeg säärane imelik tunne, nagu istuks Kristjan Raud siin juures ja vestleks

igasugustest maailma asjadest, olgugi et kindlasti teame teda lahkunute hulgas olevat. Seegi tõendab veel kord, et *ars longa vita brevis*.

Kr. Raua surm on Eestile suureks kaotuseks. Kuna temaga koos läks hauda ka viimane eestlane, kes tundis meie esivanemate vormikeelt, mida ta oli õppinud pikkade aastate jooksul tegeledes eesti ainelise vanavara korjamisega. Seda vähesõnalist, kuid mõjuvat vormikeelt püüdis Raud mõistetavaks teha ka teistele oma rustikaalsete kompositsioonidega. Tema tööde kaudu oli loodud nagu mingi nägematu sild üle sajandite tänapäeva Eestist muistsete esivanemate juurde. See on seesama vana »Kalevala« vaim, mis on inspireerinud ka Akseli Gallen-Kallelat teispool Soomelahte, mis on neid mõlemaid rahvaid teinud nii sitkeiks ja vastupidavaiks sajandite kestel.

Maailma suur draama aga jätkub. Suurte ja väikeste rahvaste üle käivad pommisajud ja tuleleegid, mis lühikese ajaga on hävitanud pikkade aastate saavutusi. Metsikumalt kui ükski teine maa on rüüstatud Eesti. Osa rahvast on vägivaldselt viidud laiali, teine osa on röövitud puupaljaks. Aga Kr. Raua tööde näol on eestlased pärinud suure varanduse, mida ükski võõras sissetungija meilt ära võtta ei saa. Kui ka kõik eestlaste varandused peaksid hävinema, siis see jääb. See on siiski rohkem kui sümboolne kama-lutäis Eesti mulda. See on tõeline Eesti vaim. Seda maksab alati kaasas kanda.

Kirves.

Juhan Käsni, pops Nurmenaadi põlluserval, tuli õhtul koju, kirves õlal. Oli selle talu pinu veerest võtnud. Seal see oli, löödud vanasse raiepakku, tuliuus kirves, silma ümber sinine värv, küljel tehase märk. Varski oli veel valge, sellel vaid tõrvase käe kahmamisest üksikud mustad laigud.

Juhan tõi õuest halu, lõi sellest mõned laastud ja ütles:

»On tõepoolest hea kirves. Enam paremat ära tahagi. Metsatöö on sellega lausa mängimine.»

Liisa, kellele kirve saamine tundus kuidagi kahtlane, küsis:

»Kust sa selle said?» Tema teada polnud Juhan kirvest ostnud.

»Sa küsid: kust ma sain!» torises Juhan. »Varastand igatahes ei ole. Pole minule kombeks. Peaksid seda isegi teadma. Kui on tarvis, võtan, aga ei varasta. On suur vahe — kas võtta või varastada. On väga suur vahe.»

»Või on suur vahe? Kas tõeste?» imestas eit.

»Vargusel ja võtmisel pole rohkem ühist kui siilil ja seal», kinnitas Juhan.

»On ühesugune patutöö, kas võtad küsimata või varastad», arvas Liisa, kellele tundus, et Juhan oli kuskilt kirve omavoliliselt võtnud ja et see polnud õiglase inimese tegu. Liisa ise oli aga õiglane.

»Kui tahad täpsemalt teada», lisas Juhan filosoofiliselt, »seisab vahe südametunnistuses. Võtmise puhul on mõte, et võtad asja ja viid jälle tagasi. Varguse puhul seda mõtet ei ole. Siis sirutad käe võõra vara poole, et seda igaveseks endale võtta või edasi müüa. Siis su südametunnistus ei ole puhas. Kas pole nii?»

»Hakka nüüd sinuga vaidlema või vasikaga võidu jooksmas», torises eit. »Ütlen ainult, et õigus sul ei ole ja — lõpp.»

»On. Kindlasti on õigus», kinnitas vanamees, kes ei tahtnud veel vaidlust lõpetada. »Vaesel mehel on alati õigus võtta. Rikkalt.»

»Sa kõneled kui kankster», ütles nüüd Liisa, et Juhani suud sel viisil lukku lüüa.

Kuid ka gangster ei tahtnud Juhan olla. Kuigi ta selle sõna tähen-

dusest rohkem ei teadnud kui seda, et see mõnikord oli seisnud ajalehes ühenduses mõningate mustade seikadega, nagu tapmiste ja röövimistega, tundus talle, nagu oleks teda väga rumalate sõnadega sõimatud.

»See tühi kirve võtmine ei tee mind veel kanksteriks», vastas ta tigidalt. »Nii kaua kui ma pole inimeselt hinge võtt, ei saa mind keegi kanksteriks pidada.»

Nüüd Liisa oli rahuldatud. Selles asjas oli Juhanil õigus. Tal hakkas koguni kahju, et oli Juhanile nii pahasti ütelnud. Lisas seepärast leevendavalt:

»Õigus, õigus. Kanksteriks ei saa sind küll keegi pidada. Ütlesin seda sulle nii muuseas — jutujätkuks.»

Säärane järeleandlikkus vaigistas Juhani pahameelt ning ta hakkas lähemalt põhjendama, miks oli Nurmenaadi pinu veerest kirve võtnud.

»Juhtus nii, et istusin Nurmenaadil ja ajasin peremehega juttu. Tõnu oli käinud linnas ja ostnud kirve. »On hea kirves, on haruldaselt hea kirves», ütles ta uhkustavalt. »See on soome kirves», täiendas. Nagu oleks tahtnud ütelda, et kõik, mis Soomest, on hea. Oli juba hiline aeg ja Tõnu haigutas ja mina mõtlesin, et taivis hakata minema, sest Nurmenaadi isand on unine. Soovisin head ööa ja lahkusin . . . Jalgrada, nagu tead, viib mööda pinu veerest. Tulin seda mööda, kuu valgustas. Ja pinu veeres oli raiepakk, suur kui silgutünn, ja sellesse löödud kirves. Esmalt näis, kui oleks harakas istunud kännul, saba kaugele sirutatud. Kuid ei olnud harakas. Harakas ei istu öösel kännul . . . Oli kirves. »Harulsadelt hea soome kirves.» Just need pereisanda sõnad tulid meele, kui seisin seal ja vaatasin kirvest. Need sõnad tulid jah meele ja siis tuli veel teadmine, et minul, kehval mehel, pole kirvest. Et selle peaks tingimata ostma, muidu ei saa hakkama. Kuid millega sa ostad, kui raha vähe. Nagu ise tead, on raha kuradima vähe. Puid peab aga raiuma — Nurmenaadile ja iseendalegi. Nurmenaadile hoopis rohkem kui endale. Ja raiumise arvel juba üht-teist ette võetud: jahu, liha ja kanadele kaeru . . . Nii arutasin ja mis siis imestada, kui võtsin kirve. Ei jäta seda endale igaveseks. Kui puud purustatud, viskan jälle pinu ääre. Keegi ei tea, kelle käes see olnud.»

Nõnda seletas Juhan Liisale ja jäi ammulisui ootama, mida Liisa omalt poolt vastu lajatab. Kuid Liisa ei lausunud musta ega valget. Naise asi. Näägutab mis näägutab, hiljem annab järele.

Läks siis Juhan metsa, pereisanda kirves kaenlas ja oma ärataotud tõng igaks juhuks vöö vahel. »Tuleb Tõnu tööjärke vaatama, heidan siis hea kirve okste alla ja toksin vanaga. Nähku, et Käsna Juhan on aus nagu ennegi. Ei ole tema kirvest endale haaranud.»

Ja nii oligi. Nurmenaadi Tõnu tuli metsa. Paiskas pilgu esiteks üle tehtud töö, paiskas siis ka pilgu Juhani poole ja küsis:

»Oled ehk, Käsni, kogemata minu kirve võtnud? Tolle soome kirve, millest sulle kõnelesin. Kadund see on. Pagan teab, kuhu see on kadunud.»

»Jumala pärast — mina?» ühmas Juhan. »Kuda peremees üldse säärasele mõttele tuleb, et mina? Olen ikka aus olnud, nagu härra isegi peaks teadma . . . Näed, siin see on, pole sel enam nagu ega tegu, kirves kui ahervars. Aga toime kuidagi tulen. Peaasi, et oma. Oma on ikka oma, nagu kindlamalt kämblas ja . . . Või ära võetud? Inimesed on hullud. Ei hoia isegi käsi teise kirvest kaugemale. Aina varastavad.»

»Ega ma kedagi varguses süüdistan», lausus Nurmenaadi Tõnu. »Võib-olla, et keegi võttis ja on unustanud tagasi toomata. Inimesi on igasuguseid: üks küsib, teine ei küsi ja kõik unustavad.»

Juhani otsus oli selge. Keegi oli kindlasti kirve varastanud. »Ole aus ja küsi, aga ära võta küsimata. Varganägu!» kirus ta kurjalt.

»Ehk on veel vara süüdistada», arvas Tõnu, kes oli hea inimene. »Ei tahaks ikka nagu uskuda, et on varastatud. Ümbruskonnas elavad ausad inimesed. Tuleb ehk veel välja. Lastel, näe, kombeks kõike kiskuda. Võib-olla võtsid lapsed.»

»Võib-olla võtsid lapsed», arvas Juhan järeleandlikult, ja kui Nurmenaadi Tõnu tüse selg oli jälle võsastiku varju kadunud, tõi ta kirve lagedale. Oli kindel: Tõnu ei teadnud teda süüdistada. Ta oskas esineda ausa inimesena. Ka rahuldus teadmise, et ta polnud kirvest võtnud varastamise sihiga. Ütles ju Tõnugi, et kui keegi võttis ega teda saa sellepärast varguses süüdistada.

Ta läks õhtul koju lauldes. Ta oli hulga tööd teinud, meel oli rõõmus. Lubas kirve kindlasti tagasi viia, siis, kui töö suurelt osalt tehtud.

Ta raius nädala.

Raius teise nädala.

Raius kolmandagi. Ja neljandal nädalal selgus, et töö oli suurelt osalt tehtud. Nüüd võiks ta kirve ära viia. Visata pinu veere, tulla ise tagasi. Kuid ei viinud veel. Ta lõpetas töö täielikult.

Siis oli tal tarvis veel teibaid teritada. Olid Tõnu teibad, tahtis need teritada Tõnu kirvega. Hea kirvega oli hea teritada teibaid. Paar päeva ja taas töö oli tehtud. Kuid ta ei viinud siiski veel Nurmenaadi kirvest ära. Seal oli kuivanud sirel. Oli ennast kunagi kivide vahelt välja sirutanud, suureks sirgunud ja siis kuivanud.

»Raiun sireli maha», arvas ta. »Saan sest hulga rehapulki. Selle töö, viimse töö, toimetan Nurmenaadi kirvega.»

Ja oligi see viimne töö, mis ta teostas Nurmenaadi kirvega. Sirelipuu oli

kivikõvaks kuivanud. Juhan ei suutnud seda raiuda üheainsa hoobiga, nagu arvas. Lõi teise, kolmanda, neljanda ja siis lõi ta viimse hoobi. Tõstis kirve kõrgele, keha paindus tagaspidi looka, ja lõi siis kogu jõuga. Puu langes, kirves kõlksatas kivvi, sädemed sähvatasid ja killud karglesid. Juhan tõstis kirve vaatamiseks. Näis kui oleks sellega aasta otsa naelu raiutud.

Juhan muigas ja kõneles kirvele:

»Ongi parem, et oled säärane, nagu oled. Muidu poleks raatsind sind pinu veere tagasi viia. Olid tõepoolest hea kirves, kuid nüüd oled närvi, oled vrakk. Nurmenaadi Tõnu heidab su kindlasti kolikambri ja ostab uue. Midagi ei tähenda üks kirves inimesele, kel on raha. Tõnul on. Tõnul on raha . . .»

Oli pime öö, kui Juhan hiilis Nurmenaadi pinu veere. Heitis kirve sinna, lükkas jalaga vähe prahti peale, ümises:

»Puhka rahul!»

Ruttas siis koju ja oli rahuldatud. Ta ei olnud seda varastanud. Ja südame-tunnistus oli — peaaegu puhas. Igatahes nii puhas, et ei teinud hingele vaeva. Ta teatas Liisale:

»Viisin kirve tagasi. Ei vajand seda enam.»

»See on hea, Juhan. Nüüd mu süda on enam-vähem rahul. Nüüd tean, et sa pole seda varastand. Jumal tänatud!»

»Pole parata, vaene peab mõnikord võtma», ütles Juhan.

Ja pojale, väikesele Antsule, kes kirve saatusest rohkem teadis kui ema, kinnitas ta hoiatavalt:

»Kui sinult kirve kohta midagi küsitakse, hoia suu kinni! Mitte sõnagi sellest kirvest. Kas mõistad?»

»Mõistan. Hoian suu kinni nagu silgukarbi kaane», kinnitas Ants.

Ning Juhan lisas naisele:

»Lapsi peab hoiatama, sest nad ei tea, mis mõnikord teevad või ütlevad.»

Ühe mehe tee.

1.

Punastest klinkrist hoone oma kõrgete teravkaarsete akende ja kivi-ornamentikaga seintel meenutas väliselt möödunud sajandi lõpu maa-surnuaia kabelit. Ahtake siseruum, mis jäi vabaks hiiglaslikest sisse-müüritud kateldest, oli rehetoalikult hämar ja veskilikult tolmune. Õhus tundus jahtumas oleva maasauna kuumuse ja suitsu järeleleitsakut. Siia segunes veel eriline lehk katlakütjate võidunud tunkidest ja halvast tubakast. Vabriku õues oli elavat liikumist ja kostis kõvu hääli. Et katelde kütmine üldise remondi tõttu oli lakanud, tundus meestele praegune töökohal viibimine ülearusena. Nad oleksid meeleldi liitunud nende kärat-sevate jõukudega, kes tänasel külmselgel juunipäeval nagu erutatud mesilased tungisid oma tarust välja. Aastakümnete jooksul sissekasvanud kohusetunne sundis neid aga paigale jääma. Seekord lisandus veel eriline põhjus. Vabriku tehniline direktor Paap Ülla-Riinart oli ise roninud küttekoldest alla ahjuruumi, mis kiirgas veel soojust nagu sauna kerese-kivid.

Ülevalgi oli selgelt kuulda Ülla-Riinarti põrisevalt tugevat häält:

»Tühja juttu ajate, et restid katki. Need on puhastamata jäetud ja lihtsalt kinni ummistunud.»

Direktoriga kaasasolev meister näis midagi vastu vaidlevat ja seepeale taas Ülla-Riinart põristas:

»Kellele on olnud töö vastik koormus? Töö on igale tervele mehele rõõm. Haigeiks jäävad just need inimesed, kellel puudub töö ja kes omast tuhmusest arvavad lobisemise kaudu maailma asju parandavat!»

Kütteruumis seisvad töölised vaatasid üksteiselen täheususrikka silma-pilgutamisega. Keegi ei sõandanud aga märkust teha. Kuigi lühikest aega vabriku tehnilise juhataja kohal oli insener Ülla-Riinart oma jõulise ja kartmatu olekuga neile kõigile meelepärane. Isegi seda, kui Ülla-Riinart ägestus või mõne mehe lubas kraepidi ukse taha visata, ei pandud talle

pahaks. Ta oli siinseile vanadele olijaile tuntud juba sellest ajast, kui ta katelde järelevalve seltsi insenerina paar korda aastas kontrollis» »Tsel-luloosi ja paberitehaste» aktsiaühisuse tehnilisi seadmeid. Just asjaolu, et Ülla-Riinart tunkid seljas ja nutrivõti peos ronis ise sageli hädaohtlike monteerimistööde juurde näitama ja aitama, oli meeskonnas ta populaarsuse juba esimestel päevadel tugevale aluspõhjale rajanud. Ülla-Riinart tundus olevat mees, kes käteplaksutamisest ja odavaist meelitusist väga vähe hoolib. Et ta ise oskas treipingi juures laitmatu puhtusega koonuseid treida, ka seda olid nii meistrid kui ka mehed ühe tehnilist laadi lahkarvamise puhul oma silmaga näinud.

Higisena, näol nõekriime ja -ebemeid, oli Ülla-Riinart just väljunud küttekoldest, kui jooksupärg hingeldav käskjalg ukselt hüüdis: »Härra direktor! Härra von Clementhusen palub Teid kohe peakontori tulla.» Vaist ütles Paabule, et midagi on taas juhtunud kommunistlikust hässitustööst üleserutatud töölistega. Ta ise säilitas teadlikult endist korra- ja tööarmastuslikku joont. Ta oli endiselt igal varahommikul vabrikus ringkäigul, jagas vana viisi märkusi ja nõuandeid ja kõnetas töömehi sellise ilmega, nagu ei teaks ta maa poliitilises elus toimunud murrangust vähi-
matki.

Ent nii üle olla, et kõik seda tunnevad, kuid iseenestmõistetavaks peavad ja ometi ei haavu — oskas vaid nende ettevõtte majandusdirektor Epp von Clementhusen. Paap ei saanud jätta imetlemata tolle mehe kõigutamatut rahu ja selget, uskumatult lihtsaid, ent elulisi otsuseid sünnitavat mõtlemisvõimet. Täna oli v. Clementhusen ilmselt erutatud. Ta käed toetusid vaheldumisi kirjutuslauale ja ristatusid siis rinnal. Ta näkku, milles avaldus kogu ta paljude generatsioonide elutarkuse kortsude kõrval ka üleolekut ja väsimust, oli nagu uusi murekurde kaiverdatud. Tema oli üks väheseid, kes range enesedistsipliiniga oli suutnud endalt laasida ta rahvuskaslastele nii omaseid ja palju õnnetusi toonud kõrkuse ning ülbuse kasvuvõsusi.

»Asi läheb liiale», sõnas ta Ülla-Riinartile ükskõikselt, nagu pakuks kaarte. »Nad peavad jälle miitingut kose ja kanalivahelisel platsil.»

»Ei ole mõtet püüda takistada neid esimeses joovastuses peetavaid miitinguid», kostis Paap samas toonis.

»Me peame aga midagi tegema. Teie tunnete ju lugu Markus Kleini lülle saatusest?»

»Olen kuulnud. Jube lugu.»

»Vimm istub neil ikka veel veres. Seekordseks ohvriks on vana Rööp.»

»Tõesti.» Taas Paap tundis, kuidas uudise ränkuse tunda sisimas küll erutas, kuid omas mõtlemises ja ütlemisses ta kohanes partneriga ja säi-

litas temale võrdselt kaine asjalikkuse. »Vähemalt tööjuhtide isiklikku julgeolekut peaks politsei kaitsta suutma. Aga see vist ei aita . . .»

»Ei aita. Ma rääkisin prefektiga. Siin on kõik vaid ühe mehe tehtav. Satub õige mees — pääseb ta. Vääratab — on lõpp kurb. Mina sel juhtumil see õige mees ei ole . . .»

Paap jälgis vaimus oma kaaskõneleja mõttekäigu sündi pisimate nüansideni. Ta aias teise poolt kujundamisel olevate lausete sisu, oli suuteline kaaslaste mõtteid tarbekorral oma sõnadega lõpetama ja tolele vajalisi sõnugi suhu pistma. Oma vaimselt kohanemisvõimelt suutis ta küll olla lõbusatega lõbus, asjalikega kaine, tõsistega auväärikas, lõõpivatega ülemeelik, ent raskeim oli tal alati ohjeldada iseenda põhilist ägedust. Nad mõlemad veel vaikisid, kui juhatuse korrespondent Inge Riisalu astus ruumi ja tervitas.

»Linnas on kõikjal punaseid jõukusid ja kardetakse rüüstamisi», ütles neiu.

Selle hetke jooksul, mil Paap nõutles iseendaga, ta vaistlikult tundis, et v. Clementhuseni ettepanekus polnud varjatud tagamõtteid. Too mees endise ohvitserina läheks ise kõhklematult määratsejate juurde. See oleks aga asjatu, kuna ta võõrast rahvusest mehena ei suudaks massile vähimatki mõju avaldada. v. Clementhusen, olles põlisest põllumeeste soost, erines tavalistest, väga konjunktuuritundelistest majandusmeestest sellegi poolest, et püsis oma positsioonil viimse võimaluseni. Ettevõtte peadirektor Markus Klein oli juba mõne päeva eest teadmata kuhu sõitnud ja neile mõlemaile jätnud peale tervitussõnade üldvolutuse. Külma arvestusvõime ja õigeaegne ettevaatlikkus olid toda rahvusvahelisse äri meeste klassi kuuluvat meest alati iseloomustanud.

»Ma lähen ise», ütles Ülla-Riinart. Epp von Clementhusen noogutas. Paabu otsus langes järsku nagu ikka. Hetke jooksul see küpses ja nägi maailma valgust viimistletud vormis. Harva tuli Paabul oma välknobedalt tehtud otsuseid muuta. Ta iseloomule oli võõras kaksipidimõtlemine, targutamine ja seisukohtade lõputu vaagimine. Küllap põhjustas seda mingi võõra, kiirema pulsilöögiga vere lisandus, et temas soome-ugrilastele iseloomulik toimimise aeglus ja mõtlemise lohisevlikkus olid mandunud.

Ülla-Riinart väljus. Inge Riisalu järgnes ja peatas teda koridoris. »Härä Ülla-Riinart. Ärge teie minge!»

Paap seisatus imestanuna. Inge Riisalu oli nii anuv oma kogu olekus, nagu tahaks ta kasvõi jõuga meest sellest hädaohtlikust üritusest tagasi hoida. Nii puhas ja selge oli sel hetkel Inge Riisalu nägu, et isegi ta lõua päral olev operatsiooniarv ei pääsenud mõjule.

»Kes siis minema peaks?» ütles mees.

»Mu isa jutustas, et 1905. aastal oli Markus Kleini lell just samuti läinud mehi rahustama. Nad olid ta kinni võtnud ja siis juhtus midagi kohutavat . . . Rööp on oma käitumise tõttu neil alati olnud pinnaks silmas.»

»Aga mis teil siis sellest on?» päris mees.

Inge Riisalu pilk värahtas. Ta spontaanne ja avameelne innustus lõi vankuma.

»Ma olen nagu mu isagi selle vabriku külge kasvanud . . . Mulle tundub . . . et teie annaksite palju sellele vabrikule . . . Oleks kahju . . .» kogeles ta.

Paap surus ta kätt.

»Täna teid! Olge mureta. Küllap ma nendega toime tulen.»

Tunkides nagu ta oli, näos nõekriimud, ruttas Ülla-Riinart miitingu-platsile. Kose mõlemad kaldad olid täis istuvaid või seisvaid inimesi. Nad olid elevil, kriiskasid ja karjusid nagu mingil härjavõitlusel. Paap polnud iialgi näinud neid rahulikke, mõnikord vaid torisevaid mehi ja naisi sellises erutatud meeleolus. Tundus, nagu põleksid ümberringi hooned ja majad ning see jõuk inimesi tormab meeleheitlikult ringi, teadmatuses kas kustutada või põgeneda. Pukkredelil suure punase kanga all, millel massiivsed tähed kuulutasid »kõigi maade proletaarlased, ühinega!», seisis Näsi. Ta vehkles nagu koorijuht ja karjus kriiskava, erutava häälega. Ülla-Riinart tundis seda viinaarmastavat poissi üpris hästi. Ta oli lohakam katlakütjate meeskonnas.

» . . . Rahvas ise mõistab kohut kurnajate ja vereimejate üle . . .» kostis ta häälel üle erutatud sumina ja kose kohina.

» . . . Rahvas . . . Töölised . . . Ma ütlen: kakskümmend aastat oleme kannatanud . . .» Kandis taas tuul ülespiitsutavaid sõnu.

Ülla-Riinart tundis eneses tõusva ärevuse võnkeid. Ta mõte otsis sõna. Seda sõna, mis võib viia tapmisele ja põletamisele, mis tuhandeid manitseb mõistusele ja kisub oma jõuga pisaraidki välja. Sõna, mis peab õigel kohal ja ajal teravalt langema nagu vasarahoop. Korraga oli tal nagu nägemus ees samasugune pilt 1905-st mässuaastast, mil peamiselt venelasist koosneva tööliiskonna keskel seisis Markus Kleini lell. Kindlasti tuli too mees ratsapükstes, bambusest kepp käes ja käsutas mehi laiali isandliku häälega nagu opman mõisas. Eks ta olnud ju toosama mees, kellest räägiti, et ta otse kahjurõõmsa innuga on jälitanud tööliste pisimaidki eraelu avaldusi. Administratiivdirektorina pidas ta õigeks isegi abiellumises näpunäiteid anda. Markus Klein polnud küll pärinud oma rahvusvahelisest suguvõsast midagi urgitsejalikku, kuid temalgi puudus armastus ligimese vastu. Ta vaatas kogu ümbritsevat maailma kui ka vabrikut külma ja asjaliku kasusaamise pilguga.

Paap Ülla-Riinart oli nüüd tööliste keskel. Teda märgati. Talle anti vastutahtmist teed.

Näsi karjus endiselt:

»See vabrik on nüüd meie oma. Meie juhime teda. Ja higi väljapressijad lendavad koske . . . Johannes Rööp on . . .»

»Pea, Näsi!« hüüatas Ülla-Riinart.» Mehed! Mul on paar sõna teile!« Näsi jäi insenerile avasui otsa vahtima. Massis tõusis pahameelesumin. Nähes, et uustulnuk, arvestamata koosolijate nurinat, tõuseb ükskõikselts pukkredeli otsa, taandus Näsi üllatunult. Hetkelise külgpilguga leidis Ülla-Riinart kose kaitsevõre ääres seisva Johannes Rööpigi. Mees oli kustuva ilmega ja näost kaame. Kaks palgihoovi tõmbipealist laadijat hoidsid teda käsivartest nagu pootshaakidega.

»Mehed ja naised!« hüüdis Ülla-Riinart. Ta hääli kõmises. »Meie asi pole siin kohut mõista.

Halbakuulutatavalt ärevaid hääli tõusis massi hulga.

»Mehed! Meie töö on vabrikus. Jätkem kohtumõistmine tribunaalile, kes istub praegu raekojas.»

»Ah, tribunaal juba töötab«, hüüdsid naised. Mehed mõmisesid, kuid varemast tunduvalt vähem ähvardavamalt. Kõikjal tõusid naiste hääled. Sõna »tribunaal« oli neile õieti lunastus, mis säästis neid tulla ähvardavast jubedast vaatepildist. Paap hingas kergendatult. Vastasleer oli õnnelikult sünnitatud.

»Poisid. Võtke Rööp ligi ja asume tee!« Ta astus pukkredeli otsast alla.

Näsi vahtis talle turris ja tusasena otsa.

»Kellele seda tribunaali janti vaja on. Asi niigi selge«, ütles ta purjus inimese hooletusega. Omavahelise sõnelemise kära ja ähvardavad hüüded tungisid dissonantsina läbi kose uinutavalt laulva müha. Ülla Riinart pakitas sisemisest rõõmusest. Ta oli siiski suutnud märatsemise piiglotsa teraviku kõveraks painutada! Tõmp relv ei tee enam häda. Johannes Rööp ja palgihoovi sellid asusid teele. Järelejäänud jäid omavahel jagelema. Ülla-Riinart lahkus tasahilju. Veerand tunni pärast saavad mehed teda hirmsasti vanduma. Raekojas pole mingit tribunaali istungit. Ta oli sellele päästvale mõttele sattunud siis, kui juba seisis puki otsas, nagu vastu erutust ihkavat massi. Vandugu! Et aga Rööpi linnast tagasi tuua koske viskamiseks, selleks neil kindlasti ei jätku enam püsivust ega pole ka meeolelu.

Märkamatul oli lühikesest ööst sündinud jaanipäev. Tuled olid kün-gastelt kustunud. Kiigetantsud, ringlaulud, jaaniõie otsimine, suudlused ja sosistatud armusõnad põimused kauniks olnud ulmaks. Jäi vaid enesega rahulolev väsimus.

Kambja kirikus löödi jumalateenistuskella. Heli kaikus liivikuis ja män-nikuis, orgudes, kus järvesilmad pilkused keset rammusat rohtu, ja suikus suurde sohu. Eestimaal on juba nii, et vaevalt leiad kohta, mille lähemas või kaugemas naabruses pole sood. Kanarbikulised või palderjanist lõhna-vad sood on ikka siis varjanud rahvast, kui maal on häda. Selle vana kiriku tumeda heli saatel olid paljud sugupõlved sündinud, maad harinud ja sur-nud. See kumisev kell oli kuulutanud suuri rõõmupühi ja kandnud häda-kisa küngasmaale, kui tuletont tantsis külates.

Raskesammuline, heledapäine mees läks üle õue. Ta ei mallanud püha-päevagi pühitseda. Vanasti oli teisiti olnud. Siinsamas järvekaldal, kus sääsed surusid ja pajud vajusid longu oma lehtede raskusest, olid nii Saamu kui ka ta esiisad lugenud perele piiblit. Nüüd vanaperemees Saamu ei lugenud enam, silus oma halli habet ja mõtles endamisi asjadele, mis on kõrgemad argipäevasest tööriühmamisest.

Usk oli lahtunud nagu kaanetatamata õlu. Kirikuis ei kuulutat enam tõde, vaid seletatakse peatükke. Inimesed aga räägivad sotsialismidest ja totaalsest riigist. Unustatakse, et jumal on loonud inimese, inimene on loonud riigi. Riik on inimese kätetöö ja ei saa muutuda ebajumalaks, kes loojat meistrit ennast orjastab.

Vana Saamu nägi aegadest läbi. See, mis oli tulemas, ei töotanud head kellelegi. Uus punane usk, mida kuulutasid põhi kihtidest üles kerkinud jüngrid, ei lepi enam inimese hingega, vaid ihkab ka ta keha, vara ja lõpuks teeb inimesest tahtevõimetu tööriista. Siin Riinati õuel maakivist tiilikantidega karjalauda ja ärklitubadega häärberi ees oli sageli arutatud elu-mõtteid.

Paabule oli seegi kord ta põliskodu rahu ja julgeolekut pakkudes oma üisa avanud. Ta jutustas isale oma lugu.

»Küllap sinna on oma kakssada viiskümmend aastat tagasi», lausus Saamu, »kui üks meie sugust kandis jälle nimetust Paap — see oli Riinati Hindriku Paap. Tema ühe poja ristiisaks on keegi Berent v. Clementhusen.»

»Esimesel pojalt?»

»Nii paha too lugu küll polnud. Hindriku Paap oli nagu su vanaisa Paapki kiriku võõrmünder ja muidugi kihelkonna kogukas mees — nii varakas, et laenas isegi parunile raha.»

»See vabrik on mulle nii omaseks saanud», ütles Paap. Saamu aga kostis: »Midagi ei anta siin maailmas ilma. Kõige eest tuleb kallilt maksta. Kui sulle anti seal vabrikus võim ja voli, küllap siis selleks on ka erilised põhjused.»

Alles siin, kõndides koos isa ja vanema vennaga põldude vahel, sõrmit-sedes viljapäid ja hinnates kartulipealseid, Paap taas tundis, kui väga ta seda lapikest maad armastas.

Ta tunnetas seda kuristikku, mis lahutab eesti põlispõllumeest ta lääne-poolseist modernidest naabritest. Siinne patriarhaalne talu on ta omanikule ning selle perele kogu elu sisu — mitte põllumajanduslik käitis, millest püütakse ameerikalikus jahis raha järele kõik võimalik välja pigistada.

Palju võimutuuli ja kannatusi oli küll viimasel sajandil jooksnud üle Kambja kungasmaa. Taludes aga elati tuntud, kuid ikka kalleid rõõme, kannatati tuntud, kuid ikka masendavaid muresid. Aastaaegade vaheldus määras siin inimese mõtlemist, tundmist ning toimimist. Kevadeti oli mullal musu magu, suviti lõhnas hein erutavalt ja sügiseti pakkus sulle loodus oma küpseid ande nagu naine. Siia vanasse tallu oli iga sugupõlv kandnud ehituskive. Iga puu istutamisest, vundamendi kraavi kaevami-sest oli tuntud loomingu rõõmu. Vanad tammed, hiiglapihlakad ja uueaeg-sed mandlipuud rääkisid samast. Kuid elutõde ja suhtumine maailma oli nii poegadel kui ka esiisadel üks ja seesama: andu maale, sii andub see sulle. Külaliste tulek Riinatile oli toonud tallu kauatundmatut elevust, eriti köögipoolele, kus juba mitmendat päeva särisesid pannid ja podisesid isuäratavaid lõhnu levitavad pajad. Paap oli neid kutsunud ja nimelt hei-natalgudeks, kuigi nende osavõtt tööst, nagu võis eeldada, kujunes pealt-vaatamiseks ja lakka veetud heintes vallatlemiseks. Peale mõne erandi kuulusid nad kõik »Tselluloosi ja paberi aktsiaühisuse» ametnikkonda. Nad tulid autodel ja Inge Riisalu oli nende hulgas — laias florentiinikübaras ja linases hoolikalt pilutatud kleidis. Ta õhetas näost ja sädeles oma kõnes ning kogu olekus. Paap tundis teda vaid ametaliselt, kuid talle ei jäänud märkamata, et neiu säras otse nagu kunstlikult ülespaisutatud heasmeeles. Mingi sügavam põhjus pidi olema, mis viis teda ohjeldamatuisse rõõmu-pursetesse. Ta oli pungil tehtud rõõmu nagu meeleheite piiril olev inimene.

Juhuslikult nad eraldusid teistest ja Paap kutsus teda tagaaeda, kus nad istusid rohtukasvanud vundamendi servale. Nende ees õõtsutas tuul rukkilillede ja karikakardegaga äärestatud viljanurmi. Oli siin kunagi maja maha põlenud või keegi ta esiisadest tahtnud hoonet püstitada — seda Paap tõesti ei teadnud. Inge Riisalu meeleolu muutus. Särav rõõm kadus ta näolt, nagu suur tuul kannab suveliblikad eemale. Ta vaatas mehele kurvalt, peaaegu abiotsivalt.

»See on mu viimane sõit maale. Seepärast ma samaaegselt rõõmustun äärmuseni ja kurvastun piirituseni», ütles ta.

»Ma ei ole nii pessimist», kostis mees.

Järve äärest kostis suplevate külaliste hõiskeid ja kilkeid.

»Sõidan varsti. Ma asun ümber Saksamaale», pahvatas Inge. Taas ta rippus mehe pilgus, nagu otsides sealt end painavale küsimusele troostivat vastust.

»Olete siis baltlanna?»

»Pooleldi. Meie varem nimi oli Reinhardt. Mu ema on balti päritoluga ja see annab mulle õiguse.»

Paap vaikis.

Rukkiväljalt tõus's väikesi linde taevasinasse ja mesilased sumisesid nende ümber.

»Miks?» ütles Paap. »Vaadake korra lahtiste silmadega, kui kaunis on see maa.»

»Ma tean. Ma ripun ju selle maa küljes nagu laps ema rinnal,» sosistas Inge. »Just see teebki mul lahkumise ääretult raskeks. Teisest küljest ma tunnen, et ma pean end päästma ähvardavast hukkumisest. Minus on elujõudu ja ma tahan elada.»

»On siis oht tõesti nii suur?»

»Minu silmis küll. Siin uskuge naiste vaistu.»

Silmapiiril ilmus ühele kuppelkünkale kari ja laskus sealt hanereas, tilisevad kellukesed kaelas. Karjapoisi huiked kajasid järvetagusest metsast vastu.

»Minul ei tule see võimalus küsimuse alla. Meie veri on puhas.»

»See annaks ehk korraldada.»

»Vaevalt.»

»Teie abiellute fiktiivselt kellegagi, kellel on ümberasumise õigus», sundis Inge end ütlema. Raskelt sündis see lause.

»Kas teie kosiksite mind?» kostis mees lõbusalt.

»Ärge mõistke mind valesti. Aga kui sellest sõltub teie pääsmine ja elu — ma heameelega annan oma nime, et teid üle piirijõe uude tulevikku aidata.»

»Tulevikku!» muigas mees mürgiselt. »Neil on enesel kitsas ja sõtkuvad üksteise konnasilmadel. Mis tulevik võib olla võõra rahva keskel ühel emigrandil? Ainult virelemist ja kojuigatsuse kannatusi toob see tulevik.»

»Ma võtan need kannatused ja talun neid, sest ma tean, et me saame varsti jälle koju», purskas Inge. Taas ta nägu säras ja silmis oli lunastatud inimese õnnelik helk.

»Ma ei oska teid tänada, preili Riisalu. Mina aga siiski joon oma karika

siin maal tühjaks, kui see tõesti nii on määratud. Kõik, kes on harinud seda maad, on olnud loojad. Ka mind vaevab seesama tung. Mulle ei ole antud luua atra hoides. Mind aga seob vabrik samuti kui siinseid emake maa. Ma ei tööta mitte rahateenimise pärast, vaid selleks, et midagi uut vormida rõõmuks enesele ja teistele. Ka Epp von Clementhusen asub ümber. Ma ei ole kohanud meie personaalis kedagi teist, kes oleks temale võrdse kiindumusega rippunud nende tehaste saatuse küljes.»

Õieti oli ta seekord peale vabrikus olnud vahejuhtumit puhkusele tulnud vaid Epp von Clementhuseni tungival soovil. »Kannatage«, oli too talle elutargalt lausunud. »Laske ennast paluda. Küllap nad varsti kogeavad, et nad teid vajavad ja siis nad alles õpivad teid hindama.»

»Et ma ei unustaks. Töölisnõukogu võttis seisukoha, et teil tuleb kohe puhkus lõpetada«, lausus Inge Riisalu asjalikult nagu büroos.

»Miks?« Enne, kui lausuti sõnad, oli Paabul sündinud sama mõte. Oli ta lugenuü selle lause Inge silmadest?

»Remondid ei edene. Korraldajaid ja nõuandjaid on palju, kuid segadus aina kasvab. Ega te vist sedagi tea, et Rööp on nimetatud tööstusliku peavalitsuse ühe osakonna nõuandjaks.»

Paabu kulmud kerkisid imestusest.

»See mees oskab tõesti omi asju ajada.»

»Pole imestada. Enne emigreerumist oli ta Venemaal mõned head aastad enamlaste teenistuses.»

Häärberi juurest kostis hõikeid. Külalisi kutsuti sööma. Ka Inge ja Paap tõusid. Neil oli sõnadest puudus. Inge ei saavutanud enam endisi ülespiitsutatud rõõmuharju. Varjamatu nukrus jäi ta pilku.

3.

Koduaia sammaldunud, kühmuliste suisleppade all oli vend teda kohanud. Päikesest ruskena, särgikaelus avalil, oli ta astunud otse Paabu ette. Virutanud talle kämlaga nii tugeva matsu õlale, et ta seda veel praegugi — peale ulma arvas tundvat ja ütelnud: »Tule ära, vennas. Ametmees on ajuti rikas, kaupmees korrati rikas, kuid põllumees on põline rikas. Sinu jõudu on Riinatile vaja, hakkame seltsis soid kuivatama, kultuurheina- maid rajama . . .» Imeselgesti ta mäletas sedagi, et vennanaine oli koos oma väikeste poegadega korjanud mahalangenud õunu. Paabu hüüdele oli vennanaine vastuseks vaid naeratanud ja viibanud käega kuhugi kaugusse. Kummaline ulm. Ta tundis, et seal kusagil kaugel Siberi taigas peab midagi ta kallist venda vaevama. Kas suudavad sealses viletsuses ta väikesed vennapojad säilitada oma väsimatut mängutuju ja puhtaid lapsenaeratusi?

Elab Ebba veel? Too haprake, kes linnapreilina omandas ruttu suurtalu perenaise väarikuse, mis on rahva hinnangus enam väärt kui vaese mehe viis lehma ja kes nüüd peab kohanema kolhosniku alandava orjapõlvega. Milline on isa saatus? Emal on neist kindlasti kõige parem. Tema ei tarvitsenud läbi teha küüditamise okkalist martüüriumi. Surm oli seekord küll heategija, viies ta õigel ajal Kambja kalmistu mändide alla puhkama.

Kuigi unesegasena haistis Paap teravalt kaskede värsket lõhna, mida tuul kandis avatud aknast hooti tupp. Kusagil olid ka toomingad üleöö puhkenud. Ja sirelitegi pungil õienupud sügelesid pakahtamishimulistena. Ta ei viitsinud kätt sirutada kella järele. Kindlasti pidi olema varajane tund.

Samal hetkel see juhtus. Plahvatus, millest maja vappus, aknaruudud tärisesid, kardinad lipendasid tuules nagu tormi rebestatud purjenärud ja lauvalt kukkus vaas tükkis lilledega põrandale. Plahvatusele järgnes nagu vastukaja tume mürin, naabermajade aknaklaaside klirin ja siis endine linnusirinalast tikitud varahommikune vaikus. Paap viskus voodist mõlema jalaga põrandale.

Pommirünnak!

Ta haaras telefonitoru, et saada vabriku valvemeeskonnaga ühendust. See vaid sumises. Nähtavasti olid traadid katkenud. Korjates põrandale pudenenud välismaisi sigarette, meenus talle südaööni kestnud istumine kodumaale tagasi pöördunud Markus Kleiniga. Paha eelaimdus sundis teda suurima kiiruga rõivastuma. Midagi pidi olema vabrikus õhku lennanud.

Sabotaažiakt?

Markus Klein oli viibinud juba mitu nädalat kodumaal, korraldanud kokkusaamisi muuhulgas ka Johannes Rööpiga ja alles nüüd astunud Ülla-Riinartiga ühendusse. Imelik. Markus Kleinil näisid olevat ulatuslikud volitused — Epp von Clementhusenil aga, kes oli tegelikult kogu selle suurtööstusliku ettevõtte hing, äpardusid isegi maale sissesõiduloo saamise üritused. Küllap Maarjamaa oli immutanud tollessegi aristokraatse päritoluga mehesse seda talumehelikku sirgjoonsust, mida uus maailm nähtavasti ei vaja.

Õueväravas tõrkus Paabu samm ja ta nõksatus kogu kehast. Määrdu- nud suitsu- ja tolmusammas hõljus nagu maalituna vabriku katlamaja kohal heledas hommikutaevas. Vaikiva linna varahommikust täisund häirisid vaid kohati avatavate akende kriuksatused. Vabrikuäärselt tänavalt aga kostis ajuti võõrastavat raginat ja ärevaid inimhääli. Vabriku õuel piisas Ülla-Riinartile vaid ühest pilgust, et saada suurtes joontes ülevaadet kogu juhtunust. Valvemeeskonna mehed ja üksikud öise vahetuse töölised ruttasid talle läbisegi õnnetuse üksikasju selgitama.

»Vait!» käärtas Ülla-Riinart. Ta vaevalt suutis taltsutada oma viha. Siin oli tegemist ettekujutamatu lohakuse juhtumiga. Neljakümne-atmosfääril ne kõrgesurvekatel oli lennanud õhku. Katlahoone oli vare-meis, ümbruskonna hoonetel katused puruks ja kõrval asuv tselluloosi-kuivatis põles. Üksikud leegid nilpasid juba katust ja tõmbtuul kiskus akendest välja rullitõmbunud tselluloosiribasid nagu leegitsevaid tõrvikuid. Põleva hoone ees kohtas ta kuldkokardiga tuletõrjemütsi kandvat Johannes Rööpi.

»Meie pritsikuur on kokku varisenud ja linna autopritsid kustutavad praegu kümnekond kilomeetrit eemal ühte mõisat», ütles Rööp.

»Kas veevärk on korras?»

»Osaliselt.»

Ülla-Riinart mõtiskles hetke. Johannes Rööpi kui siinset vanimat olijat ja elukoolist igati lihvitud meest ei võinud ta millalgi täielikult usaldada. Temap see oli, kes viimasel ajal väiksemadki vabrikus juhtunud äpardused kandis ametivõimude kõrvu. Temap see oli, kes sihikindlalt püüdis Ülla-Riinarti korraldusi väanata ja neist võõriti aru saada. Temap see oli, kelle elu ta päästis, kuid, kes, kuuludes tänuks võimetute madalahingeliste hulka, kannatas sisemiselt talle tehtud heateo suuruse all.

»Mis te siis ette võtate?» küsis Ülla-Riinart.

»Alarmeerisime ka Saksa sõjaväe.»

»Niikaua laseme rahulikult põleda?»

»Käsipritsid asuvad tööle ja mehed kannavad vett!» Johannes Rööpi hoiak oli kõike muud kui aupaklik.

»Hea on. Ja nüüd tehke korraldus, et kogu vabrikust kõik minimaksid kohale tuuakse», lausus Ülla-Riinart sõnu rõhutades.

»Mina kui tuletõrje vanem seda korraldust teha ei saa.»

»Ma ei küsi teie arvamist.»

»Kes kustutab mujal osakondades tuulest kantud sädemeist tekkinud tulepesad?»

»Näete ju, et tulekolle on meil otse nina ees. See tuleb esmajoones likvideerida. Kurat võtaks neid targutusi.»

»Ma teen korralduse, härra Ülla-Riinart, aga teie vastutate.»

»Vastutan niikuinii kõige eest, mis siin sünnib — ka teie elu eest.»

Õelnud autojuhile, et see sõidaks kohe preili Riisalule järele, ruttas Ülla-Riinart plahvatuspaigal askeldavate meeste juurde. Tingitud ta talupoja vere pärimusist, ta ei saanud jääda káske jagavaks pealtvaatajaks, vaid rühkis ka ise tegeliku eestöotajana esirinda. Ta oli kaasas, kui ukseid maha murti ja minimaksid tühjendati ning veejoad suunati põlevale tselluloosivirnale. Oli tõsiselt karta, et tõusvas tuules katusel tantsivad

sädemed süütavad puupeenendamisosakonna risuhunnikud ja siis oleküll vaid vanajumal ise suutnud hoida tulelevikut kuivmaterjali ladusesse. Kui Paap katuselt laskus, olles veristanud oma käe ühe haagi otsas, ilmestusid kuivatus tulepesa leekides juba raugemismärgid. Just haava sidumise ajal pidi niikuinii ärritatud Ülla-Riinartile ette sattuma katlamaja abimeister.

»Kus te silmad olid?» käratas ta.

»Härra direktor, härra . . .», halises õnnetuse masendusest niigi murtud mees. »Kõik oli korras . . . ma läksin vaid silmapilguks valvemeeskonna ruumi ja siis see juhtus . . .»

»Ärge te mul siin keerutage!» vihastus Paap.

»Härra direktor, kütsime kivisõega, sest põlevkivi lõppes.»

»Muidugi. Teie mängisite kaarte. Mehed toppisid ahjud kulmuni täis, jõid viina peale ja heitsid puhkama.»

»Kõik võivad tõendada, et ma kaarte ei mänginud. Meeste eest ei tea ma küll pead panti panna . . .»

»Selge. Mehi pole ju enam. Nad on sealsamas kusagil üleval, kus katelgi.» Ülla-Riinart viipas käega taeva suunas. »Nüüd tehke, et te siit minema saate. Küllap Saksa erikohus teie edaspidise saatuse juba lahendab.»

»Härra direktor, ma ei ole süüdi . . . Jumal ise teab seda . . .»

»Kaduge mu silmist!»

Meister taandus kohkununa. Paap Ülla-Riinart hingeldas. Kogu viimaste sekeldusrikaste aegade korjunud vimm ihkas temas raevutsevat väljapääsu.

Inimeste närusus, omakasupüüdlikkus, keelepeks, ahnus ja kadedus, mis rahuaja kullatud raamis ei pääsenud mõjule, avaldusid nüüd sõjaajal seda teravamalt. Need roomasid nagu tõugud, putukad ja mardikad mõne vana tuulehoost raputatud maja igast urust nähtavale. Ülla-Riinart oli jutuajamisel Markus Kleiniga viimasele selgesõnaliselt ütelnud, et ta tunneb end väsinuna kõigist neist lõpmatuist okupatsioonivõimude korraldusist ja korralduste parandamise korraldusist, statistikast ja komisjonidest. Ta oli ju üle elanud paberitesse uppunud sovjeti plaanimajanduse pingerikkamad päevad, oli eluga riskeerinud evakueerimisperioodil, kui laskis väärtuslike masinate asemel vana rauda Venemaale veerevaise vaguneisse pakkida. Ta oli linna vallutamise võitluste ajal rohkem kartnud vabriku saatuse kui oma elu eest. Kõigi rumalate vahelesegamiste kiuste oli ta tehased lühikese ajaga käima rakendanud, toetatuna vaid oma mõistusest, sisemisest jõust ja murdmatust tahtest. Nüüd, mil suured raskused olid seljataga, hakkas ta siit ja sealt kuulma urgitsusist, intriigist ja isegi kandidaatidest, kes pidavat Vestfaalist saabuma siinsete ette-

võtete juhtimise vaimu ajakohastama. Paap Ülla-Riinart polnud aga kergelt alla vanduv mees. Ta tundis ja teadis, kuidas kohelda neid kuuenda järgu väikevalitsejaid.

Ülla-Riinart oli teel peakontorisse, kui kohtus jooksupalu tuleva Inge Riisaluga.

»Te olete lasknud mind kutsuda?» hingeldas neiu.

Paap muheles. Muidugi ta laskis Inge Riisalu enne tööaega välja kutsuda, kuid milleks? Ta oli teinud seda impulsiivselt, vaistlikult tundes, et ta vajab praegu enese läheduses inimest, kellel on ta täielik usaldus.

»Jumal hoitku, te olete ju oma käe purustanud», ütles neiu, astudes sammu lähemale.

»Väike haav. Olge nüüd kena ja koostage telegrammid ja kokkuvõtte sündinust kõigile neile asutustele, kes seda vajavad. Paremini tähtis tuus nimekirja rohkem võtta kui vähem.»

Heitnud mehele kergelt imestava, küsiva pilgu, Inge Riisalu pöördus. Tavaline töökorraldus ei suutnud nagu küllalt põhjendada erakorralist varahommikust väljakutset. Inge eemaldus järsul, küllaldaselt ta üldist hoiakut ja ka enesekindlust iseloomustaval sammul. Paabule meenus toogi Inge, kes tema kaasabil ümberasumiselt kodumaale pääsnuna teda otse raudteejaamast tervitama ruttas. Varjamatud rõõmu ja meeleliigutuse pisarad olid tollal veerenud Inge palgeile. Selleks, et Inget koduvainule tuua, oli Paap pidanud valetama ja pabereid ümber tegema, ristides teda vabrikule asendamatuks tehniliseks kalkulaatoriks. Tollal oleks Paap vajanud vaid kätt kutseks tõsta ja nad oleksid tormanud teineteise embusse. Ta oli aga nii tulvil tööst ja materiaalsusest, et ootamatud tunde- puhangud tekitasid temas kohmetust.

Õhtupoolikul, olles kogu posti ja ka Inge koostatud plahvatuse aruanded alla kirjutanud, jäi Ülla-Riinart veel oma kabinetti, et aastate eest ühe eksperdi poolt tselluloosi ja paberitehastele koostatud jõumajaduse ümberkorraldamise kava sirvida. Kava, mis oleks normaalseis oludes vanemiseni jäänud laualaekasse, osutus eelolevale vabriku taasehitamisele kõigiti sobivaks. Vabrik on ju nagu fooniks, et vajab teatud perioodide järel tuld ja hävitust, et siis endisest säravamana ellu ärgata. Keset seda tööd teatati talle kahest jutule soovivast ametnikust. Mehed olid mõlemad riigipolitsei ohvitseri mundrites ja astusid kabinetti sirgelt ja tähtsusest tulvil sammul. Ülla-Riinartile polnud sellises külaskäigus midagi uut. Ta oli sääraseid range hoiakuga mehi juba sadasid vastu võtnud ja kaasa elanud, kuidas neist osa kestmal jutuaajamisel soojaks ning inimlikukski muutus. Seekordsed külalised kostsid Ülla-Riinarti istet pakkuvale väljendusele nagu muuseas tänades ja nimetasid ükskõikselt oma nimed.

»Te vabandate, et ma ei saa teile kätt ulatada», pöördus Ülla-Riinart peremeheliku üleolekuga, kuid siiski küllaldase lahkusega võõraste poole. »Kahjuks just mu parem käsi sai tulekahju likvideerimisel vigastada.» Et mehed veelgi ei asunud asja juurde, pöördus Ülla-Riinart taas nende poole:

»Ja teie soov?»

»Ma olen kohustatud teile okupatsioonivõimude juhi nimel teatavaks tegema, et te olete ametist vallandatud.»

Nagu igat inimest rabava üllatuse või ehmatuse puhul läbistas Ülla-Riinartitki kuum joom, mis leidis endale tulipunkti erilises närvilises surves seedimiselundeile. Hetk hiljem aga tõusid temas viha ja vimm. Mehi ainiti silmitsedes lausus ta:

»On teil selliseks ülesastumiseks kirjalikud volitused?»

»Meie mundrid on meie volitused.»

»On teil mulle põhjusi teatada?»

»Need saate hiljem teada.»

»Ma arvan, et mul on õigus seda sündmust ametasutusele, kellele allun, teatavaks teha.»

»Olge lahked. Teil on kümme minutit vabrikust lahkumiseks aega.»

Ülla-Riinart telefoneeris, kutsus siis pearaamatupidaja, tegi talle sindu teatavaks ja sõnas see järel tikksirgelt seisvaile ning ootavaile politseiametnikele:

»Tohin ma siis koju minna, või on teil mulle aadressi osas muid korraldusi?»

»Te võite minna, kuhu teile meeldib.»

Saadetud neist kahest sammus Ülla-Riinart peakontori ukseni ja talle tundus, nagu oleksid töö lõpu puhul garderoobi kogunenud alluvad ta lahkumist just seekord eriliselt küsivate pilkudega jälginud, kuigi need ei teadnud sündinust vähimatki. Kui uks Paabu selja taga raskelt kinni vajus, tundis ta nagu mingist koormast vabanemist. Politseiametnike üllatuslik teadaanne polnud teda vähimalgi määral ehmatanud, küll aga tekitanud temas viha ja osalt ka pahameelt enese vastu, et ta polnud omanud sidemeid selle seljataguse löögi õigeaegseks paljastamiseks. Mingi saatuslik arusaamatus, saatanlik intriig või üsna labane lavastus võõraverelisest üle-pea-kasvavast mehest lahtisaamiseks pidi peituma kulisside taga. Vaist aga ütles Ülla-Riinartile, et see peatükk ta elus on lõpetatud. Ent Paabule oli ka ühtlasi selge, et ükskõik mis ka ei peituks selle võimnäitamise taga, oli see toores, valimatute vahenditega teostatud samm ja ühtlasi näitas, et maa isandad ei tunne ega respekti hea mängu reegleid. See oli tuntud ülbe põhimõtte mugav rakendamine — neeger

on oma töö teinud, neeger võib minna. Paap tundis üliõpilaspõlve-aegset kihku vastasega mõõku ristatada, kuid talle oli ka ühtlasi selge, et vastane pool varjab end mingi dekoreeritud eesriide taha ja ei anna end ligi.

Kutsunud enesele paar sõpra külla, otsustas Ülla-Riinart õhtu veeta kaardimänguga ja kannatlikult sündmuste edaspidist arengut ära oodata. Talle meenusid viimased jutuajamised teadmatuses viibiva isa ja oma tundi ootava Epp von Clementhuseniga. Viimane oli talle uut maailma-korda iseloomustades öelnud: sina ei ole midagi, riik on kõik, ei seisa mitte ainult teoorias, vaid on ka praktikas täht-tähtelt rakendatud. Isa lause:

»Segastel ja rahututel aegadel jäta esilekippumine kergetele meestele, kes niikuinii ujuvad pealvee, kuid kaovad ka suurveega,» püsis tal jätkuvalt meeles, samuti kui viimane kõnelus Markus Kleinigagi. Ta oli tol korral teinud teatavaks oma soovi kestvalt intriigitsevat Johannes Rööpi pikemaks ajaks puhkusele saata, millele too külm-asjalik finantsmees oli kostnud:

»Oodake veel üks kuu, tuleb südasuvi. Tal siis nagu sobivam minna.» Oli too mees teadlik ja ehk niiditõmbajagi kogu selles Ülla-Riinarti vastu telgi taga ettevõetud sõjakäigus? Ta ei osanud sellele küsimusele kunagi anda täpset ja tabavat vastust. Küll aga selgus, et võimud olid lootnud selle lavastusega tööliiskonna keskel endale suuremat poolehoidu saavutada. Nii vähe nad tundsid väikest meest vabrikust. See ei usu kunagi kõnepuldi mehi, vaid ihkab õiglast, väarikat peremeest, mõistlikke palgatingimusi ja eelkõige — kodurahu.

Vääramatust looduseeasusest sunnitud sammub elu ikka edasi, ka siis, kui ta parimad lapsed ohverdatakse. Tehastele määrati uueks hool-dajaks keegi Böömist tulnud kätisejuht ja peainseneri kohustused sai ajutiselt enesele Johannes Rööp. Kavakohaselt läbiviidud juurd-luse lõpp-tulemusena kiideti Ülla-Riinarti ennastalgavat andumust vabrikule. Süüdistused persoali hnuvide vastu eksimises ja omakasus kadusid päeva-korralt. Ka poliitiline süüdistus mitteajakohase maailmavaate osas lõpe-tati. Nii lavastajaile eneseile kui ka publikule oli selge, et lavastus tuli lugeda äpardunuks, sest täpsem uurimine näitas, et peategelasel puudusid need üldinimlikud saherdajalikud ja omakasupüüdlilikud jooned, mis osava režissööri käes annaksid hiilgava dekoratiivse aluse skandaaliks. Valurahaks tehtud pakkumised, kas asuda keskvalitsusse juhtivaks amet-nikuks või ühte teise vabrikusse direktoriks, hülgas aga Ülla-Riinart. Muidugi ta mõistis, et teise samavõrdse koha vastuvõtmisega ta avalik-kuses teeks võimudele väarika vastulöögi ja rehabiliteeriks end täielikult. Samal ajal aga tundis ta tugevamini kui kunagi varem, et maa igatseb

ta järele. Teda kutsus nende suguvõsa suurtalu, mida praegu rentniku ükskõikne käsi ja jahe mõistus majandasid.

Lahkumisärevuses oli ta unustanud kontoris oma plaanide mapi. Kell näitas napilt viis. Kindlasti oli Inge Riisalu praegu kontoris, et järgmiseks päevaks pabereid korraldada. Paluda teda unustatud dokumentide mappi tuua? Paabu käsi tõusis, lähenes telefoni kuuldetorule. Ei. Käsi laskus lauale. See külaskäik tähendaks talle taas ühte ulatuslikku otsustamist. Ta muutus tigatedalt tõrksaks. Kui too väljaspool asuv, ajast enesest sigitatud mingi vääramata võim võib kimbutada teda nagu tuul putukat, eks siis aeg ise lahendagu sellegi — ta viimase südagemure.

*

*

*

Ütsik täht.

Ütsik täht ku essnü ütõ
pilvemõtsan vilgatas.
Nigu lats, kis vallatudõ
nuka takast kilgatas.

Mina olõ sinnu kaenu
hämäriku taiva all.
Kurjast ilmast ära paenu,
kos ma esi essja tall.

Lõplik surm.

Ei miski muu kui surm, mis lõplik,
saa vabastada umbekasvand süüst.
Ei piisa jumalast, kes leebelt osavõtlik,
ei kotirõivaist seljas, tuhksest rüüst.

Ma kõnnin katusviilu hukutaval triibul.
Veel samm, siis üle kuristiku kulgeb traat.
Vist südameatakk. Mul pole ühtki tiiba,
ma murdnund liikmeis vaevlev, riivan maad.

Ei loosklemist ees tulest ristit poiste,
ei vaagimist, kas hääd või kurakätt,
sääl tasuks kõigi rännakute maiste
mind ootab surma kloroformne rätt.

Väikseid portreesid.

1.

Kirjanik-caballero

Oli vahest õnneks nii mitmegi naise südamerahule, et R. J. Cunyngham-Graham, see ehtis kirjanik-caballero, ei juhtunud kõndima risti üle nende elutee enne kui nad juba olid jõudnud maha matta omad romantilised unistused rändavaist rüütleist ja tulena hõõguvast armastusest.

R. J. Cunyngham-Graham oli šoti aadlimehe ja hispaania ema poeg, ja see veresegu oli osutunud eriti soodsaks. Kohtudes temaga esmakordselt Londoni P.E.N. klubis, oli ta juba üle seitsmekümne, kandis aga oma aastaid kergelt ja vaevata. Ta oli pikkuselt üle keskmise, sirgeseljaline, püstrühiline, — nägi kohe, et mees oli harjunud istuma sadulas, ratsutades läbi Lõuna-Ameerika pampas-lagendikkude. Ta pea oli suur ja õilsajooneline, — juuksed tugevad, hõbehallid, — pilgus veel nooruse kadumata tulusus. Tundus, nagu oleks tema olemuses õnnelikult ühtinud vanemate väga erinev pärandus: isa šoti vere kaugenägija vaistud ja ema kobaravere lõõm.

Kandsin noil ajal õhtuti alati juustes suurt kilpkonnaluust hispaania kammi.

Cunyngham-Graham märkas seda kohe.

»Te meenutate hispaanlannat», ta ütles. »Kas on Teie perekonnas vahest hispaania verd?»

Seletasin, et kahjuks ei olnud asi nõnda. Noorim mu isasisa vendadest, vanalell Constantin, oli küll omal ajal röövinud hispaanlanna, Donna Josefa Luise Ramona de la Santa Trinidad de Roya y Morales', või lühemalt öeldud »tädi Pepa», ja viinud ta altari ette vanemate vastupanust hoolimata, aga see ei piisanud ju veel seletama minu igatsust hispaania šallide ja kammide järele.

»Ükskõik», ta väitis. »Olete hispaania ja põhjamaise tõu segakuju, ja sellega heal!»

Olin sama nendingu kuulnud juba nii mitmel korral, et see harilikult minule enam ei mõjunud. Aga Cunyngham-Grahami huultelt oli see minule väärtuslikum kõigist viisakusist, kuna oma »hispaanialikkuse» kaudu pääsesin nagu temale lähemale.

Jõudis mööduda paargi aastat, enne kui jälle kohtasin oma kirjanik-*caballerot*. Ja see juhtus tulisema taeva ja rõhtsemate päikesekiirte all kui seda on Albioni udust varjatud päike.

Olime meiegi omakorda põgenenud talvekuudeks Londoni udu eest Vahemere lõunarannikule ja elasime alul Tangeris hotellis Villa de France, kui ühel päeval nägin Cunyngham-Grahami ilmuvat meie marokolikku talveaeda palmide alla. Mõistsin kohe, et ta kogu oma olemuselt sobis võrdlematult paremini siia, — ei puudunud midagi muud kui pruun *burnus*, ja maroko šeik oleks elavana seisnud meie ees.

Cunyngham-Grahamile siiski ei meeldinud pika peale rahvusvaheline ja liialt taltsas Tanger, vaid ta oli teel metsikumasse Lõuna-Marokosse. Küsisin, millist oma raamatuist ta soovitaks mulle lugemiseks.

Ta vastas üpris vähenõudlikult:

»Kõige pealt tahaksin, et Ta tutvuks mu hea sõbra W. W. Hudsoni teostega. Ta ei ole vast veelgi saavutanud seda seisukohta üldises teadvuses, mida ta vääriks. Ja siiski oli ta luuletaja Looja armust ja muide samasugune maailmarändur ja hulkurhing nagu mina isegi. — Kui lubate, siis saadan Teile mõne neist.»

Ma ei ole kunagi seejärel enam näinud oma kirjanik-*caballerot*. Arvatavasti on tema romantiline hing juba ammu kutsutud tagasi oma šoti ja hispaania esiisade juurde.

Aga minu raamatukogus on ikka veel kaks teost, — W. W. Hudsoni *Green Mansions* ja R. J. Cumyngham-Grahami väike araabiaaaineline jutt.

2.

E l a v m u u m i a.

Inglise parlamendi — maailma kõigi parlamentide ema — esimehe, *Speaker*’i õhtupidu. Akendest paistab tuhandeid tulesid peegeldav, voolav Thames. Kõnnime saalist saali, — ülem — ja alamkoja liikmeid, diplomaate, õhturiietuses naisi ... *The usual crowd* ...

Äkki peatuvad mu silmad kui võlutuina, — kas näen nägemusi? ...

Nurgas seisab kõrgekasvuline naine, kelle keha katab kõigis vikerkaare seitsmes värvis helkiv brokaad. Seelik kitseneb luupekse kohal, ta mässab keha ümber kui . . . otsin sõna . . . kui surilina. Nii, just nii, — nagu surilina. Nüüd näen ka näo, see on puudrist valge, surmkahvatu, vaid põskedel põlevad kunstlikud purpurilaigud. Mu silmad hämarduvad hetkeks, — kes too on? Ons ta tõusnud aastatuhandete tagant oma sarkofaagist vaaraode püramiidihaudadest aineti vahtima meie nüüdse maailma tühisust ja kaduvust? Kas naeravad pilkavalt nood ilmetud, koobastesse vajunud silmad? Kas kuulevad ta kõrval seda, mida meie kesk oma möllu ja rabelemist ei kuule, — uue maailmasõja randsammude rasket tüminat . . .?

Äkki ärkasin oma unistustest, — olin Inglise parlamendi esimehe külaline. Keegi lähenes mulle. Mõistsin ta sõnadest, et Elav Muumia tahtis minuga tuttavaks saada. *All right!* Sündigu nii!

3.

L a d y K u l d k i i l.

Mõtteis nimetasin teda alati Lady Kuldkiiiks, kuigi tal küll oli oma kõlav aadlinimi, kuna juba tema äi oli tõstetud inglise aadliku ausse. Kas tuli see sellest, et esmakordselt nägin teda kuldkoelises pidukleidis või kogu tema kehalise ja hingelise olemuse õhulikust kerguselt, — esimene pilt jäi püsivaks. Võib ka olla, et ta just oma mehe, koguka, raske-laugudega, kollakajumelise pankiiri, kelle soontes voolas idamaine veri, ja nelja täiskasvanud lapse kõrval mõjus nii ilmutuslikult noorena. Lööksõnaks oli nimetada teda »maailma kaheksandaks imeks».

Ta kuulus nende Londoni seltskonna naiste hulka, kelle nimi on alati esil. Tema lapselikult ovaalsed, ilusad õrnalõualised näojooned mustade, ümarguste silmadega vaatasid vastu peaaegu iga piltidega nädalalehe veergudelt, — ükskõik, kas juhtus tal olema üll hoovikleit või nädalalõpu spordi-jumper.

Kuna Lady Kuldkiiil elas oma eraelu, seda ma tõesti ei tea. Sõitnud välismaile, Prantsusmaale või Itaalia Rivierale, jälgisid temale kohe karjana päevapiltnikud, ja rahvusvahelistes pildilehtedes kubises uusi pilte, nagu: »Lady Kuldkiiil Cannes' is tennist mängimas, Lady Kuldkiiil hertsoginna B. aiapeol» — ja nii edasi lõpmatuseni.

Tal oli oma eriline viis naerda, — väike lapselik kiremine, mis oli tema eraomandus. Esimesel pilgul oleks arvanud Lady Kuldkiiili tundvat end

kodusena vaid meeste seltskonnas, nii põhjalikult igavesti naiselik oli kogu tema olemus. Ta kuulus seevastu siiski nende naiste hulka, kelle armastuse-elu voolab täiesti loomulikke radu, kes aga ühtlasi otsivad oma sookaaslasilt just kui kaasmängu oma isiksusele. On iludusi, kes ei või kannatada teisi naisi, vaid aimavad neis kohe võistlejat. Lady Kuldkiiil aga mõistis, või oli küllalt ilus mõistma, et teise naise juuresolek, eriti vastandliku ilutüübi esindaja, ainult tõstis esile tema oma erilaadi.

Tema *ladies' lunch' id* olid seetõttu sageli kui ilusate naiste näitused, kus tema siiski kunagi ei tarvitsenud karta allajäämist, vaid hiilgas oma erivalgusega. Kuigi toidud ja veinid olid valituimad, mida võib kujutleda, ta ise ei puudutanud pea midagi. Kunagi ta ei maitsenud veini, ning praetud leib, apelsiinimahl, värske salat, killuke põldpüüd ja taldriku täis puuvilja oli kõik, mida ta enesele lubas. See kuulus tema vankumatu iluravi hulka, mis omaltpoolt oli jälle lahutamatu osa ta elust.

Ma ei usu, et tal mehe elades oli armukesi. Leseks jäädes jatkas ta oma elu endisel kombel, — öeldi, ta ei tahtvat uut abielu sõlmida, et perekonna varandus ei poolituks. Kord külastades Lady Kuldkiiili tema lesepõlves, näitas ta väga tuntud lenduri pilte, aga peitis ühe neist kiirelt teiste alla. See kukkus siiski kogemata põrandale, ja jõudsin näha kaksik-pildi: Lady Kuldkiiil, temagi täies lendurivarustuses, seismas kuulsa lenduri kõrval, valmis tõusma kõrgustesse. Lend oli kahtlemata tema algelement, — muidu poleks ta ju olnudki Lady Kuldkiiil!

4.

Piiskopi palees.

Esimest korda elus — ja tõenäoliselt ka viimast korda — elasin piiskoliku katuse all, esinedes Gloucesteri linnas. Piiskopi palee, mida lühidalt kutsuti vaid »The Palace», oli suur, avar, kahekordne ehtis ja nii lähedal, toomkirikule, et selle valdav kellatorn varjutas aknaid. Minu magamistuba oli teisel korral, ja kogu öö kuulatasin, kuidas kell võimsalt lüües tagus öö tunde minu kuulmekelmedele, iga veerandtunni tagant.

Alumisele korrale saabunult kohtasin Dr. Headlam'i, Gloucesteri piiskopi juba täies tööhoos. Ta kõndis põrandal edasi-tagasi ja dikteeris või andis muidu juhtnööre vanale, mustarüülistele, valgelinikulisele nunnale, kes virgalt kirjutas tema etteütuse järgi. Piiskop Headlam, — möödamminnes kaunis sobiv nimi piiskopile, kelle ülesannetesse kuulub juhtida oma karja, — Headlam — juht-lammas, — oli keskealine mees, kõhn

ja tugev, — mõne aasta eest leseks jäänud, kogu olemuselt pigem sportlast kui vaimulikku meenutav.

Piiskop katkestas kõndimise tervituseks ja mina ütlesin talle midagi aimamata:

»Juhtusin ülalt tulles kõndima läbi Teie pildigallerii, — ja nägin seinal Vene tsaari Peeter Suure näopildi.»

Piiskop Headlami kõhnale, tarmukale näole valgus omapärane, mõistatuslik ilme.

»Või nägite seda? Nii, nii, — tsaar Peeter on ju omal ajal olnud ka Eesti isevalitseja. Muide, — teate vist, et ta Hollandis käies külastas ka Inglismaad?»

Piiskopi lahkudes istusin vana anglikaani-nunna juurde, kes pani hetkeks töö kõrvale ja vaatles mind targalt naeratades.

»Mida Te õige kirjutate», küsisin.

»Kirjutan Headlami perekonnalugu», ta ütles, »nende perekonnadokumentide ja pärandusteadete põhjal. Nagu kuulsite, dikteerib piiskop ise, kui tal juhtub aega olema.»

»Kas on Headlamid puht anglosaksi soost?» küsisin.

»Omaviisi küll. Ainult ühe erandiga.»

»Või nii? Missugust võõrast verd neis siis on?»

»Headlamides voolab tsaar Peeter Suure verd», vastas anglikaani-nunn vankumatu rahuga. »Tsaar Peetril oli Inglismaal käies suhe kellegi inglise naisega. Piiskop Headlam põlvneb otse alanevas joones neist kahest.»

»Ja ta teab seda ise?»

»Muidugi, — ta on koguni väga uhke sellele.»

Nägin selgest selgemini oma ees tsaar Peeter Suure näojooned, millistes ühtus Ida salapärasus ja julmus ning Lääne tarm. Just kui oleks jälle avanenud uus uks elu lõppematuis keerdkäikudes.

Väljavõtteid ilmumisel olevast teosest »Löytöretkillä Lontoossa» — »Leiuretkedel Londonis»).

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud

Virve Kallas.

Viimne valss.

Aiaradadel pungi vast pakatab toom,
saalis mandlipuud õites ja roosiaroom
kuumkiirgavat vürtsitab õhku.
Siin rõõmude tuhat vahtsäravat tehku
on täna kui pühitset voorus.
Ei küsita muust selles hurmavas voolus,
kus pidutseb eakus ja noorus.

Sagib frakke küll saalis, küll baaris, fuajees.
Lendleb neidiseid tüllis ja daame muarees.
Neist mõnel on juustesse seat orhidee,
korraaks läigahtab diskreedilt vana koljee.
Parfüümid Lakvin ja tualett Molyneaux
istub suurtiitel see, kõrval ekstsellents too.
Kuue nõõpaugus nelk, sõrmis peenim glasse.
Käesuudlusi jagab galant atašee.

Aegajalt siin plahvatab naerurakett,
seal poloneesituuridest raksub parkett,
keerleb lendlev masurka, foksi lärmakas rüht —
välgub priske madami higist pärlendav piht.
Eks "carpe diem!" täna temagi siht!

Ent mandli vastpuhkenud õilmete all
kaks inimest maailma kui unustand —
nii kaunis on noormees, veel kaunim on neid,
lomb kirgas ja helluv seob südameid neid.
Kuis noorusest pakatab siin iga poor!
Kuidas säravad silmad! — Önn on veel nii noor.

2.

Möödas kesköö. Pidu varsti ju lõpule veab —
käiguks jalgu nii mõnigi kramplikult seab,
kui elavaks äkki saab saali portaal:
kõigi pilkude fookuseks — tundmatu daam.

"Kes ta on?" sosin ärev käib, "tulnud on kust
see leekivais pitsides nimetu büst?"
Saatjaks ainsaks kel lehvik, fooniks peaukse raam —
meeli piitsutab, vintsutab mälu see daam.
"Maneerid nii peened ja hoiak galant —
kuis veetlev ta puusade paine!"
Monoklit seab silma üks nooruke frant:
"Poeemiks see paras on aine!"
Hõõrub kukalt auväärus, ei silmi saa mant:
"See kaunidus tõest ebamaine!"

Noor kaunitar kihkvel kui vapsikust pistet:
"Kui daam nii mondään, eks siis pakkuge istet!"
"Ah daam?!" põlgus huulte veab purpurset painet
— ent selleks tal puudub küll vajalik raam.
Miks kuluta asjata sõna head mainet."
"Võiks öelda see mõni poolilma kimäär —
sest daamil nii ilmuda ükski on väär.
Ei kriitikat vääri see aine!"

Need pisted ei summuta vaimustuslainet,
ehk daamil küll mitmel on paisunud sapp.
Veel rahutult pöörleb nii mõnigi frakk,
läbisorit kui eliit ja "Gotha almanakk" —
Kes on see, ah kes? — võluv kesköine lumm,
pilk igale viipele, kutsele tumm,
alabaster kel nahk, juustepärg — mustim öö,
kuristikku kaks — silmad tummkauged,
käsivarred — ah kuulsaima meistri kui töö —
igavikke mis kätkeb neis rauged!

3.

Kas kuulete kõlamas viimane valss!
Kuidas hurmab ja sütitab meeli too tants!
Nüüd — daamide valik. See ainuke šanss
on valluta seni veel murdmata kants.

Õhus siidide sahin ja lõhnade lend —
suurrünnakuks igaüks valmistab end.
Kuid valmidusõhinas mõru vaid tilk:
kui uksele kleebit on härrade pilk.
"Mis võlu küll säärasel — tont seä teab!"
mõni naine end trotslikult istuma seab,
mõni nahku taas pahuralt õlule veab —
üks kõigil tusk: süda tundmatut neab.

Kus õite all äsja veel hurmunud paar,
naer kustub — käe ulatab tundmatu daam.
— Jääb kuldseile ripsmeile värisev nutt —
peig võõrale järgneb, kui kihutaks rutt...

4.

Eest, mu daamid ja härrad! üks hull frakisiil
nagu tuuleil mööda teist tuiskab!
Ta ümber mürkkollaste pitside vaht
sammkumina õhku teelt paiskab.
Ning viiul kui arutu nutab ja hõiskab
ja klaverirahet parketile paiskab
orkester ses hullunud rütmide hoos
kui elule — surmale oleks siin loos.

Ümber piidlemas publiku rahutu laht,
silmad seiravad tantsuhoos tormlevat kaht —
kui painjalik uni, kui viirastus ööst
parketil käib edasi meeletu sööst!

Hetkeks naeratus liugleb daami tantsival suul —
on kahvatuks tõmbunud nooruke huul.
Miks tunne, kui pillutaks kõrbetuul
vastpakatand pungi veel õitseval puul?

"Mis hoovus mind raputab külm ja kord kuum?
Leeksädemeid pillutaks kui kogu ruum.
Ah, hinge kuis matab see lämmatav õhk —
peas vasardab hullunud vere ränk rõhk!
— Jäist hoovust mis hingub sest avatud suust?
Kuis külmad ta sõrmed kui oleksid luust —
ja silmad? — neid polegi! Mustab vaid auk!
Mis lumm see nii kole? — daam õudsem kui rauk..."

Üks karjatus äkitselt põrandal kaikus —
või oli see naer, mis nii üdisse löikus?
Jääb õhku vaid rippuma värisev hääl...
Järsk vaikus. "Ah, viiulil katkes üks keel!"

— Kuid ei, kuhu kadus too naine siis seal,
nagu pühkinud oleks ta tõmbuse neel?!
Uksel kollane leek nagu helendaks veel —
sinna tormleb ja tungleb nüüd kõikide meel...
"Ah, pidage!" — midagi mustendab eel!
— Noormehe laip lamab põigiti teel.

Oskar Kallise elust ja loomingust.

Kõneldes rahvusromantismist eesti kunstis käsitletakse selle kunsti-voolu viljelejaist peamiselt ainult Kristjan Raua ja Ants Laikmaa ateljeekooli esimese perioodi (1903—1907) õpilaste Nikolai Triigi ja Aleksander Uuritsa rahvusromantilise stiilivoolu alla kuuluvat loomingu osa. Tegelikult aga saavutas rahvusromantism, mille tunnuseks on ainekultuuri alal pöördumine oma rahva muinasaega, selle mütoloogia elustamine ja vormis topograafilis-dekoratiivne suund stilisatsiooni, arhaisatsiooni ning rahvakunstist laenatud ornamentiliste motiivide rakendamisega oma kõrgpunktiks Eestis Laikmaa ateljeekooli teisel perioodil (1913—1919). Selleks ajaks oli otsene side Vene kunstikeskustega juba katkenud ja rahvusromantikum suunanud oma pilgud põhja poole, eeskätt Soome. Huvitavaim ning keskseim isiksus Laikmaa teise perioodi ateljeekoolist lähtunud noortest on kahtlemata noorena kunstiparnassilt lahkunud *Oskar Kallis*, kelle surmast möödus käesoleva aasta algul 25 aastat.

Oskar Kallis ehk Kalli Oskar, nagu ta end ise nimetas, on huvitav mitte ainult kunstnikuna, vaid ka oma ajastu tüübilise esindajana. Sündinud on ta 23. nov. 1892 Tallinnas töölisperekonna esimese lapsena, kellele järgnesid kaks õde ja vend. Kunstniku isa suri laste väikesed olles kopsutuberkuloosi ja sama teed järgnes hiljem ka üks tütardest. Seega olid perekonnas olemas teatud pärvuslikud eeldused tuberkuloosiks. Vanim poeg oligi nõrkade kopsudega ja äärmiselt nõrga tervisega juba maast-madalast peale.

Väikese Oskari huvi joonistamise vastu avaldub juba varases lapseas. Koolis on see tema lemmikaineks, kus tal muidu nii keskpäraste võimetega õpilasena on raskusi õpetajaid uskuma panna oma joonistuste autoriõiguses. Juba koolis käies tekib Kallisel mõte õppida maalikunsti ja see soov ei annagi enne rahu, kuni leiab täitmist. See oli 1907.a., kui Oskar Kallis läheb Laikmaa juurde, et õhtuti koolitöö kõrval tutvuda maalikunsti saladustega. Eestis ei olnud tollal veel ühtegi kunstikooli. Laikmaa ateljeekool oli ainus, kus said õpetust mitmed noored kunstihuvilised. Ent lühike oli noore Kallise rõõm. Vaevalt nädal peale tema ateljeekooli astumist pidi meister põgenema kodumaalt ning alustama rahutut poliitilise pagulase põlve. Nüüd ei jäänud noorel õpihimulisel poisil muud üle, kui tuli hakata täiesti omal jõul töötama. Hoopis raskemaks kujunes veel igapäevase leiva küsimus. Peale Tallinna linnakooli lõpetamist (1910.a.)

tuleb tal enese ülalpidamiseks ja ema toetamiseks tööle asuda. Päevase töö kõrval harjutab ta õhtuti usinasti joonistamist. Ja kui 1912.a. avatakse Tallinna Eesti Kunstiseltsi joonistamiskursused, on Kallis sellest üks esimesi osavõtjaid. Kuid hoolimata suurtest lootustest ja õpiinnust ei avane seal noorele kunstiõpilasele töötatud maa. Joonistuskursuste õpetajateks on vananenud kooli ja õpetusmeetoditega jõud, kelle juhtimisel noored anded ei pääse arenema. Et sealne õppetegevus Kallist sugugi ei rahuldanud, ilmneb kõigepealt asjaolust, et ta kohe Laikmaa kodumaale tagasituleku järel koos oma lähemate sõpradega, nagu Aleksander Krims-Radava, Alfred Tuul, Aleksander Mülber ja Alfred Vaga, siirdub meistri uuestiavatud ateljeekooli, kuhu jääb oma haigestumiseni 1917.a. sügisel (kunstniku õelt, pr.H. Kütt'ilt saadud andmeil). Oma arengu tulemustest joonistuskursustel kirjutab ta ühes üsna varsti peale Laikmaa juurde minekut kirjutatud kirja mustendis 1913.a. kellelegi härra Prik'ile järgmist: »Joonistuskursustel, kus tegeldi kõigi võimalike aladega, see kõige tähtsam — joonistamine — pea täiesti puudus. Nii nagu »kursustel» joonistama õpetati, võib kümme aastat õppida ega siiski veel õieti ei oska. Kõik see joonistamine seal oli pimedas kobamine. Jumala ette, tundsin enese just kui kammitises olema. Nüüd olen küll alles 5 päeva käinud (s.t. Laikmaa ateljeekoolis), aga hoopis teine elu, saan vähemalt aru, mida ma teen . . . Ja see kõik tuleb õpetamisest. Tema juures võib ikka õppida õieti joonistama ja maalima».

Nagu eespool tsiteeritud kirjastki nähtub, tundis Kallis Laikmaa kui kunstniku vastu suurt austust ning lugupidamist. Sest peale selle, et viimane oli hea kunstnik ning pedagoog, oli ta ka suur inimene kõigile oma puudustele vaatamata. Tal oli arusaamist ning aru saada tahtmist ka oma õpilaste kunstiliste püüete suhtes.

Aega, millal Kallis töötas Laikmaa ateljees, iseloomustab eesti kunsti-kultuuri seisukohalt jätkuv huvi tõus rahvusliku aineastiku vastu ja püüd luua kujutavale sisule vastav vormikõne. Oma olemuselt see on sajandi alguses tekkinud rahvusromantilise lainetuse jätk, kuid mõjustatud teistest eeskujudest. Nagu algul juba nimetatud, oli Peterburi kunstikeskusena selleks ajaks kaotanud oma külgetõmbejõu ja maad andnud Prantsusmaale ning Soomele. Rahvusromantilise kunsti alal kujuneb teejuhiks Soome ja Laikmaa ateljeekoolist tuleb keskus, kus seda kõige rohkem viljeldi. Seal küpseb ka Kallises vähehaaval soov luua Eestile sama, mille Soomele on andnud Akseli Gallén-Kallala oma »Kalevala» maalidega. Esimese tõuke huvi tärgamiseks »Kalevipoja» muinasmaailma vastu saab aga Kallis 1910.a. »Noor-Eesti» Tallinnas korraldatud kunstinäitusel, kus oli muu hulgas välja pandud ka terve rida eeposele põhinevaid töid, eelkõige Uuritsalt ja Prometilt, Peale selle kantuna ajastule omaseist patriootilisist tundeist, huvist eesti mütoloogia vastu ning kannustatuina lahetaguseist saavutustest asub ka tema looma töid eesti kangelaseepose motiividel.

»Kalevipoja» maalide loomise ajal loeb ja töötab Kallis vaheldumisi. Oma kangelaste tüübid loob ta aga kahjuks ainult mõttekujutuse põhjal. Sellest on tingitud ka tihtipeale nende nägude ilmetus. Loomisehetked on tema elu ilusaimad, sest eepose arhailine keel, Muinas-esti õnneliku elu-olu kirjeldus ning teost läbiv vabadusetunne saavad seda tulihingelist

noorukit vähemalt neiks hetkiks unustama ümbritseva aja ja sõja painajalikkust. Ent päriuslikult nõrk tervis, rasked majanduslikud olud, ületöötamine ja loomingupinge murravad visalt oma kunstilise mina väljakujunemise ning maksmapaneku eest võitleva Kallise füüsilise vastupidavuse ja ta haigestub 1917.a. sügisel külmetuse tagajärjel kurgutiiskusse. Arstid näevad sellest paranemisvõimalust ainult Lõuna-Venemaa kuivas kliimas. Kuna Kallis oli Tallinnas Peeter Suure Merekindluste Valitsuses joonestajaks, võimaldati talle priir avi Jalta ohvitseride sanatooriumis Krimmis. Ettevalmistused sõiduks algavad. Kunstniku sõbrad müüvad ta töid, et saada haigele reisiraha. Laikmaa lubas tulla oma lemmikõpilasele saatjaks. Kuid vahepeal halveneb Kallise tervis ja pikk teekond osutub juba küsitavaks. Ka liiklemine Vene raudteedel on kujunenud revolutsioonist tingitud segaduste tõttu äärmiselt raskeks. Laikmaa soovitab Kallisel ta tervise huvides tõsiselt loobuda oma reisikavatsustest (H. Laipmani kiri O. Kallisele 2. XII. 1917.a., V.K., õe valduses). Kuid haige Kallis hoiab reisimõttest kinni kui viimasest päästenõõrist. Ja nii alustataksegi teekonda Jaltasse vähe enne jõule. Ligi nädalase teeloleku järele jõutakse pärale. Kallise tervis on reisivintsutustest veelgi halvenenud. Varsti pärast sanatooriumisse jõudmist kaotab ta palaviku tõttu teadvuse ja sureb seal paari päeva pärast peale päralejõudmist hoolimata arstide pingutustest ning enda visast elutahtest kõige õitsevas eas 25-aastasena (H. Laipman »Krimmi ja Kaukasia reisult«, »Uus Päevaleht« 1918, nr. 6).

Aga kuigi too paljutöötav elu nii kiiresti lõppes, oli see olnud seda intensiivsem. Kallis oli kui säraküünal, mis süttis heledalt, oma ümber rahvusliku innustuse sädemeid pildudes, teisigi sütitas ja siis sama ootamatult kustus. Pärandina sellest intensiivsest põlemisest on järelmaailmale säilinud terve hulk teoseid, eelkõige rahvaluule, mütoloogia ja sümbolistlikel motiividel. Oma tugevamaks küljeks pidas Kallis ise kompositsioone »Kalevipojast« (õelt saadud andmed). Sellest siis ka on tingitud nende valdav ülekaal ta loomingus.

Oma loomislaadilt oli Kallis puhtalt inspiratsiooni mõju all töötav kunstnik. Selles ise teadlik olles, võttis ta alati jalutama minnes kaasa bloki ja värvikasti. Enamus ta maastikke ongi otsekohe looduses lõpuni maalitud. Oma poolelijäänud töid ei lõpetanud ta kunagi (kunstniku õelt saadud andmeil).

Sisult ja kujutamisviisilt on Kallise toodang jagatav kahte üksteisest tugevasti erinevasse perioodi. Esimene periood algab 1912 ja kestab 1916.a. lõpuni ning sisaldab kunstniku heleda, värvirõõmsa koloriidiga maale. Teine periood, mis hõlmab ainult ta viimase eluaasta, on kantud nukraist leinameeleoludest ja sisaldab tumeda toonilisi töid. Tehnikaist oli ta lemmikalaks kogu aeg pastellmall.

Avalikkusele esineb Kallis esimest korda 1912/1913.a. vahetusel Tallinna Eesti Kunstiseltsi Kunstikursuste esimesel aruande-näitusel, kus ta kooli harjutustööde kõrval paneb välja ka »Kalevipojale« põhjenevaid töid. Nagu üldiselt teada, leidis nimetatud näitus arvustajate poolt väga jahedat vastuvõttu. Ainult mõni üksik noor leiab tähelepanu ning esiletõstmist, nende hulgas ka Kallis. Eriti hindavalt suhtub viimasesse

kunstnik Jansen, kes oma arvustuses muu hulgas kirjutab: »Kavandid »Kalevipoja« kohta on küll »Noor-Eesti« näituse järelkaja, aga nagu näha, on Kallisel ka iseseisvat kompositsiooniani. Kahju ainult, et see kallis viiul uulitsa moosekantide kätte mängida on antud» («Päevaleht» 1913, nr. 34).

Parim nimetatud näitusel väljapandud maalidest oli pastellmaaling »Kalevipoeg« (pr.Käba valduses Tallinnas), mis kujutab eepose sangarit tugeva, suurekasvulise eesti talupoisina, rietatuna dekoratiivseisse rahvarõivaisse, kõndimas jõe kaldal. See talupoja pitser, mille Kalevipoeg saab noore kunstiõpilase esimestes katsetes, jääb talle lahutamatuks tunnuseks. Kord kujutatakse teda jõulisemana, elavamana, liikuvamana; kord jälle puisemas asendis, vähem iseteadliku ilmega. Asjata otsiksime ühestki Kallise Kalevipoja tüübist viikingi ülimume, kuninga või rahvafutture hiidvägilase tunnuseid. See on vaid talupoja rahva jõuideaali kehastus, talupoeg-ülimum, rahva orjastajate vastu võitleja. Stiililiselt on juba sellel nii varaselgi tööl teatud sugulust Soomes viljeldava laadiga, kuid mitte veel nii palju Gallén-Kallela, kui viimasest lähtunud Pekka Haloneni värvirõõmsa kunstiga. Üldse on viimasel Kallise esimese perioodi loomingus koloriidi osas üsna märgatav mõju. On ilmne, et Kallis juba siis on tundnud mõlema suurmeistri stiili omapära. Oma kerge, jugendliku stilisatsiooni ja topograafilis-dekoratiivse laadiga kuulub see töö ilmselt algavasse rahvusromantilisest kõrgperioodi. Näituse väljapanekuist väärivad veel nimetamist »Kalevipoeg laudu kandmas«, »Kasvatati kindlat kohta« (mõlemad Eesti Kunstimuseumis).

1913.a. juunis teostab noor kunstnik oma ammuse igatsuse ja külastab Helsingit, kus tutvub Soome kaasaegse kunstiga, eriti aga Gallén-Kallela ja Haloneni loominguga viimaste samaaegsel ühisel erinäitusel. Sellel matkal oli Kallise vastuvõtlikule loomusele ta arengu seisukohalt tohutu tähendus. Et saada tükikest »Kalevala« maailma endagi ümber, toob ta sealt kaasa Gallén-Kallela »Kalevala«-maalide reproduktsioonide kogu. Täis loomingu indu saabus ta sealt tagasi. Algab palavikuline töö. Laul laulu järele saab noore romantiku kunstilise nägemuse osaliseks. Ta hellitab endamisi lootust Gallén-Kallela õpilaseks minekuks, kuid majanduslik olukord on vankumatuks takistuseks kavatsuste realiseerimisele. Kuid niigi, eemal ihaldatud meistri ateljeest, kujuneb Kallisest viimase kunsti-credo tõdeja.

Peale rahvaluule ainekute tegeles Kallis maastikumaali ja õige vähesel määral ka portreemaalinguga. Ta tugevamaks küljeks olid lihtsad, realistlikult nähtud suvised, päikesepaistelised maastikupildid: tükike metsa, väike maja niidu serval, metsarada jne. Päike ja päikesevalgus — see on teine tähtsam probleem, mis teda kõige rohkem on huvitanud, eriti ta esimesel loomingu perioodil. Kõik vabad suvised pühapäevad veetis ta looduses maalides (kunstniku emalt saadud andmeil). Sellest tingituna ongi arusaadav, miks ka tema varasemad tööd, hoolimata tehnilistest konarustest ja kunstilisest küpsematusest, tunduvad värsketena.

Märgatavalt suuri edusamme hakkab Kallise areng tegema peale Laikmaa ateljeekooli astumist 1913.a. sügisel. Joonistustest kaob nüüd ebakindlus ja koloriit muutub teadlikumaks, harmoonilisemaks. Sama aasta

detsembris võtab ta osa meistri õpilaste ekskursioonist Moskvasse ja Peterburi. Sellel ekskursioonil Venemaa kunstitsentrumitesse on Kallise arengule hoopis väiksem tähendus kui eelpoolmainitud sõidul Helsingi. Kuid päris jälgi jätmata ei möödunud seegi. Tutvumine vene uusromantikute, eriti Biliibini ja Roerichi töödega on jättnud teatavaid jooni ta teostesse. Nii näiteks võib seletada müstilist joont mõnes ta töös, nagu pastellmaalinguis »Kalevipoeg allilmas« (1915, Eesti Kunstimuuseumi kogus) ja »Kalevipoeg põrgu väravas« (1915, dr. Pedussaare valduses Tallinnas), Roerichi mõjuga. Viimastega võrreldes on aga Gallén-Kallela mõju valdavam. Gallén-Kallelalt ei võta ta omaks mitte ainult selle stiliseeriva, sünteesi taotleva, jugendstiili vormielementidest mõjustatud, kapriisilt lainetava joonte käsitluse, vaid paiguti koguni nimetatud värvigamma. Üheks parimaks näiteks sellest on 1914.a. valminud pastellmaal »Kalevipoeg tiritamme kasvatamas« (A. Rõude kogus Tallinnas). Kirka suvise järveaastiku taustal domineerib tiritamme kasvatava poisikese vallatu eredais rahvarõivais kogu. Stseeni kerget, muretut meeleolu rõhutab kogu maali üleujutav vaevalt märgatavalt virvendav sinitaeva õhk. Selline õhurikkus on omane kõigile ta esimese perioodi tööle. Üksikasjust on sellel maalil äravahetamiseni sarnane Gallén-Kallela »Kalevala« maalidega, näit. »Väinämöise lahkumine« j.t. Kalevipoja juuste taimevääte meenutav käsitlus. Nimetatud maalist peale hakkab Kallise rahvaluuleainelistel töödel esinema maali ärarte kombineeritud eesti rahvakunstist laenatud motiive korduva reana.

Kuigi 1911.a. Eesti Kirjanduse Seltsi poolt »Kalevipoja« 50a. juubeli puhul korraldatud eepose illustreerimise võistlus ei andnud loodetud tulemusi, ei loobunud eesti haritlaskond siiski illustreeritud »Kalevipoja« väljaandmise kavatsusest, vaid jäi ootama uute jõudude juurdekasvu. Et juubelile järgnevatel aastatel oli Kallis rahvaluule-ainelise kunsti viljelejana uue lootustandva tähena esile kerkinud, kelle tööd olid leidnud arvustuse heatahtlikku vastuvõttu, pöördus lugulaulu illustreerimise mõtte uue algatajana Eesti Rahva Muuseum vastava ettepanekuga 1914.a. kevadel Kallise poole, kes selle ettepaneku ka vastu võttis. Eesti vanavara ja rahvakunstiga tutvumise eesmärgil külastas ta varsti peale seda Eesti Rahva Muuseumi kogusid ja hakkas tegema ettevalmistusi eepose illustreerimise ajaks Tartu kolimiseks. Samal põhjusel võtab ta ette samal suvel ka teekonna Saare- ja Hiiumaale, külastab Muhumaad ja Haapsalut (kunstniku õelt saadud andmeil). Selle matka tulemuseks on terve rida õnnestunud maastikke, milledest kaks »Muhu aita« esitavat pilti (üks Tartu Kunstimuuseumi, teine A. Rõude kogus Tallinnas) moodustavad Kallise maastikumaali tipu. Kummalgi pildil on kujutatud maaliliselt nähtuna vana vähe viltuvajunud seintega ait. Pearõhk on neil asetatud koloriidile: pehmed pastelltoonid vaevalt märgatavate üleminekutega vahelduvad üksikute elavamate värvilaikudega. Et need ja muudki selle suve maastikud on valminud otsekohe looduses, ilmneb absoluutses galeriitoonide puudumises ja kõige mitmekesisemas roheline erinüansside rohuses. Kallise nii paljudest välismõjudest puudutatud loomingu seisukohalt on need maastikud ühtlasi ta kõige originaalsemaks loominguosaks. Tõsi küll, teatud sugemeid märkame siin Laikmaa efektitaotlevast pale-

tist, ent seda vaid üsna varjatult. Sama kehtib ka samal sügissuvel loodud portreede kohta.

1914.a. suvel puhkenud maailmasõda tõmbas kriipsu peale »Kalevipoja« illustreerimisele. Et Kallis ikka veel hellitas lootusi oma kavatsuste teosta miseks, näitab järgnevate aastate toodang. Ikka uuesti ja uuesti töötab ta läbi lugulaulu peatükid. Ta süveneb üha enam eeposele vastava hiidkuninga tüübi otsinguisse, kuni saavutab oma parima suures pastell-triptüühonis »Kalevipoja manalas käik« (1915, pr. M. Simsivardi valduses Tallinnas). Selle suure kolmikmaali keskpildil kujutab ta talupoja rõivais, tohtu laiade õlgadega hiiglast — Kalevipoega — palja käega lõhkumas põrguust. Kalevipoja liigutused on edasi antud hoogsate, jõuliste joontega, mis varjutab isegi keha anatoomilisi vigu. Keskpildi peafiguuri suurust rõhutavad külgpiltide madalad figuurid — vasemal põrgu eeskojas nõiarohtu keetev sorts ja paremal põrgusse vangistatud rahvarõivais valgepäine neiu. Esituslaadilt on see maal üks eepilisemaid kunstniku muidu nii lüürilise alatooniga loomingus. Teine sama aasta tähelepanuväärivamaid töid on juba eespool nimetatud »Kalevipoeg allilmas«, mille tugevamaks küljeks on õnnestunud valguse ja varju käsitus.

Et Kallise andi ja saavutusi peamiselt eesti muinasmaailma kujutajana hinnati, näitavad selleaegsed näituste arvustused. Nii kirjutab keegi K. L. Laikmaa õpilaste näituse kohta 1915.a. järgmist: »Tema and avaldab ennast peaaesjalikult Eesti muinasaja kujutamises, ... Kallis otsib Eesti stiili. Tema »Manala uks« näitab, et ta meie vanavara on uurinud« (»Tallinna Teataja« 1915, nr. 108). Ta samaaegne muuaineline looming keskendub valguse, resp. päikesevalguse kujutamisele. Üha sagedamini hakkavad esinema tööd, mis kannavad nimetust »Päikese suudlus«, »Päikese loojang« jne., mis enamuses pole muud kui maastikupildid stafaaziga või ilma, üle ujutatud päikesevalgusest. Ent kaua ei kesta enam see valgusemäng. 1917.a. peale hakkab Kallise tervis halvenema, revolutsioon vapustab maad — kõik see peegeldub vastu ta kunstis. Hele, valgusest särav koloriit vahetub süngega. Ja mida kaugemale areneb haigus, seda süngemaks muutub palett, kuni see veidi enne kunstniku surma sisaldab ainult tumetaid leinatoone. Kuid mitte üksnes värvitoones ei esine muutus, see ilmneb ka kujutatavas aines. Kalevipoja vägiteod taanduvad nüüd pea täiesti eepose esiema leinast jutustavate lugude eest ja heledad suvemaastikud annavad maad sümbolistlikele kompositsioonidele.

Kui Kalevipoja tüübi loomine nõudis Kalliselt mitmete aastate tööd ja energia kulu, siis sellevastu ta teise perioodi rahvaluule-ainelise loomingu peakuju, Linda, sünnib ilma suuremate otsinguteta. Juba 1915.a. valminud töö »Kivi kandev Linda« (Eesti Kunstimuuseumi kogus Tallinnas) esitab viimase meile täisküpse tüübina. Veelgi enam läbituntuna esineb see 1917.a. loodud õlimaalis »Linda kannab kivi« (A. Rõude kogus Tallinnas). Loojuva päikese paistel, roosakas-kollaste pilvedega taeval ja sünge, lageda maastiku taustal kõnnib hiiglakasvuline kivi kandev naine, kelle nutust tuhmunud silmad vaatavad kaugusse, siis nagu endasse ja ei õieti kuhugi. Linda olemuset on midagi, mis meenutab Gallén-Kallela »Lemminkäise ema«. Aga ka muidu seisab see maal lähedal viimase draamaatilisele »Kalevala«-töödele. Kallise loomingus seisukohalt tähendab see

töö tema rahvusromantilise stiili arengu kulminkatsiooni. Peale selle võiks siin mainida samust tundeist kantud väikest pastellmaali »Linda leinab Kalevit» (1917.a., pr. Käba valduses Tallinnas). »Kalevipoja» sangarite kõrval esineb teisel perioodil ka »Kalevala» kangelasi. Nende kunstiline kujundus aga on eelmistega võrreldes tunduvalt nõrgem.

Kallise sümbolistlikes kompositsioonidest väärib mainimist üsna kunstniku loomingu lõppjärgust pärinev pastell »Jalutuskäik Surmaga» Sellel on surma kujutatud paljudest keskaja surmatantsu piltidelt tuntud luukerena, mantel üle õlgade, jalutavat käsi ümber noore neiu piha läbi koltuva maastiku Vormidelt on see maal tublisti pehmem ja plastilisem kui Kallise muud figuraalkompositsioonid.

Eespool vaadeldud puht kunstilise tegevuse kõrval pole vahest huvitusest märkida ka Kallise rakenduskunstilist tegevust, mida ta harrastas eriti oma viimaseil eluaastail. Nii on ta valmistanud terve rea mööbliekavandeid ja käsitöömustreid, milledest viimased leidsid sageli Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel auhindamist. Peale selle joonistas ta Eesti Rahva Muuseumile rahvakunsti ainetel pühade kaarte ja muuseumi märgi kavandi, mille embleemiks oli kirst (õe valduses olev E. Eisen Schmidt'i kiri 6. XI. 1916 O. Kallisele).

Oma lühikesele elueale vaatamata jättis Kallis järele hulga kõige mitmekesisemaid töid. On tähelepanav, et Kristjan Raua kõrval ta on õieti ainus, kelle elutööks on olnud »Kalevipoja» maailma kujutus, ja et tema surmaga lõppes eesti kunstis rahvusromantilise stiili periood. See, mida me veel kohtame 1918—1923.a. vahemikus, on vaid eelkäänud spontaanse loomingujõu nõrk vastukaja.

Oma üldväärtuselt aga on ta loomingust suur osa siiski eelstuudiumiks suuremaile tulevikutööle, milledeni ta aga enam ei jõudnud. Temast loodeti omal ajal rohkem kui ühestki teisest, kuid kui juba näis, et »Korra ometi õhutaks Eesti kunstitungla heledamalt lõõmama see nii viljakas, nii vaimustusvõimeline, nii rikka fantaasiaga ja saladusliku inspiratsiooni andega noormees . . . Kukkus tööriist käest ja kustus elu» (H. Tõramaa »In memoriam Oskar Kallis», »Meie maa» 1918, nr. 1).

Eestin Runotar.

»Eestin Runotar«, eesti luule antoloogia soome keeles, on Soome ja Eesti kultuuri-suhete arenemisloos tähtis samm edasi. See ei ole mitte ainult pidude ja kõnede hetkelise tundeärrksuse ülevaks numbriks, vaid Eesti vaimse elu ja edasitungi tundma-õppimise parimaks allikaks. »Eestin Runotar« on ilmunud Verner Söderström O.Y. kirjastusel juba aastal 1940, on väga meeldiva välimusega, autorite piltidega varustatud, ilusas kõites raamat, nii et eesti luule on selleski suhtes saanud väärrika raami. Esilehe teisel pool saame teada, et teose ilmumist on abistatud soome kirjanduse arendamise kapitalivaradest. Raamatu väljaandja poolt on eessõna, kust saame teada, et aastal 1936 on soome kirjanduse arendamisvarade volinikud otsustanud oma programmi võtta eesti uuema lüürika antoloogia kirjastamise soome keeles. Siis tehti ka õnnelik otsus usaldada teose toimetamine doktor Elsa Haaviole, kes juba üliõpilaspõlvest saadik on olnud ustav Eesti ja eestlaste sõber. Otsustati ka, nagu eessõnast näeme, pöörduda mõne asjatundja eestlase poole tõlgitavate luuletuste valiku küsimuses. Nii on ka professor Ants Oras teinud õige laia ja mitmekesise valiku. Eessõna kirjutaja ütleb selle kohta: »See kuju, milles antoloogia nüüd — sõja tõttu hiljaks jäänuna — ilmub, ei esine ainult selle ettepaneku raamides. Peaasjalikult oleneb antoloogia sisu allakirjutanu tehtud valikust, kus eesti asjatundja poolt tehtud ettepanekud on arvesse võetud, aga kus ka nn. soome lugeja vaatekohad ja minu omad hinnangud ja kiindumused eesti lüürika suhtes on otsustavad olnud.«

Ainult meie kohutav aeg, tervet Euroopat vapustav ja väikest Eestit ähvardav aeg, seletab seda, et eesti ajakirjanduses nii vähe oleme lugenud sõnavõtte ja arvustusi säärasest rõõmustavast ja Eesti rahvuslikust seisukohast tähelepandavast tõsiasjast kui on eesti luule antoloogia ilmumine soome keeles.

Soomlased on ju, nagu kõik teame, sagedasti ja aastakümnete kestel korduvalt väljendanud huvi ja poolehoidu Eesti vastu, nii kongressidel, nii eri tööalade esindajate külaskäikudel, ja nüüd viimati töös ja teos, andes kodutuile eestlastele peavarju ja töövõimalusi. Võiksime ka ütelda, et soomlaste hõimuarmastus on pandud tõsisele katsumisele raskel sõja-ajal, millal endalgi on liiga palju hoolt ja muret, nüüd on nõutud veel eestlaste hädadest arusaamist. Ja eestlased ei ole pettunud. Aga ma usun, et Soomes elavad eestlased siiski sagedasti peavad imestusega konstateerima, et soomlased Eestist teavad vähe, hämmastavalt vähe, kui võrdleme sellega, mida keskminegi eestlane teab Soomest. Soome suurem heaolu, enesekindlus, selle aineline ja vaimline kultuur, geograafilise asendi kaudu kuuluvus Skandinaaviasse on arendanud eelmainitud ebatasasust üksteise tundmises. Nüüd korduvalt lugedes doktor Elsa Haavio

käesoleva antoloogia sissejuhatust, valdab meele otse rõõmus üllatus ja sügav tänumee. Autori vastu, kes on omandanud nii põhjaliku Eesti tundmise. Eesti teadmised ei ole saavutatud antoloogia toimetamise puhul, seda võib lugeja konstateerida, vaid on pikaajase Eesti olude, kultuuri ja kirjanduse jälgimise tulemus. Autori eelarvamusetus, ta intellekti liikuvus ja aus hinnang, ka ehk võõrastavate nähete puhul, näitab, et Elsa Haavio oli tõesti kohane eesti luule antoloogia toimetaja.

Teose alguses olev ülevaade eesti uuemast lüürikast on 50 lehekülge pikk luuletajate tutvustamine («sittely», nagu doktor Haavio seda ise nimetab), ja sisaldab nii bibliograafilisi andmeid kui ka teateid kirjanduslikust tegevusest. Põnevusega loed seda eesti uuema lüürika ajalugu. Kirjutaja näitab arusaamist üksteise vastastegi kirjanduslike nähete puhul, tema objektiivsus on taktiline, olemata kuidagi viisi ettevaatlik. Ma arvan, et eestlaselegi on päris kosutav lugeda nii rahulikult kõrvutatuna autoreid, kes kodumaal on olnud kaugel üksteisest. Doktor Haavio ülevaate vooruseks on, nagu juba mainisin, eelarvamusteta hinnang, kuigi lugedes märkab, et talle ei ole ka tundmatud eesti omade arvustajate seisukohad. Elsa Haavio ei taha kaudseltki meisterdada eesti luulet ega pole võtnud mõõdupuuks soome luule voorusi, vaid on osanud lähtuda Eesti poliitilistest ja ühiskondlikkudest oludest ja nende vahelduvasse valgustusse on ta asetanud ka eesti luuletajad. Iga luuletaja värsitoodangust võetud näited on paigutatud järjekorras varasematest hilisemateni. Valik on tehtud nii, et iga laul võimalikult iseloomustavalt viib edasi selle tegija vaimlist arengusuunda.

»Eestin Runotares« esinevaid autoreid on 17 ja nende tõlkijaid 9, kõik ise nimekad luuletajad. Eesotsas on Soome tuntuim tõlkija, luuletaja O. Manninen, kelle ümberluuletusi selles kogus on 39 — 1 Koidula, 3 Enno, 14 Suitsi, 6 Ridala, 11 Underi, 3 Barbaruse ja 1 Alveri oma. Mannise osale tulnud luuletused on kindlasti nõudnud palju eesti keelde süvenemist ja luuletajate individuaalsuse arusaamist. Raskeimad ülesanded on ka sagedasti jäetud O. Mannisele. Paistab, nagu oleksid teised tõlkijad valinud need eesti värsimeistrid, kes nendele enestele on südamelähedased olnud. Nii on ka tulemuseks olnud ehtne ja õnnestanud luuletuste kogu. Antoloogia toimetaja on vaimustatud »Siuru«-liikumise poetessist Marie Underist, kellest ta ütleb: »Eesti luule *grande amoreuse* on vitaalne ja sealsamas peen ja sügava vaimuga luuletaja«. Marie Underi laulud, mis vaevalt on kerged teise keelde vormida, on tõlkinud O. Manninen, välja arvatud kaks sonetti, üks neist on Saima Harmaja, teine P. Mustapää soomekeelses tõlkes. Toimetaja on Underi luuletuste seeriat alustanud nelja sonetiga, iseloomustades sellega luuletajanna toodangu algaega. O. Mannise Underi tõlkeist tahaksin eriliselt mainida ballaadi »Lapsensurmaaja«, mis soome keeles ei ole midagi kaotanud. See on nagu Underi algupärane, intiimne ja habras, asetades sündmused ballaadis une ja valveloleku vahemaile. See on näide täiuslikust tõlkest.

Õrn ülesanne on vist ka olnud Gustav Suitsi »Kerko-kella« sõnastus, kus murdesõnade primitiivne mulje, sisu ja vormi lähedus, moodustab lahutamatu terviku. Arvan, et ükski muu keel ei annaks seda nii hästi ümber luuletada:

»Oi, kuule, kirkonkellot soivat,
ne setä siellä soimaan löi.
Niin raskaasti ne vaikeroivat,
kuin sielu taivast ikävi.«

Suitsi »Elu tuli« on vähem õnnestunud, eritis esimene värs. »Elu tuli« on häälikute mõjule nii palju ehitatud, et see primaski vastavas tõlkes kohe nõrgeneb.

Ei saa mainimata jätta Ernst Enno kodutalu vaiksaid meeleolusid »Ilta kotitalossa» ja »Josp' alusta alkaa vois . . .», milledes jälle kahe keele sugulus ja meister-tõlkija on nii peenelt aidanud üle kanda eesti talutare müstilist vaikust soome lugejale:

»Rukin surina soi, ei talvinen
lopu ilta, ei päättä näy —
Sopess' eukko niin yksin hyräilee,
rukin uninen surina käy.»

»Eestin Runotar'e» viimase luuletuse, Betti Alveri »Kaleeri» on O. Manninen ka hiilgavalt sõnastanud. Selle viimane värss kuulub:

»Käsi ruoskalla kokassa seisten
minä nään, miten kohoaa
sinest aavojen autereisten
uus Hellas, barbaarimaa.»

Kogus oleva esimese Betti Alveri laulu »Haltioituminen» on tõlkinud Lauri Viljanen muud neli Matti Kuusi. Selles kogus olevat kuus Betti Alveri luuletust on soome keelses tõlgitsuses kõik väga õnneliku vormi leidnud. Ma ei taha öelda ebaviisakus lauljale, aga kohati tundub, nagu oleks soome keel painduvamgi vorm ta suuri äärjooni otsivaile võrdlusile.

O. Mannise kõrval on »Eestin Runotar'e» teine tähtis tõlkija Yrjö Jylhä, kelle omad viimased luuletused kuuluvad soome luulekunsti ehtsamate ja parimate saavutuste hulka. Yrjö Jylhä on samuti kui Manninen tõlkinud seitsme eesti luuletaja loominguid, kokku 25 laulu. Ta on Anna Haava, Juhan Liivi, August Alle, Johannes Semperi, Juhan Sütiste, Valmar Adamsi ja Jaan Kärneri tõlkija. Anna Haava on toimetaja poolt saanud parema hinnangu oma kaasluuletajate hulgas, kui tal viimasel ajal üldiselt on olnud eesti arvustuses. Anna Haava luuletõlkeist on selles kogus parim »Mun kuollut ylkäni ukselle lyö», mis on P. Mustapää tehtud. Juhan Liivi kaheksast eestlastele nii tuntud värssidest on Yrjö Jylhä tõlkinud seitse. Need on soome keeles õrnad ja pehmed ja kaugemeelselt kurvad nagu eesti keeleski. Näiteks »Helke»:

Kun pikkumies olin vielä vain,
soma helke helisi rinnassain.

— — — — —
On eloni, sieluni helke tää,
maanpiiri ahtaaksi sille jää.»

»Eestin Runotar'es» saab Juhan Liivist tervikliku mulje tema lühikestest lauludest hoolimata. Yrjö Jylhä on Juhan Liivi südamlikkuse peenelt edasi annud. Näib, nagu oleks Yrjö Jylhä vaimustanud kõige rohkem vanem (Haava, Liiv) ja kõige modernim ja mehisem suund eesti luules. Suurepärase näite Jylhä keele rikkast käsitlestest annab Johannes Semperi »Veturin itsemurha». Luuletus on soomekeelses tõlkes säilitanud oma monumentaalsuse, tundub isegi reljeefsemana kui algtekstis. Väga nauditav on ka Jylhä sõnastuses August Alle ja Juhan Sütiste luule.

Kolmas, kelle osale on tulnud viie eesti luuletaja loomingut edasi anda kolmesteist-

kümnes eri luuletuses, on Matti Kuusi, noor värsisepp, õnnestunud Betti Alveri ja Heiti Talviku tõlkija. Ilus on ka soome keeles tema V. Ridala »Varhainen aamu».

P. Mustapää on nagu Aino Kallas varem tutvustanud soome üldsusele eesti luulet tõlkeis. Aino Kallas on eesti luule tõlkijana eelkäija, ta on ju varem ilmutanud terve kogu eesti luulet nimel »Merentakaisia lauluja». Neist esineb »Eestin Runotar'es» 4, 2 Suitsu ja 2 Ridala oma. Teiste P. Mustapää tõlgete hulgas on 4 Henrik Visnapuu luuletust. Näited Visnapuu loomingust on selles antoloogias enamasti võetud ta puhtlüliliste ja muusikaalselt laulvate värsside hulgast. Visnapuu hilisem, programmi taotlev luule ei ole esitatud, kindlasti luuletaja kasuks. Henrik Visnapuu on saanud sugulashinge, tundelise naisluuletaja Elina Vaara oma parimate laulude tõlkijaks, nagu »Metsätalo», »Yli kotimäen», »Jouluyö». Muusikaalsus P. Mustapää sõnastuses: »Nyt on yö ja kuu» on kõrvale veetlev. Saima Harmaja ümberpanek »Ole tervehditty» puudutab lugejat oma tõsiduse ja selgusega.

Tõlkijaist on veel mainimata Aale Tynni oma kuue tõlketööga, mille hulgas 4 Adsoni ja 2 Valmar Adamsi laulu. Võib-olla on murdeline sõnastus olnud osalt takistuseks varem, aga vähemalt allakirjutanu on soomekeelses tõlgitsuses alles suutnud täiesti nautida Adsoni anduvat ja kaastundlikku temperamenti.

Lõpuks tahaksin siin tsiteerida Elina Vaara tõlkes igale eestlasele nii lähedase Lydia Koidula luuletuse »Eestin multa ja eestiläinen sydän», millega antoloogia »Eestin Runotar» algab:

»Sydän, kuinka kiihkeästi
sykähdellä alatkaan,
kun käy huulten yli nimi
pyhän Eestin, isänmaan!
Hyvän, pahan koin; vei hukkaan
paljon multa elämä,
sinusta en erkaannukkaan. —
en sua heitä ikinä!»

Aino Suits.

Sürrealismi perspektiive.

Tänavu täitub 20 aastat André Breton'i »Sürrealismi manifesti» ilmumisest. Elades 20. sajandil, kus kirjandus- ja kunstivoolude lühiealisus on muutumas notooriliseks nähtuseks, võib kõrvalseisja siiralt üllatuda, et sellist tähtpäeva pühitsetakse mitte juubilari — sürrealismi — haual, kus lilledki on hakand võib-olla juba närbuma, vaid tema täie elu ja tervise juures. Küll on sundin sõda ja okupatsiooni sürrealistid Euroopa mandril osaliselt vaikima, ent mujal ei jää nende aktiivsus milleski maha maha rahuaegsest, eriti Ühendriigis, kus viibivad lisaks kohalikele jõududele veel põgenikud Pariisist, nagu Yves Tanguy, André Massar, Max Ernst ja lõppeks Breton isiklikult.

Jõuks, mis on säästnud sürrealismi jagamast voolude nagu futurismi või ekspressionismi saatust: vaimset steriilsust ja lühikest eluiga, on olnud tema keeldumine piirdumast kunsti ja kirjanduse tegevusaladega ja taotlus luua uut maailmavaadet, kus esteetilise aspekti kõrvale astuks samaõiguslikuna eetilis-moraalne. Kui kirjanduse ja

kunsti kaugenemine elust on olnud viimaste sajandite kultuuriarengu üks tõsisemaid ohte, siis on sürrealism seadnud taas jalule ühtsuse, kasutades ja arendades edasi aga kõiki vahepealseid saavutusi.

See, mida sürrealismil on olnud öelda maailmavaatelisel plaanil, on muutunud pealegi käesoleva hetke perifeetiais kahekordselt aktuaalseks. Kui suuremale osale inimkonnast alles maailmasõja teiskordne puhkemine selgitas, kuivõrd praegune kriis on paratamatuks järeltuleks kultuuri ja tsivilisatsiooni senisest arengusuunast ja kuivõrd vähe suudavad teha sest kriisist ülesaamiseks kõik vahendid, mis tegelevad üksnes välise situatsiooniga ega puuduta selle juuri inimese aktuaalses psüühilises struktuuris, siis on sürrealism juba varsti pärast eelmise sõja lõppu jõudnud sellele tunnetusele ja jutlustand seda väsimatult kogu kahe sõja vahelise perioodi vältel, enamasti küll kurtidele kõrvadele.

»Nii kaugele on jõudnud usk ellu, sellesse, mida on elus ebakindlaimat, s.o. *reaalsesse* ellu, et see usk lõppeks hävib.« Nende sõnade taga, millega algab »Sürrealismi manifest«, asetsevad ühe generatsiooni purunend illusioonid ja pettund lootused. Inimlik progress, millesse olid uskund kümned eelnevad generatsioonid, oli muutunud selle generatsiooni silme all tühiseks kimääriks.

Nende purunend illusioonide ja pettund lootuste vahendituks väljenduseks oli olnud dada, mis, puhkedes aastal 1916, eelnes sürrealismile mõne aasta võrra. Dada eitas ja naeruvääristas kõike. Kõnelemata eetilist ja moraalseist väärtusist taotles ta teha lõppu ka kirjandusele ja kunstile. Juhituna kahekümneaastasest rumeenlasest Tristan Tzara'st, tootsid dadaistid luuletusi, mis ühendasid omavahel sidetuid sõnalisi elemente tahtlikeks absurdsusiks (toome näitena tõlke ühest Tzara tolealegsest luuletusest:

paljad jalad ütlevad neurasteeniale: võlts-jaanalinnuvurrud ameerika toode
külm lind ütleb monokliile: huulteta suu ma tapan enda
aga kubist ütleb kubistile: ma olen leiutand ministrilõhkuja ja olen šeff

šeff ütleb šefile: šeff),

kunstiteoseid, mis olid kleebitud ja naelutat kokku ajaleheväljalõikeist ja igapäevase elu tarbeesemeist (sageli piirdus kunstniku aktiivne osa üksnes nimeandmisega, nagu Francis Picalia »Pühaks Neitsiks« ristit tindipleki või Marcel Duchamp'i »Fontaanina« kunstinäitusele saadet klosetikausi puhul), korraldasid avalikke esinemisi, mis koosnesid publiku sõimamisest ja õrritamisest.

Dada absoluutne negatsioon polnud ometi jätkatav kauem mõningaist aastaist. André Breton koos mõningate kaasdadaistidega (Paul Eluard, Louis Aragon, Max Ernst) võttis siin ette pöörde destruktsioonilt, mis viimases konsekventsis ähvardas hävitada iseenda, uuele konstruktiivsele sihiasetusele, kasutades dada poolt loodud tühiraumi võimalusi.

Kui dada oli luutnud loomingprotsessist igasuguse loogilise ja esteetilise taotluse, siis muutus teost tootvaks allikaks paratamatult teadvusetus, sama, mille olemasolu ja tähtsuse inimpsüühi organisatsioonis oli äsja avastand Freudi psühhoanalüüs. Mõte hakata eksploateerima süstemaatiliselt teadvusetuse senitundmatuid rikkusi saigi sürrealismi algeoks. Mõningad André Breton'i ja Philippe Soupault' poolt aastal 1919 toodet automaatsed tekstid, kirjutet ilma igasuguse teadvusliku kontrollita ja ilmud 1920 »Les champs magnétiques« »Magneetilised väljad«, on uue voolu esimesiks tooteiks. Toome tõlkenäite ühest sellisest:

»Aken, mis on uuristet meie ihhu, avaneb meie südamele. Säl näeme tohutut järve, millele laskuvad keskpäeval kiilid, ruuged ja lõhnavad nagu pojengid. Milline on see

suur puu, mille juure loomad lähevad endid vaatlema? Me anname talle sajandeid juua. Tema kõri on kuivem kui õled ja tuhost on sääli tohutuid lademeid. Naerdakse ka, aga pole soovitatav vaadata kaua ilma pikksilmata. Kõik võivad läbida seda verist koridori, mille seintele on riputatud oivaliste piltidena meie patud, kus siiski domineerib hall värv.»

»Sürrealismi manifest« annab voolule teoreetilise piiratluse. Sürrealism, sõna, mida kasutas esmakordselt sajandialguse poeet Guillaume Apollinaire, tähistab siin taotlust kõrgema »ülireaalsuse« poole, mis ühendaks reaalse ja irrealse ühtseks tervikuks. See, mida on seni peetud ainsana reaalseks, ei rahulda enam inimest. Küll elame veel loogika valitsuse all, ent loogika pole enam suuteline lahendama muid kui teisejärgulise tähtsusega probleeme, ja tema sihid kaovad me silmist. »Tsiivilisatsiooni lipukirja all, progressi ettekäände all on pagendatud inimvaimust kõik see, mida võidakse õigusega või ilma nimetada ebausuks või kimääriks, pandud keelu alla igasugune ebatavaline töötsimine.« Need reaalsused, mis rõõviti meilt meie lapsepõlves ja kajastuvad üksnes veel meie ulmis, peavad saama taas meie omaks. Automatism ja ulm on vahendeiks, mille abil toome nad taas päevavalgele teadvusetuse sügavusist. Sellest lähtudes annabki Breton sürrealismi definitsiooni: »Puhtakujuline psüühiline automatism, mille kaudu taotellakse väljendada kas sõnaliselt või kirjalikult või mingil muul viisil tõelist mõtteprotsessi. Mõtte dikteering, igasuguse mõistusliku kontrolli puududes ja väljaspool kõiki (B. täpsustab hiljem: teadlikke) esteetilisi või kõlbalisi eelarvamusi.«

»Sürrealismi manifestis« väljendatud seisukohti arendab Breton koos oma kiiresti kasvava rühmaga järjest edasi. Kui »sürreaalsuse« idee sisaldas endas juba vihje lahenduse dialektilisele laadile, siis tugevneb see dialektiline moment tunduvat a. 1930 ilmuvas »Teises sürrealismi manifestis«, kus Breton ütleb enda uskuvat »teatavasse vaimsesse tasapinda, kus elu ja surm, tõeline ja kujuteldav, möödunu ja tulevane, tajutav ja tajumatu, kõrge ja madal lakkavad esinemast vastandina«. Järjest enam hakkab selguma sürrealismi positiivne, konstruktiivne taotlus: ta tahab vabastada inimest teda üha valusamini lõhestavaist vastuoludest, sulatades need vastuolud harmoonilisse sünteesi.

Ka sürrealistlik ilumõiste kannab dialektilise sünteesi ilmet. Kui Breton püstitab juhtlause: »Ilu saab olema konvulsiivne või teda ei saa olema«, siis saab ta iluelamuse tihedaimasse seosesse rahuldusega; et pole ometi tegu mõistete kattumisega, näitab mõtte hilisem edasiarendus: »Konvulsiivne ilu saab olema erootilis-looritet, plahvatav-kinnistatud, maagilis-juhuslik või teda ei saa olema.«

Lõppeks omandab moraalne probleemgi dialektilise kuju. Senikaua kui hea ja halb esinevad inimeses vastandina ja ainus lahendus on halva teadvusest väljatõrjumine hea poolt, pole võimalik tõeline areng paremuse poole; teadvusetuses varitsev halb leiab endale üha uusi maskeeringuid, mille all vallutab taas teadvuse, ilma et see tuleks mõttele ennast kaitsta. Üksnes inimese täielik teadlikkussaamine oma tõelisest loomusest võib anda talle vabaduse käsutada oma tunde ja suunata neid eetiliste printsiipide järgi (siin, nagu sageli mujalgi, on psühhoanalüüsi ja sürrealismi seisukohtade kattumine jäägitu).

Mõningad sõnad sürrealismi vahekorra kohta revolutsioonilise marksismiga. Nõukogude eksperimentisuhetused nad senikaua pooldavalt, kunisee näis teenivat inimese vabastamise sihti; kui lõppeks selgus stalinliku kommunismi pettus ja kõigi kunagi omaks võetud ideaalide häbitu reetmine, avaldasid nad 1935 vastavasisulise deklaratsiooni, mis lõppes sõnadega: »See resiim, see juht, me võime üksnes avaldada neile vormiliselt oma umbusaldust.«

Pöörduksime nüüd tagasi automatismi mõiste juure, nagu see ilmneb meie sürrealistliku dialektika valguses. Automatism omandab siin ennekõike «loe» funktsiooni, mis võimaldab ligipääsu teadvusetuse sügavusile, analoogselt ulmaga. Sürrealismi taotluseks on aga mitte teadvusliku reaalsuse asendamine teadvusetuse omaga, vaid nende kokkusulatamine uueks sürreaalsuseks, mille loomisel saavad automaatne tekst või ulmajutustus olla enamasti vaid eelastmeiks.

Mõnevõrra sarnasest aspektist tuleb vaadelda ka hullumeelsuse probleemi käsitlust sürrealismis. Kui Breton ütleb «Sürrealismi manifestis»: «Hirm hullumise eest ei saa mõjustada meid laskma lippu poolvardasse» või avaldab koos Paul Eluard'iga automaatseid tekste, mis simuleerivad mitmesuguseid vaimuhaigusi, kogus «L'Immaculée Conception» («Neitsilik Eostus») (1930), siis väljendub selles tunnustus hulluses ja hullude kunstilises loomingus peituvaile positiivsele väärtusile; midagi ei muutu sellega aga põhilises tõigas, et vaimuhaiged on küll vahenditus kontaktis oma teadvusetusega, ent ühtlasi selle orjad, ja et nende kunstilisel loomingul, nii sarnane kui see puhuti ka võib näida sürrealistide omaga, puudub kõigele sürrealistlikule aktiivsusele omane vabadusekarakter.

Kui automatismi ülesandeks on luua silda inimese teadvuse ja teadvusetuse vahel, siis täidab sama ülesannet inimese ja välismaailma vahel objektii v n e j u h u s. Juhus, defineerituna välise kausaalsuse ja sisemise finaalsuse kohtumisenä, oli olnud seni elemendiks, mis lahutas inimest välismaailmast; sürrealismis muutub ta ühendavaks. Breton'i teos «L'Amour Fou» («Hull armastus») (1937) on peagu tervenisti pühendet sellele probleemile. Ta näitab seal, kuidas juhus on meerimatuks katalüsaatoriks kõigis neis psüühilisis protsesses, kus inimene, suutmata saavutada lahendust teda vaevavaile sisekonfliktidele, leiab selle «juhuslikult» välismaailmast. Luuletus, mille Breton kirjutas 1923, kehastub 10 aastat hiljem toimivas kohtumises ühe naisega, mis reprodutseerib täpselt selle sisu. Juhus osutub lõppeks üksnes «välise paratamatuse avaldusvormiks, mis rajab endale teed läbi inimliku teadvusetuse»; «konvulsiivses ilus» on ta meerimatuks elemendiks; ta on otsustavaks teguriks armastuses, mis pole ju muud kui kahe iseseisva inimest kausaalrea «juhuslik» kohtumine. See paratamatuse iseloomu tunnetamine armastuse juhuslikkuses viib sürrealiste monogaamse armastuse ainukehtivuse postuleeringule: «Ma olen avastand saladuse / Armastada sind / Alati esimest korda» (Breton); «Naine sa tood ilmale keha mis on alati sama / Oma keha / Sa oled sarnasus» (Eluard).

Sürrealismi kirjandusliku aktiivsuse osas oleme juba puudutand automaatse teksti, ulmajutustuse ja luuletuse (sõna kitsamas mõttes) erinevusi. Lisaksime veel, et sürrealistlikku luuletust ei iseloomusta tavaliselt mingi meetriline skeem ega riim, nagu nad olid omased varasemale luulele. Sürrealistliku luuletuse väline vorm on johtuv üksnes tema sisulisest struktuurist; tema formaalset eraldamist proosast ei võimalda miski muu peale värsiridadesse jaotumise, ja seegi kriteerium kaob sageli: sürrealistid viljelevad innukalt proosaluuletuse vormi.

Eepilisis vormest harrastetakse mõnevõrra lühijutustust tugeva lüürilise kallakuga (René Crevel); romaan, mis on paratamatult seotud välise reaalsuse simuleeriva kujutamise, on asendund tõsieluliste sündmuste protokollimisega, millesse autor projektib oma subjektiivse sürreaalsuse (Breton'i «Nadja»; Aragon'i «Le paysan de Paris» («Pariisi talupoeg»)).

Sürrealistliku luule seniseiks silmapaistvamaiks isiksusiks on André Breton, Paul Eluard ja Tristan Tzara.

André Breton'i luule on ainsaks lõpmatuks avastusrännakuks imeväärse regioon. sama imeväärse, mille ta kuulutab olevat »ainsana ilusa».

Veidi enne keskööd sadamasilla lähedal,
Kui sulle järgneb sasisjuuksene naine ära pane teda tähele.
See on taevasina . . .

Paul Eluard'i tähtsus asetseb luutlikumalt luule alal kui Breton'i oma, kes on siiski ennekõike teoreetik. Tema rikkalikust toodangust võime öelda julgesti, et see moodustab sürrealistliku luule senise haripunkti, millele ei keela väljaspool sürrealismi seisvad ringkonnadki tunnustust. Tema »Poésie et Vérité 1942» («Luule ja tõde 1942») on võib-olla käesoleva sõja silmapaistvaimaks poeetiliseks kajastuseks:

Halastus kesköö kaksteist püssi
Kingivad rahu süütule
Ja rahvahulgile jääb matta
Ta verine ihu ja mustav
Taevas ja rahvahulgile jääb
Taibata mõrvarite nõrkust.

Tristan Tzara läks dadalt sürrealismile üle hiljem oma rühmakaaslasist; päriselt pole tema keel eales vabanend selle »desesperanto» aktsendist. Pole juhus, et tema on sürrealismi silmapaistvaima eepilise poeemi »L'homme approximatif» («Ligikaudne inimene») looja. Abstraktne metafüüsika liitub tema proosapoemes vaevatult ohjeldamatu pildistiku deliiriumiga; iga kivi all on sõnade pesa ja nende kiirest pöörlemisest koosnebki maailma substants», ütleb ta kuski.

Nende kolme vanusekaaslasist võiks veel mainida Benjamin Peret'd, keda iseloomustab bisarne, magneesiumina plahvatav huumor; 30-date aastate paiku lisanevad Georges Hugnet, silmapaistev teoreetik, kelle luule kasutab rikkalikult sürrealistliku võrduse võimalusi, ja René Char, kelle toodangut iseloomustab detaili plastilisus ja viimisteldus; Pablo Picasso laiendab oma aktiivsuse kujutavalt kunstilt luulele, kus ta toodab üllatavaid poeetilisi ekvivalente oma maalijanägemusile.

1940 ümber kerkib üles noor Noel Arnaud, kes kehastab praegusel hetkel sürrealismi suurimat lootust Prantsusmaal, juhtides sürrealistide gruppi Breton'i älnidusel:

Ja see mis jääb inimesile kes enam ei maga
On lätte jala külge aheldet peegel
On verejuga mustas haos . . .

Sürrealismi kujutavas kunstis saame kahjuks käsitleda üksnes möödaminnes. Mainiksime ometi, et sürrealism taotleb siingi kunstniku sisemise nägemuse tõlkimist välise reaalsuse keelde, kasutades selleks kõiki stiilivahendeid: Joan Miró ja Alberto Giacometti sageli abstraktsel kunstile lähenevale vormikõnele vastandub Yves Tanguy irreaalne, ent reaalsesse ruumi paigutatud esememaailm ja sellele omakorda Salvador Dali reservatsioonitu toetumine möödunud sajandite naturalistlikule traditsioonile oma hallutsinatsioonide realiseerimisel.

Ent sürrealistlik kunst ei lepi maali, graafika ja skulptuuri traditsiooniliste vahenditega. Vahendituma aktiivse kontakti saavutamiseks reaalsusega on sakslane Max

Ernst loonud kaks uut tehnikat: kollaaži (klepppildi) ja frotaaži (hõõrdpildi). Esimene seisneb fotodes ja illustratsioonest välja lõigat fragmentide kokkukleepimises uueks tervikuks, sageli kombineerituna kunstniku enda joonisega, teine mõne eseme (laua, kuivand lehe, riidetüki) pinna struktuuri ülekandmises paberile selle pliitsiga hõõrumise teel. Välismaailm eenab siin otseselt kunstiteosesse ja jõuab vaatlaja imagiatsioonini peagu ilma kunstniku vahetalitusest.

Hauakaevajaist pole sürrealismil puudust olnud. Tema sünnihetkest saadik on teda lakkamatult surnuks kuulutat. André Breton ütleb 1942: »Ärgu pahandugu muide mõningad kannatamatud surnumatjad, aga ma usun teadvat paremini kui nemad, mis võiks tähendada sürrealismi viimase tunnikese saabumist: see oleks temast emantsipatoorsema voolu sünd. Viibimatut liitumist sellise vooluga peaksime meie muide auasjaks, mu parimad sõbrad ja mina, juba tema dünaamilise jõu pärast, millist väärtust hindame jätkuvalt üle kõige. Tuleb uskuda, et seda uut voolu pole olnud ega ole veel.»

Sürrealismi võitlus uue inimese ja uue maailma eest pole veel lõppend. Siht, mida on toodeldud juba 20 aastat, pole kaotand midagi oma selgusest ja vaimustamisjõust. Lõpetaksime nägemusliku kujutusega sellest sihist, nagu on andnud selle André Breton oma äsjailmund teoses »Prologomènes pour un troisième manifeste du Surréalisme ou non» (»Prolegomena kolmandale sürrealismi manifestile või muule».)

»Peagi tulevad köietantsijad kampsuneis, mis on laigutat tundmatu värviga, ainsaga, mis tänapäeval neelab endasse päikese ja kuu kiired. Seda värvi saab nimetatama vabaduseks ja taevas saab lehvitada kõiki oma siniseid ja musti plagusid, sest esmakordselt saab tõusma täiesti soodus tuul, ja need, kes on kohal, saavad mõistma, et nad on heisand purjed ja et kõik senised nõndanimetet meresõidud olid üksnes meelitus-söödaks. Ja meie aja nõdrastund mõttele ja peletislikele turniirimängele saab vaadata prikk Argus'e kapteni silmiga, kes korjab ellujäänuid Meduusa Parvelt — tema pilgus seguneb kaastundmus võigastusega.»

Ilmar Laaban.

Bibliofiilseist väljaandest sõjaaegses Eestis.

On huvitav märkida, et kolmel viimasel aastal, mil kirjastustegevus Eestis on otse äärmiste piirideni kokku surutud, on nagu sellele vastukaaluks märgatavalt vilgas-ⁿ tunud mitmesuguste bibliofiilsete väljaannete avaldamine. Nagu iseseisvuse lõpu-ⁿ aastail kaunitest bibliofiilsete väljaannete avaldamine oli tavaliselt ühel või teisel viisil lähedalt seotud Tallinnas asuva o.-ü. »Hansa» trükikoja juhataja Hans Treumanni nimega, nii on ka nüüdsete raskete trükiolude ja suure paberipuuduse ajal saanud suur osa bibliofiilseist väljaandest ilmumisvõimaluse Treumanni hoolitsusel. »Hansa» trükikoja kõrvale on väärilikalt astunud veel Tallinna Kujutava- ja Rakenduskunsti-ⁿ kooli trükikoda, mille juhatajaks samuti on Hans Treumann.

1942. ja 1943.a. ilmusid Hans Treumanni hoolitsusel neli pisiväljaannet, nimelt Hugo P e e t s'i ajaoolised kirjutised »Liivimaa kaart» (275 eks.) ja »Tallinna kilu» (100 eks.), Friedrich P u k s o o »M. H. Jacobi» (50 eks.) ja juba omal ajal ilmunud Friedebert T u g l a s e Raamatu aasta kõne (100 eks.?) uues väljaandes. Kõik need on valminud Tallinna Kujutava- ja Rakenduskunsti-ⁿ kooli trükikojas, osaliselt õpetöödena. Brošüüride välimus on maitsekas, kuigi paberi juures on tulnud arvestada olemasolevaid reste. Väljaanded ei ole müüdavad.

Samas trükikojas valmisid 1942. ja 1943.a. ka kolm haruldeselt kaunist pisiväljaannet Hans Treumanni poolt loodud tüpograafilisist eksliibristest, nimelt »Tüpoograafilisi eksliibriseid» (alla 10 eks.), »Tüpograafiline eksliibris» (umbes 10 eks.) ja »Meie eksliibrised» (umb. 10 eks.) Need jätkavad omal ajal »Hansa» trükikoja poolt alustatud pisiväljaannete (105 × 148 mm) traditsiooni ja kujunevad oma maitseka välimuse ning väikese tiraži tõttu asjaarmastajate seas kaheldamatult otsitavaiks haruldusiks. Väljaanded sisaldavad ainult originaaleksliibriseid ja nad ei ole müüdavad. Johann (enne Saksa okupatsiooni okupatsiooni Juhan) Naha avaldas 1943. a. kaks raamatut, nim. »Kümme eksliibrist puulõikes 1942. aastat» (75 eks., 24 lk., hind RM. 75: —) ja »Kümme eksliibrist puulõikes 1942. ja 1943. aastast» (75 eks., 24 lk., hind RM 75. —) mis kumbki sisaldavad kümme reproduktsiooni eksliibristest. Raamatud on nummerdatud ja Joh. Naha poolt signeeritud. Trükitehniliselt nad on laitmatud, mida tagab juba »Hansa» trükikoja nimigi. Natuke imelikuna tundub ainult see asjaolu, et autori soovil on raamatu iga leht eri värvi paberist, mis tekitab mulje, nagu oleks tegemist mõne paberivabriku reklaamväljaandega.

Paul Amburilt ilmus 1943.a. suurepärane väljaanne »Kristjan Raua eksliibristest» (»Postimehe» trükikoda, 100 nummerdatud ja signeeritud eks., 112 lk. + 3 tahvlit), mis sisaldab peale lühikese ülevaate Kristjan Raua poolt loodud eksliibristest ja nende nimestiku veel 3 värvilist ja 64 ühevärvilist reproduktsiooni. Teose sisulist väärtust tulebki esijoonel näha Kristjan Raua poolt loodud eksliibriseid ja eksliibrisekavandite registreerimises ning reprodutseerimises. See raamat näitab, missuguseid tulemusi võib rasketelgi aegadel anda asjaarmastajalik ettevõtlikkus. Raamatut on müüdud hinnaga RM. 100: —.

Samalt autorilt on ilmunud veel kaks täiendatud separaattrükki »Postimehes» ilmunud artikleist, nim. 1942.a. »Arkadio Laigo raamatuviitadest» (K. Mattieseni trükikoda, 75 nummerdatud ja signeeritud eks., 80 lk. + 4 tahvlit, mittemüüdav) ja 1943.a. »Richard Kiviti raamatuviitadest» (Postimehe» trükikoda, 50 nummerdatud ja signeeritud eks., 32 lk. + 8 tahvlit, mittemüüdav). Esimeses on peale tekstiosa, A. Laigo poolt valmistatud eksliibrise nimestiku ja 16 reproduktsiooni toodud veel 4 originaaleksliibrist ja teises peale tekstiosa ning 8 reproduktsiooni veel 8 originaaleksliibrist. Mõlemad raamatud on võrdlemisi maitseka välimusega.

Loetelu täielikkuse mõttes olgu nimetatud veel ka Paul Amburi järgmisi separaattrükke: 1942.a. »Eesti eksliibristest» (Tallinna Eesti Kirjastusühisuse» trükikoda, 50 nummerdatud ja signeeritud eks., 20 lk., mittemüüdav) ja »Gustav Mootse ja viljandlaste eksliibrised» (»Sakala» trükikoda, 50 nummerdatud ja signeeritud eks., 20 lk., mittemüüdav) ning 1943.a. »Eksliibrise soetamisest ja kogumisest» (»Postimehe» trükikoda, 50 nummerdatud ja signeeritud eks., 48 lk., mittemüüdav).

Olgu nimetatud ka 1942.a. ilmunud Raivo Kõlka »Eksliibrised linoollõikes» (valmistatud käsitsi?, 25 nummerdatud ja signeeritud eks., 36 lk., hind RM 30: —), mis on selle kujukaks näiteks, kuidas diletantlik ettevõtlikkus võib asjatundmatuse või maitse puudumise tõttu anda otse inetuid tulemusi.

Eduard Roos andis välja mapi värviliste reproduktsioonidega Konrad Mäe maalidest. Samad reproduktsioonid olid juba varem ilmunud Konrad Mäe käsitavas monograafias.

Kui käesolevasse ülevaatesse haarata ka mapi originaaleksliibristega, siis tuleb siin mainida Märt Laarmanilt üks mapp kahes väljaandes ja Arkadio Laigolt kaks mappi. Märt Laarmani 1943.a. ilmunud mapp »Kümme puulõike-eksliibrist käsitrükis, III» (50 nummerdatud eks., hind RM 50: —) sisaldab 10 signeeritud originaal-

puugravüüri ja sama mapi teine väljaanne »Kümme puulõike-eksliibrist, 1940–1943» (100 nummerdatud ja signeeritud eks., hind RM 25: —) sisaldab 10 originaaleksliibrist. Mõlemad maitsekad väljaanded on valminud »Hansa» trükikoja abil. Arkadio L a i g o 1942.a. ilmunud mapp »Exlibris puugravüüris, 1942» (75 nummerdatud eks.) sisaldab 14 originaaleksliibrist ja 1943. a. ilmunud mapp »Ex libris puugravüüris, 1942 II» (75 nummerdatud eks.) sisaldab 12 originaaleksliibrist. Need mapid esindavad väärilt Laarmani ja Laigot kui väljapaistvaid puugravüürimeistreid. Ei saa aga jätta mainimata, et Laigol esineb Saksa sõjaväelastele valmistatud eksliibriste seas ka üsna maitsetuid motive.

Nende ridade kirjutajal olevail andmeil oli möödunud aasta lõpul ilmunisel või kavatsusel veel rida bibliofiilseid väljaandeid. Nii oli ühel tuntud Tartu bibliofiilil kavatsus välja anda Betti Alveri luuletusi Karin Lutsu originaalkülmnõel-gravüüridega. Karin Luts tegi ettevalmistusi väikese mapi väljaandmiseks oma originaalkülmnõel-eksliibristest. Ka viimaseil aastail otse kõrgepingeliselt tegutsenud Paul Amburil oli üht-teist teoksil. Nende ridade kirjutamise ajal puuduvad kirjutajal andmed, kas neist kavatsusist on mõni teostunud või mitte.

A. Kaelas.

Varia.

Ajakirjanduse seisukohavõtte »Eesti Loomingu» ilmunise puhul.

Karjala 25. 7. 1944:

»Eesti kirjanduselu on alati olnud intensiivsem ja elavam kui kirjanduselu siin-pool Soome lahte. Eriti siseisvusaeg tõstis meie hõimurahva kirjandusliku toodangu haruldasele õitsengule ja riigivõimgi omalt poolt toetas tõhusalt vaimse elu püüdlusi. Nõnda ilmus eesti kirjanikkudel 1923.a. alates suur kuukiri »Looming», millele vastavat meil Soomes ei ole suudetud saavutada.

Bolshevikkude võimuletuleku järele on eestlased asjatult igatsenud selle tuttava ja kõrge hinnatud väljaande järele. Kuid nüüd see ilmub jälle ja seekord Soomes. Eesti kultuurijärgi ja sitkele eluajale on iseloomulik, et küsimata suurtest majanduslikest raskustest on Soome siirdunud eesti kirjanikud ja kultuurielu juhtivad inimesed hakanud siin välja andma »Loomingut». Selle esimene number on äsja ilmunud raamatukauplustesse täpselt samanaolisena ja samakogusena kui »vana» »Looming», äratades kõigis hõimusojades siiraimat rõõmu ja hämmastust. Selle sisu on väärtuslik ja tõesti huvitav.

Soomlastele, kes oskavad eesti keelt, pakub see tüse väljaanne huvitavat lugemismaterjali ja seda lehitsedes ei saa jätta tunnustamata, et eestlastes elab vähemalt niisama suur usk tulevikku kui meis ja võib-olla vaimse kultuuri alal palju ühtlasemana ja sügavamana.

»Eesti Looming» on elava eesti haridustahte võimas ilming.»

Suomen Sosialidemokraatti 30. VIII. 44.:

Äsja ilmunud »Eesti Looming» sisaldab luuletusi, novelle, romaanikatkendeid, mälestusi, kirjanduskriitilisi artikleid, kirjanduse esitisi ja ülevaateid. Kirjutustes koh-

tame tihti sõjameeleolusid ja rindeelamusi — isegi kaugelt Lapi rindelt ja niisama kojuigatsust ja mälestusi Eestist. Noor luuletaja Juhan *Sinimäe* toob esile Lapi lagendikkudel võitlevate sõdurite meeleolusid. Hilda *Esko* laulab ajaloo ratta alla jäänud kodumaast ja väikelapse muretumast east. Raimond *Kolki* luuletustes kajastuvad mälestused kodust. Edg. V. *Saksa* novell ja A. *Moori* grotesk viivad meid tänapäeva Eestisse, esimene ühe tekstiiltööstuse »vana» ja »uuseuroopalikult» mõtlevate direktorite juure, teine kingsepast kellalööja unistustesse. Karl *Ristikivi* meisterlik romanikatkend ja Ev. Joh. *Voitki* novell toovad silmade ette vananeva maapastori niisama nagu V. *lev Uibopuu* novell pankrotti mineva puukaupmehe rokokoomööbli ja tema kunstiajaloolasest naise saatuse. Aino *Kallas* maalib mälestuskatkendiga elava pildi oma ižasuvisest keetjast Kassaris. Johannes *Pärk* mälestab oma kirjutuses dr. Villem Grünthal-Ridalat.

Arvo *Mägi* katsub oma artiklis arvustada kogu senist eesti kirjanduse käsitlemist. Edasi sisaldab teos ülevaate Eesti sõjaajal väikseks kuivanud kirjandusest, Lilli *Kaelase* arvustuse prof. Sten *Karlingi* põhjaliku uurimuse kohta renessansi- ja barokkajastu puunikerduskunstist Eestis, Sulo *Haltsoneni* ülevaate soome kirjandusest 1938.a. järele. märkmeid soome kirjandusest sõjaaegses Eestis, prof. Ants *Orase* põhjaliku ülevaate sõjaaegsest inglise- ja rootsikeelsest Eestit puudutavast kirjandusest, lühikese pilgu ka kaasaegsele inglise kirjandusele ja teateid eesti kirjanikkudest ja kunstnikkudest sõja ajal.

Lõpuks kerkib küsimus, miks Soomes ei ole seni jõutud samalaadse väärtusliku kirjandusliku ajakirjani nagu oli Eestis »Looming» Tartus ja nüüd selle traditsioonide jätkaja Eesti Looming Helsingis kui ka »Varamu» Tallinnas? Selle asemel näeme Soomes tavatult palju kergesisulisi pildilehti. Kas see ilming ei tõenda Soome vaimse elu »amerikaniseerumist»?

Malevlane nr. 28/29 8. VIII. 44:

»Ühenduse katkemine Eestiga on vähehaaval sõja-aastate kestel hakanud tunduma üha selgemini. Tänapäeva soome avalikkusel on raske saada mingit elavat, täpset pilti vennasrahva vaimsest elust ja selle suunast, niipalju kui kultuuritööd praegu Eestis on võimalik teha. Peale mõne romaani tõlke ei tunta Soomes nimetamisväärselt eesti tänapäeva kirjanduslikke saavutusi ega uusi nimesid.

Sellisel puhul tuleb »Eesti Loomingu» ilmumist tervitada suurima heameelega just soomlaste seisukohalt, kuna see on üheks konkreetseks tõestuseks vennasrahva vapputamata kultuuritahtest. Kuigi »Eesti Looming» ongi esmajoones mõeldud kodumaa piiridest väljaspool asuvate eestlaste julgustamiseks ja ühendajaks, on mainitud väljaandel ka soomlaste seisukohalt suur tähtsus. See on esmajoones haruldase energia ja sitkuse näiteks. Pole kerge mitme praeguse raskuse tõttu trükkida sellist luksusväljaannet. »Eesti Loomingu» külgedelt on nüüd igal lugejal võimalus oma silmadega lugeda palju sellest, mis möödunud aastate jooksul on olnud peidus nagu raudse eesriide taga. »Eesti Looming» on ajakohane ja kirjanduslikult sama väärtuslik kui oma parematel päevadel. Ta lehekülgedel välgab uusi nimesid, kuid nende uustulnukate suletoodetega tutvudes on hämmastav märgata, et nad esindavad juba päris küpset kirjanduslikku loomistööd ja kiindlat eesti kunsti.

»Eesti Looming» on tõesti tähelepanuväärne sündmus tänapäeva kirjanduslikus maailmas.

Eino Parikka.»

»Eestlased on jälle kesk raskusi häämastanud meid, vanemaid vendi. Raamatukauplustesse on ilmunud hõimusoõpradele ja eesti kirjanduse harrastajaile tuttav väljaanne »Eesti Looming», mis kõneleb endistest aegadest ja rahulikust kultuuritööst haruldaselt võimsat keelt. Meil Soomes ei ole ka rahua ajal suudetud jõuda sellise väärtusliku kirjandusliku väljaandeni — eestlased aga toimetavad seda, viibides olude sunnil kodumaa piiridest väljaspoolgi!

Juba nimed Aino Kallas, Ants Oras, Gustav Suits on tõenduseks väljaande tasemest ja nendele liitub nooremaid, meil veel tundmatuid, kuid kiirelt kerkivaid eesti kirjanikke — Ristikivi, Uibopuu, Saks, Voitk ja Kolk oma suletoodetega. Nii elavat kultuuritahet tuleb austada rohkem kui ainult ilusa kiitusega. Ostke »Eesti Looming», et meie eestlastest sõbrad näeksid meid oskamas hinnata tõesti ärksat kultuuritööd kesk sõda!»

*

Aino Kallasel on ligi aastase töö tulemusena valminud ulatuslik mälestuste kogu, mille esimene osa käsitleb pr. Aino Kallase kui Eesti ministri ja Londoni saadiku dr. Oskar Kallase abikaasa mälestusi Inglismaalt ja Londonist. Mälestuste esimene osa ilmub lähemal ajal »Otava» kirjastusel Helsingis. Mälestuste teine kogu puutub autori tähelepanekuid ja elamusi Eestis ja kolmandas osas on portreedena jäädvustatud rida poliitika- ja kultuurtegelasi, kelledega pr. Aino Kaldal on oma huvitava ja pika eluea jooksul olnud tihedamaid kokkupuuteid.

*

Kirjanik Albert Kivikas, kes mõnda aega töötas Tallinnas »Eesti Sõna» peatoimetajana ja dr. H. Mäe poolt sellelt kohalt vallandati ja paigutati »Maa Sõna» toimetajaks, on hiljuti asunud pagulasena Soome.

*

Tartu ülikool on viimasel neljal aastal oma kõrgel hoitud teadusliku taseme ja õppejõudude koosseisu osas pidanud raskeid ohvreid tooma Eestit okupeerivate suurriikide poliitilistele huvidele

Tartu ülikooli isiklikust koosseisust on rida vanemaid ja nooremaid õppejõude siirdunud Põhja-Euroopa maadesse, kus neist mitmed on leidnud võimalusi jätkata tegevust teadusliku töö alal, teine osa on aga rakendunud otseselt ja intensiivselt Eesti huvid eest võitlusse. Tartu ülikooli eesti kirjanduse korraline professor Gustav Suits töötab praegu Stockholmis Nobel'i instituudi raamatukogus, inglise kirjanduse professor dr. Ants Oras on rakendunud tegevusse Stockholmi U.S.A. saatkonna juures, matemaatika ja füüsika professor dr. Harald Perltz töötab Göteborgis, Chalmersi tehnilises ülikoolis füüsika instituudis. geograafia professor dr. A. Tammekann on tööpõllu leidnud Soomes, prof. A. Parts töötab rootsi põlevkivi tööstuse juures oma erialal. Rootsi tagasi on siirdunud ka Tartu ülikooli rootsi keele ja kirjanduse professor dr. Per Wieselgren ja kunstiajaloo õppetooli täitja prof. dr. Sten Karling. Ülikooli nooremaid õppejõududest on dots. mag. H. Ronimois ja mag. Arvo Horm samuti Stockholmis tegevust leidnud. Helsingis on rakendunud mag. E. Laid ja arheoloog. dr. R. Indrekö.

*

Eestis tegevusloa saanud erakirjastuse A. Tõnisson ja & Ko poolt on Tallinnas esikteosena ilmunud Pedro Krusteni novellide ja lühijuttude kogu »Otsiv hää». Teose kaanejoonis on Riho Lahilt ja tiraaž 10.200 eksemplari, mis vaidlematult ületab kõigi senini ilmunud eesti novellikogude trükisuurused. »Otsivas hääles» esitatud neliteistkümmend novelli ja lühijuttu käsitlevad kõik bolševike võimutsemise-aegset miljööd Eestis. Novellid, mis valgustavad patriootlikult meelestatud eestlaste tegutsemist ja toimimist küll varjupaikades, metsas, võitluste ajal jne. on lihtsalt ja südamlikult jutustatud. Eriteosena on trükist ilmunud ka A. Kalmuse jutustus »Soolased tuuled», mis originaalkujul avaldati ühe eesti ajalehe joone all.

*

Tartu »Vanemuise» teatri direktor helilooja Eduard Tubin ja Tallinna Väiketeatri lavastaja Enn Toona on loonud uue eesti ooperi August Kitzbergi näidendi »Libahundi» libretole.

*

Kirjanik Karl Ristikivi esikteos romaan »Tuli ja raud», mida omal ajal krooniti esimese auhinnaga, ilmub Helsingis teise eestikeelse trükina.

*

Kuna Põhja-Euroopa maadesse laiali pillatud eesti pagulased on kõik pidanud maha jätta oma raamatukogud, siis on eriti perekondade ja noorsoo seisukohast ilmnenu terav tarvidus korralikule eesti luule antoloogiale, mis sisaldaks valimikuna parimiku meie kõrgeväärtuslikust luuletoodangust. Eesti lüürikasloodus- ja isamaaluule on ju õieti kirjandusvorm, mis nappides sõnades edasi annab selle, mis meid kõige enam seob oma sünnimaaga. Luuleantoloogia »Eesti luule raudvara» koostamisele on asutud ja teos toimetatakse prof. A. Orase, E. V. Saksa ja mag. A. Mägi poolt ning ilmub Helsingis. Teose kunstilise külje eest hoolitseb kunstnik Ed. Ole.

*

Võrreldes Eestiga on Läti kultuuriline elu Saksa okupatsiooni päevil kujunenud palju intensiivsemaks. Osalt ka selle tõttu, et kultuurielu juhtimisele pääsesid vaimutegelased ise ja omati ausat tahet kitsaste värvavate vahelt võimalikult viimane välja tuua. Eesti vaimuelu aga jäi kammitsasse, suures osas just mõningate haridusdirektooriumi jõudude — eriti hr. Juhan Libe »teenete» ja tegevuse tõttu.

Viimased teated Lätist räägivad, et seitse suuremat erakirjastust on premeerinud rida väärtuslikke kirjanduslikke teoseid. Nende hulgas Karlis Skalbe »Majakene remmelgate all», Adolf Erasi, »Sinine roos» Janis Silinohi »Rudolfs Liberts'i monograafia», Georgs Stahls »Läti ballett» Anna Berskalne »Laul kurbuses surnud poisist», K. Dzilleja »Uus maailm», J. Shimanis'e »Piripill» j.t. Teosed on enamikus illustreeritud luksusväljaanded, osalt värviliste reproduktsioonidega.

*

Tartu ajalehe »Postimehe» poolt korraldatud ajalehe joone — aluse romaanide võistlusel omandasid teise auhinna Helmi Mäelo romaan »Kevad saabub jälle» ja kolmanda auhinna Helmi Pulleritsu romaan »Naine peab olema nagu kindral.»

Helsingi Kantsanteatri näitleja Sasu Haapanen pühitses 25. oktoobril 1944 a. oma 20 a. lavajuubelit. Juubelietendusel — Hamlet, juubilar peaosas — Kantsanteatris pidas kunstnik Aarne Viisimaa temale Helsingis külaskäigul viibivate eesti näitlejate Milvi Laidi, Liina Reimanni ja enda nimel järgmise kõne soome keeles:

Näitleja Sasu Haapanen

Palume vastuvõtta Teie tänase XX a. lavajuubeli puhul ka meie poolt südamlikumad ja soojemad õnnitlused. Usume, et kogu meie lahetagune näitlejaspere täna sellega ühineb sirutades Teile ühes meiega vastu omad hõimuvõlle kallistavad käed.

»Olla, või mitte olla?»

Kõlas täna sel juubeliõhtul Teie suust »Kantsanteatri» lavalt, armas kolleeg ja soome vend! Ei ole paremat ja tabavamalt lauset kui see, tänapäeva iseloomustamiseks. Ta sisaldab kogu tänapäeva elumõtte ja sisu, kõlades kui vaikne palve, või kui võimas sõjahüüd. Ta on kirjutatud tulikirjas kõikjale ja kõigile, olles sobiv hulkadele ja üksikutele, suurtele ja väikestele, võimsatele ja nõrkadele.

»Olla, või mitte olla?»

Tänapäev käib kõikjal võitlus selleks, et »olla»! Ka laval. Siingi tuleb selleks võidelda visa võitlust, et püsima jääda ja siin olla. Täna pühitsete Teie oma 20 a. võidurikast lavajuubeli päeva. Soovime Teile veel kord sama palju aastaid, uusi võite saavutades, siin olla.

Palun võtke vastu meie soojem eestlase käepigistus ja õnnitus, milles võimsalt kõlab meie ühine elumõte ja suur siht:

»Olla, või mitte olla?»

SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTI

jälgib jätkuvalt Eesti sündmuse sama soojuse ja poolehoiduga nagu kõigil nendel Eesti saatuslikudel aastatel.

T e l l i g e j a l u g e g e s e d a !

Tellimishind kogu aasta eest 315 mk, ühe kuu eest 30 mk.

OTAVA

SOOME KULTUURÜHING

Soome ilukirjanduse valikteoste avaldaja.

Soome teaduse- ja kunstiraamatute

ning

Teatmesõnastikkude kirjastaja.

MÕNINGAID TIPPTEOSEID ÜHINGU TOODANGUST:

ILUKIRJANDUS

SOOME RAHVUS- KIRJANDUS

15 osa

KOGUTUD VÕI VALITUD TEOSSED

Aleksis Kivi
Minna Canth
J. H. Erkko
Eino Leino
Teuvo Pakkala
Larin-Kyösti
Maria Jotuni
Joel Lehtonen
F. E. Sillanpää
Aino Kallas
Hilja Haahti
Ilmari Kianto
Lauri Haarla
Yrjö Jylhä

TEADUS-KUNST

Suomen suku

*Suomen kansan
aikakirjat*

*Suomi, maa, kansa,
vallakunta*

Suomen vapaussota

*Suomalaisen kirjalli-
suuden historia*

*Suomen kirkon
paimenmuisto*

Suomen kartasto

*Suomen maantieteen
käsikirja*

Suomen taide

Suomen ryijyt

TEATMESÕNASTIKUD

Iso Tietosanakirja
15 osa

Pieni tietosanakirja
4 osa

*Jokamiehen tieto-
sanakirja*
1 osa

*Maatalouden tieto-
sanakirja*
3 osa

Raamatun tietokirja
2 osa

*Valtiotieteiden
käsikirja*
4 osa

Sivistyssanakirja
1 osa

Tekniikan sanasto
2 osa

Ilmus Karl Ristikivi romaan

TULI JA RAUD

II trükk

Romaan I auhinnaga kroonitud K/Ü
»Looduse» 1938 a. romaanivõistlusel

Andres Lauri Kirjastus

SUOMALAINEN SUOMI

KULTUURAJAKIRI

Päätoimetaja doktor Martti Haavio

9 nummert aastas. Tellimishind 90 Soome marka aasta.

Toimetus ja talitus Helsingis, Aurorankatu 7

HEIMOKANSA

SOOME HÕIMUTÖÖSELTSI HÄÄLEKANDJA

Päätoimetaja doktor F. A. Heporauta

5 nummert aastas. Tellimishind 50 Smk
Iga nummer vähemalt 48 lehekülge suur
Toimetus ja talitus Helsingis, Bulevardi 12

Eestlased, hoidkem kõrgel oma rahvus-
likku lippu. Tellige, ostke, lugege ja
soovitage kõigile

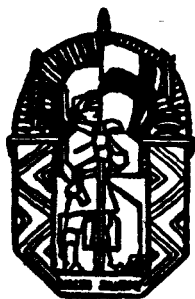
»MALEVLAST»

väljaspool kodumaad asuvate eestlaste

VÕITLUSLEHT

Ilmub iga nädal. Tellimisi võtavad vastu
kõik postkontorid. Toimetus ja talitus:
Helsinki, Hallituskatu 1, 4-jas kord.
Tel. 35 928.

Stokholmis võtab "Malevlase" tellimisi
vastu hr. A. Treimann, Kungsgatan 50,
III Estniska Hjälporganisationen.

UUSI SUOMI

Uutistensa runsaudesta ja luotettavuudesta sekä tilanneselostuksilensa selkkaperäisyydestä tunnettu sanomalehti. Uuden Suomen, jonka edeltäjä perustettiin jo vuonna 1847, nettolevikki on nykyään sunnuntaisin 114.000 kpl.

TILAUSHINNAT: $\frac{1}{1}$ vsk. 330:—, $\frac{1}{3}$ vsk.
180:—, $\frac{1}{4}$ vsk. 95:— ja 1 kk. 35:—

EESTI LOOMING

Stockholms, Kungsgatan 50. III. Estniska Hjälporganisationen.

Hind 70 mk.